

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра-міжнародного публічного права

Випускна кваліфікаційна робота

на тему:

«Мирні засоби вирішення міжнародних спорів»

Студента 2-го курсу, 10М групи,
Спеціалізації міжнародне право

Василюка Владислава
Вячеславовича

Науковий керівник
к.ю.н., доцент

Омельченко Наталя
Леонідівна

Керівник освітньо-
професійної програми
доктор юридичних наук,
доцент

Дешко Людмила
Миколаївна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ I. Загальна характеристика мирних засобів вирішення міжнародних спорів.....	5
1.1. Історія становлення та характеристика мирних засобів вирішення спорів.....	5
1.2. Поняття та класифікація мирних засобів вирішення міжнародних спорів	17
1.3. Джерела регулювання мирних засобів вирішення міжнародних спорів ..	29
Висновок до Розділу 1	37
РОЗДІЛ II. Практика міжнародних організацій у вирішенні спорів мирним шляхом	38
2.1. Судові засоби вирішення міжнародних спорів в рамках ООН	38
2.2. Вирішення міжнародних спорів в рамках Міжнародного арбітражу	521
Висновок до розділу 2	80
РОЗДІЛ III. Перспективні напрямки розвитку мирних засобів вирішення міжнародних спорів	832
3.1. Вдосконалення міжнародно-правових інститутів мирного розв'язання міжнародних спорів	832
3.2. Наближення законодавства України до міжнародних стандартів у сфері регулювання мирних засобів вирішення міжнародних спорів	1021
Висновок до Розділу 3	1098
ВИСНОВКИ.....	11110
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	1143

ВСТУП

Сучасні міжнародні відносини є достатньо складною системою, в якій чільну роль займають відносини між державами. Міждержавні спори в сучасній історії людства — це уже зовсім не рідкісне явище, при чому кількість таких спорів поступово збільшується. Найчастіше підсумком таких спорів між державами є війни або збройні конфлікти. Для того щоб уникнути подібного результату, міжнародним правом були вироблені засоби мирного вирішення міжнародних спорів. Саме ці засоби дозволяють державам взаємодіяти і вирішувати спори без використання зброї, а, отже, без загрози міжнародній безпеці і миру.

Актуальність обраної теми магістерської роботи полягає у тому, що на міжнародно-правій арені в умовах глобалізації та дедалі складнішої політичної кон'юктури, дедалі частіше виникають протиріччя між суб'єктами міжнародного публічного права. Ці протиріччя можуть виражатись як у правових розбіжностях при застосуванні та тлумаченні чинних двосторонніх і багатосторонніх договорів, так і в територіальних претензій, прикордонних суперечках, переслідуванні міжнародних злочинців. Від їх своєчасного, повного і остаточного вирішення, часто, залежить збереження миру і забезпечення безпеки як на регіональному, так і на глобальному рівнях. останнім часом на міжнародній політичній арені між державами виникає все більше спорів, що безумовно загострює міжнародні відносини між державами. Тому задля уникнення воєнно-політичних конфліктів необхідно проаналізувати існуючі механізми мирного врегулювання спорів між суб'єктами міжнародних відносин.

Окрім того, особливої актуальності досліджувана тема набуває саме для України, адже Україна дедалі частіше стає стороною спорів у міжнародних інституціях (Наприклад, спір між Румунією та Україною стосовно острову Зміїний, багаточисленні спори між Україною та Росією у зв'язку з неправомірною інтервенцією тощо). До того ж, Україна уже на шляху ратифікації Римського статуту, який підписала ще 18 років тому. Це все

обумовлює особливу актуальність роботи в сучасних умовах політичної кон'юнктури нашої держави.

Теоретична основа даної роботи представлена працями таких вчених як Л. Н. Анісімова, С.Д. Бейлі, В.О. Богданов, М.В. Буроменський, Г. Дам, Д. Б. Левін, Г. Кельсієв, З.В. Мамон, Е. А Пушмін, Н. Т. Самарцева,, З.В. Тропін. Л. Оппенгейм, Г. Фімауріс, М.Б. Янишин, М. В. Яновський та ін.

Емпіричну базу дослідження склали результати аналізу міжнародної законодавчої бази; офіційні Інтернет-ресурси міжнародних організацій по практиці реалізації засобів мирного вирішення спорів.

Об'єктом цієї роботи є нормативно-правові акти, які відображають і регулюють засоби мирного вирішення спорів в міжнародному праві.

Предмет роботи – це засоби мирного вирішення спорів у міжнародному праві.

Метою роботи є аналіз мирних способів вирішення міжнародних спорів як основного засобу підтримки міжнародної безпеки.

Метою зумовлюються наступні **завдання**:

- дослідити історію становлення зобов'язання мирного вирішення міжнародних спорів;
- дати характеристику зобов'язанню мирного вирішення міжнародних спорів;
- визначити поняття та здійснити класифікацію мирних засобів вирішення міжнародних спорів;
- вивчити основні джерела принципу мирного вирішення міжнародних спорів;
- дослідити судові засоби вирішення спорів в рамках ООН;
- проаналізувати Вирішення міжнародних спорів в рамках Міжнародного арбітражу;
- розробити пропозиції щодо модернізації міжнародно-правових інститутів судового розв'язання міжнародних спорів;

- дослідити практику України щодо імплементації норм міжнародного права в національне законодавство.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція і дедукція, узагальнення, порівняння, аналогія, опис, класифікація, пояснення та ін.), приватно-наукові (формально-юридичний, порівняльно-правовий, аналіз документів).

Практична значимість досліджуваної теми полягає у важливості застосування мирних засобів вирішення міжнародних спорів. Саме ці засоби дозволяють підтримувати міжнародну безпеку і знижувати небезпеку конфліктних ситуацій в міжнародних відносинах. Поступовий відхід від військових і насильницьких засобів в міждержавних відносинах дозволить вийти на новий рівень розвитку всього людства.

РОЗДІЛ I. Загальна характеристика мирних засобів вирішення міжнародних спорів.

1.1. Історія становлення та характеристика мирних засобів вирішення спорів

Як свідчить історія, достатньо довго у міжнародному праві не існувало обов'язку держав вирішувати конфлікти, які виникають на міжнародній арені лише мирними засобами. Такий засіб сприймався державами як начебто такий, що «зазіхає» на суверенітет держави. Хоча це було і рідке явище, але іноді держави в рамках двосторонніх договорів або угод стосовно вирішення конкретних конфліктів, що виникли між ними, вдавались все ж до вирішення спору мирним шляхом.

Особливе значення серед таких договорів мав Договір між США та Великобританією про дружні відносини, комерцію та навігацію, укладений 1794 р. (відомий як Договір Джея). Арбітражна процедура, передбачена цим договором, не тільки вирішувала велику кількість спорів між двома державами, але і стала взірцем при створенні інших міждержавних арбітражів, яких у 1795—1914 роках було більше двохсот [73].

На мою думку, саме цей договір є «джерелом» виникнення мирного способу врегулювання міжнародних спорів, адже незважаючи на складні політичні умови і те, що договір усе ж був зовсім нерівноправним, він є яскравою спробою ледь не вперше в історії вирішити міжнародний конфлікт мирним шляхом.

Виникнення мирних засобів вирішення спорів та їх розвиток у міжнародному праві нерозривно пов'язані із обсягом можливого застосування сили в міжнародних відносинах. Це пояснюється тим, що у випадку, коли відсутні які-небудь стримуючі фактори, то така ситуація неодмінно створює ризики для виникнення свавілля у стосунках між державами.

Як на мене, таку ситуацію навряд можна назвати нормальним станом речей. Саме тому була виникнення засобів, які б змогли обмежити обсяг застосування сили в міждержавних відносинах, було просто необхідним.

Цей період дослідники міжнародного права визначають як перехід від орієнтованих на силу відносин до відносин, що підпорядковані певним правилам. Проте, незважаючи на те, що у світі уже почали формуватись мирні засоби вирішення спорів, воєнні засоби вважались правомірним засобом вирішення міжнародних спорів. Це і уповільнювало розвиток мирних засобів вирішення міжнародних спорів проходив [17, с. 109].

Починаючи з другої половини XIX ст. до початку Другої світової війни відбувається становлення норми про обмеження права держав використовувати немирні засоби для врегулювання міжнародних спорів, а згодом — і про повну заборону таких засобів. Інші напрями розвитку міжнародного права цього часу — регламентація на універсальному рівні окремих мирних засобів вирішення спорів, а також створення всесвітнього міжнародного судового органу [73].

Хоч і уже в другій половині XIX ст. прослідковується використання мирних засобів і все рідше застосовується сила у міжнародних зносинах між державами, на мою думку, лише після Другої світової війни, коли принцип заборони застосування сили та погрози силою був нормативно закріплений, мирні засоби вирішення спорів дійсно стали головним способом вирішення конфліктів на міжнародній політичній арені.

У 1899 році була укладена Конвенція про мирне врегулювання міжнародних спорів на мирній конференції у Гаазі. У 1907 на Другій Гаазькій конференції цю Конвенцію виклали у новій редакції. Відповідно до згаданих Конвенцій, держави, які підписали Конвенцію взяли на себе зобов'язання забезпечувати мирне вирішення усіх міжнародних спорів, що виникають між ними, та уникати застосування сили. У Конвенціях детально сова йшла про такі мирні засоби як добрі послуги, посередництво, слідчі комісії. Крім того, вони передбачали створення Постійного третейського суду [72, с. 180].

Як зауважує Тропін З.В., хоча і принцип мирного вирішення міжнародних спорів був закріплений ще в Гаазькій конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень 1899 р. (переглянутій у 1907 р.), але він був фактично мертвим до того часу, коли Статутом ООН був закріплений принцип заборони застосування сили та загрози силою. На його думку, навіть зараз у XXI ст. цей принцип вважається симбіозом двох принципів: принципу співробітництва та принципу заборони застосування сили та погрози силою, а зміст цього принципу тлумачиться через зворотню сторону обсягу заборон, які перелічені у п. 4 ст. 2 Статуту ООН, та охоплюються узагальнюючим поняттям «застосування сили» [102, с. 351].

Статут Ліги Націй, укладений 1918 р., наклав на держав-членів цієї організації більш жорсткі зобов'язання: не розпочинати війну, доки не мине три місяці від дня ухвалення рішення щодо певного спору міжнародним арбітражем, судом або Лігою Націй. 1920 р. вперше був створений всесвітній судовий орган - Постійна палата міжнародного правосуддя (ППМП) [73].

Після Другої Світової війни, як наслідок та переосмислення світової політики, утворилась універсальна міжнародна організація з постійно діючою судовою установою з універсальною компетенцією— Організація Об'єднаних Націй та Міжнародний Суд ООН, які стали правонаступниками Ліги Націй та Постійної палати міжнародного правосуддя відповідно [102, с. 352].

На мою думку, хоч і ООН та Міжнародний Суд ООН прийнято вважати правонаступниками Ліги Націй та Постійної палати міжнародного правосуддя, створеної в її межах, правова природа та значення цих організацій та органів абсолютно різне. Так, якщо Ліга Націй із самого початку створювалась як суто політичний союз, який переслідував свої певні інтереси, то ООН – не є політичним союзом, а дійсно організацією, яка спрямована на реалізації та поширення миру у міжнародних зносинах. Те ж саме можна сказати про Постійну палату та Міжнародний суд ООН. Постійна палата – була просто формальним органом, ефективність якого дійсно дуже сумнівна.

Першим багатостороннім договором, у якому була чітко передбачена заборона ведення війни, став Пакт про відмову від війни як знаряддя національної політики, укладений 27 серпня 1928 р. в Парижі (Пакт Бріана — Келлога). Держави - учасниці Пакту домовилися, що «врегулювання або вирішення всіх спорів, що можуть виникнути між ними, якого б характеру чи якого б походження вони не були, повинні завжди здійснюватися тільки мирними засобами», а також цим Пактом було засуджено звернення до війни з метою врегулювання міжнародних спорів, а також сторони відмовилися у своїх взаємовідносинах від війни як знаряддя національної політики. Цей Пакт підписали більшість держав світу, проте багаточисленні порушення цього документу звели нанівець практичне значення цього документу [68, с. 125].

Як на мене, яскравим свідченням декларативності цього документу є те, що в результаті, хоч і абсолютна більшість підписали цей Пакт, це не змогло уберегти держав від Другої світової війни. Це ще раз доводить той факт, що проголосити певний принцип «на папері» далеко недостатньо. Необхідні дієві механізми його реалізації та санкції за порушення проголошеного принципу.

Остаточне закріплення цього зобов'язання на всесвітньому рівні було оформлене Статутом ООН — міжнародної організації, створеної з метою застосування мирних засобів, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, вирішувати міжнародні спори чи ситуації, що можуть призвести до порушення миру (ст. 1). Статут ООН зновлює принцип, згідно із яким ООН і всі її держави-члени «повинні вирішувати міжнародні спори мирними засобами так, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир, безпеку та справедливість» (п.3 ст. 2). Окрім того, в рамках ООН було створено Міжнародний Суд як головний судовий орган ООН, який замінив Постійну Палату при Лізі Націй [73].

Як зазначає Тропін З., достатньо значним внеском ООН у сучасне міжнародне право є те, що вона стала усталеним універсальним механізмом вирішення міжнародних спорів. На підтвердження цього можна назвати як закріплення загальнозживаного переліку засобів вирішення міжнародних

спорів у ст. 33 Статуту ООН, так і покладення конкретних повноважень на органи ООН з мирного вирішення міжнародних спорів. Більшість таких повноважень носили характер права брати участь або застосовувати дипломатичні (незобов'язальні) засоби вирішення міжнародних спорів. Такі повноваження відіграли істотну роль в утвердженні мирних засобів вирішення міжнародних спорів, проте найбільш плідною та визначальним була діяльність двох інституцій, які мають право приймати зобов'язуючі рішення – Ради Безпеки ООН та Міжнародного суду ООН [102, с. 352].

На думку Тропіна З.В., існуюча система діяльності Ради Безпеки ООН не дозволяє цьому органу стати дієвою інституцією мирного вирішення міжнародних спорів і забезпечення міжнародного миру та безпеки. Тому, в контексті мирного вирішення міжнародних спорів, Рада Безпеки ООН все частіше відіграє роль не реальної, а лише гіпотетичної сили, яка забезпечує реалізацію мирних засобів вирішення міжнародних спорів [102, с. 352].

Варто зауважити, що подавати заяви до Міжнародного Суду ООН можуть лише держави або міжнародні організації, а захист інтересів індивідів може здійснюватись державами шляхом подання заяв державами в порядку дипломатичного захисту своїх громадян. Тож індивіди знаходяться поза юрисдикцією Міжнародного Суду ООН. Таким чином Міжнародним судом ООН було встановлено пріоритет захисту саме державних, а не приватних інтересів на міжнародно-правовому рівні [24].

На мою думку, саме встановлення вище згаданого пріоритету пояснює, чому діяльність цього суду є не настільки популярною, як діяльність органів вирішення спорів при регіональних організаціях. Хоча з іншого боку, це є абсолютно правильним, адже Міжнародний суд ООН не має бути переповнений дрібними справами, а має займатись лише виключними справами, які мають важливе значення для міжнародного публічного права.

Окрім того, кількість міжнародних договорів із застереженням про передачу спорів на розгляд Міжнародного суду ООН є достатньо невеликою. Крім того, практика діяльності Міжнародного суду ООН не підвищила довіри

до нього. Приклад рішення у справі Західної Сахари та кризи діяльності суду після цього є доволі показовими [18].

Згодом у 1975 році шляхом підписання Гельсінського Заключного акту НБСЄ держави у Європі чітко засвідчили перед одна одною, що у відносинах між собою будуть керуватимуться принципом мирного врегулювання спорів. Установчі документи впливових регіональних організацій, які були створені після Другої світової війни (ОАД, ОАЄ, ОБСЄ, НАТО, СНД та ін.), закріпили обов'язок держав-членів вирішувати свої міжнародні спори мирними засобами [73].

Важливою подією для розвитку принципу мирного вирішення спорів стало після підписання Римського договору у 1957, відповідно до якого були об'єднані інституції трьох європейських організацій: Європейського об'єднання вугілля та сталі, Європейського економічного співтовариства та Європейського співтовариства з атомної енергії. Об'єднана організація стала носити назву Європейський Союз. В результаті цього об'єднання також було створено Суд Європейських співтовариств (далі – Суд ЄС). Цей суд, по суті, став одним з перших прикладів суду інтеграційного об'єднання. Статут Суду ЄС є частиною Договору ЄС, який викладений у вигляді Протоколу до нього [80].

Тож Суд ЄС є основним судовим органом цього інтеграційного утворення. В той же час, беручи до уваги особливу природу Європейського союзу, діяльність Суду ЄС є відмінною від інших міжнародних засобів вирішення спорів. Цей суд отримав право розглядати спори між державами, державами та органами Європейських співтовариств, між органами Європейських співтовариств та між Співтовариствами і їх співробітниками. Суд ЄС має обов'язкову юрисдикцію щодо тлумачення права ЄС як стосовно органів ЄС, так і держав – членів ЄС. Також Європейський суд має більш дієвий механізм виконання рішень, ніж інші міжнародні засоби ад'юдикації в сучасному міжнародному праві, оскільки відповідно до ст. 228 Договору ЄС передбачена можливість накладання фінансових санкції на державу, що не підкоряється та не виконує рішення, а також фінансова відповідальність як

органів ЄС, так і держав – членів ЄС за шкоду, нанесену інтересам приватних осіб порушенням права ЄС [50, с. 87].

Однак Суд ЄС доволі рідко використовувався як міжнародний засіб ад'юдикації для врегулювання спорів між державами на підставі ст. 227 Договору ЄС щодо порушення ними договірних зобов'язань (фактично наразі існує лише одне рішення Суду ЄС у такій справі [5]), в той час як дії Комісії ЄС стосовно членів ЄС відповідно до ст.ст. 88, 95 та 226 Договору ЄС задля врегулювання міждержавних спорів застосовувались доволі часто [50, с. 162].

Правозастосовна діяльність Суду ЄС з розгляду скарг приватних осіб на дії органів Співтовариств та держав демонструє цілком протилежні тенденції, порівняно із вирішенням міждержавних спорів. Національні суди та держави – члени ЄС визнали, що Договір ЄС надає права, які можуть бути виконані в примусовому порядку, як «громадянам Союзу» (ст. 17 Договору ЄС), так і іноземцям [50, с.54]. порівняно із діяльністю Міжнародного суду ООН, яка надає пріоритет розгляду спорів між державами, Суд ЄС неодноразово тлумачив положення Договору ЄС, навіть якщо ці положення де юре адресовані державам – членам, як такі, що надають певні права індивідам [24].

На мою думку, саме те, що Суд ЄС не відмовився від поширення юрисдикції на спори, де присутній приватний інтерес індивідів, стало причиною успіху та популярності Суду ЄС.

Згодом діяльність Суду ЄС ще більше активізувалась. Так, у 1988 р. було засновано Суд першої інстанції з метою прискорення розгляду справ, які знаходяться у провадженні цього суду. Це фактично перетворило Суд ЄС на дворівневий орган. У 2001 р. у зв'язку із створенням Європейського союзу Рада ЄС отримала повноваження створювати спеціальні судові колегії для розгляду окремих категорій справ. Таким чином було створено третю інстанцію для розгляду спорів, які виникають в межах Європейського Союзу. Таке рішення Ради ЄС має містити положення щодо організаційної структури та компетенції відповідної колегії. Крім того, рішення будь-якої колегії, створеної у зазначеному порядку, можуть бути оскаржені у Суді першої інстанції. Однак за

всіх цих змін загальна процедура звернення приватних осіб до Суду ЄС не змінилась [64, с. 205].

Тож, як бачимо, вище зазначене чітко демонструє успішність діяльності Суду ЄС. У той же час, ці переваги його діяльності і пояснюють, чому держави не хочуть слідувати його прикладу, адже надмірна активна діяльність Суду у ЄС з метою захисту індивідів показує державам широкі можливості цього суду, фактично, з можливістю вирішувати спори за участю приватних осіб стосовно усіх питань, які підпадають під дію міжнародного договору. Держави все ще не готові до появи наднаціональних судових органів, які зазіхають на внутрішньонаціональну компетенцію і можуть втручатись у діяльність державних органів навіть і з метою забезпечення захисту прав приватних осіб.

Варто також згадати про Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) як інституцію, яка також відіграє важливе значення у реалізації принципу мирного вирішення спорів між державами. Справа в тому, що історія еволюції мирного вирішення спорів між державами сьогодні впевнено демонструє, що роль ЄСПЛ у даній сфері збільшується і ЄСПЛ сьогодні може стати одним із основних способів вирішення міждержавних спорів. Тож проаналізуємо історію розвитку міждержавної юрисдикції ЄСПЛ.

Юрисдикція ЄСПЛ щодо розгляду міждержавних справ визначається відповідно -

. Ст. 33 передбачає, що будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке п

справи можуть бути лише держави-члени Ради Європи, які є учасниками ЄСПЛ, а предметом спору – порушення прав і

. Держава може подати заяву в інтересах не особи. Так, в 1997 р.

Данія звернулася до ЄСПЛ з метою захисту свого громадянина турецького

походження Кемала Коча, якого арештували в аеропорту Анкари та піддали, за твердженням позивача, катуванням [11]

кількості осіб.

- хніх родичів, порушення недоторканності житла і власності переміщених осіб тощо [10].

Правопорушення не обов'язково мають бути остаточно доведені до подачі заяви, держава може поскаржитися до ЄСПЛ і тоді, коли підозрює, що такі правопорушення мали місце. Так само не вимагається, щоб порушувалися права громадян держави-заявниці. Держава мо

держави порушення прав і свобод, закріплених ЄКПЛ і протоколами до

не може розглядатися я

- ЄСПЛ [52, с. 73].

вимагає попередніх досудови

ООН про ліквідацію всіх форм ра

визначає,

що спір з приводу тлумачення чи з

може бу

ого не вдалося вирішити

шляхом переговорів

зі

сторін спору, якщо сторони не домовилися пр

спосіб врегулювання.

Однак, на відміну від інших міжнародних документів, які регламентують діяльність міжнародних судових установ, ЄКПЛ не встановлює жодних обов'язкових вимог як щодо досудового врегулювання, так і стосовно попереднього повідом

подано заяву [52, с. 73].

но повідомляє про це

Сторони-відповідача. Процедура розгляду справи детально врегульован) протягом тривалого часу, що пов'язано як із загальною завантаженістю Суду, так і з ґрунтовним підходом до встановлення обставин справи та ретельністю збирання доказів з арештом і триманням під вартою британськими силами безпеки підозрюваних – рес було заслухано 119 свідків. У справі та Лондоні, крім того делегати Європ з прав люди пункт та поселення греків-кіпріотів у Північному Кіпрі [75, с. 10].

Слід зауважити, що міждержавні справи у ЄСПЛ рідко закінчувалися винесенням рішення по суті. Так, згадувана справа Данія проти Туреччини завершилася дружнім врегулюванням відповідно до Правил 62 Регламенту. Аналогічним чином була врегульована справа Данія, Франція, Нідерланди, Н

[27]

розгляд, ЄСПЛ шов висновку, що не може розглядати всі пункти обвинувачення, оскільки можливості національного правосуддя не були вичерпані [15]. Деякі справи припинялися у зв'язку зі зміною об'єкта розгляду, яка йшла до винесення рішення по суті т.зв. “грецька справа” через тимчасове припинення Грецією членства в Раді Європи і участі в ЄСПЛ (III) у зв'язку з тим, що заа були звільнені з-під варти [14]).

інтерес з огляду на сучасну си ні представляє справа Кіпр проти Туреччини (IV) че між

окупацією Туреччиною Північного Кіпру та анексією Кримського півострову [10] справі ЄСПЛ було винесено два рішення – у 2001 та 2014 роках. У першому ріш

Північного Кіпру, нездатністю влади держави-відповідача провести ефективне розслідува

ськовими судами та навіть надмірною цензурою шкільних підручників [52, с. 75].

було: Суд одногосно пос ухвалити рішення про можливе застос ого розгляд. У 2012 р. уряд Кіпру знову заявив пр

греками-кіпріотами, що проживають на півострові Карпас, розташовано Північного Кіпру. Згідно з цим рішенням уряд Кіпру має передати отримані кошти окремим жертвам під контролем Комітету Міністрів Ради Європи [10].

Зазначене рішення ще раз підтверджує позицію ЄСПЛ щодо покладення відповідальності за порушення прав людини на ту державу, яка фак контроль виник у результаті правомірних чи неправомі

конт ська Федерація, то саме вона і зобов'язана забезпечувати гарантовані ЄСПЛ права людини на півострові.

Тож ЄСПЛ як інструмент міждержавного вирішення спорів є надзвичайно важливим для України в контексті існуючої політичної ситуації.

Особливо, якщо врахувати той факт, що протягом 2014-2017 років Україна підготувала та направила до Європейського суду з прав людини 5 заяв проти Російської Федерації і наразі готує шосту [103].

Отже, як бачимо, сьогодні на міжнародній арені існує достатньо багато механізмів врегулювання спорів між державами мирним шляхом.

1.2. Поняття та класифікація мирних засобів вирішення міжнародних спорів

У науці сформувалося досить стійке визначення поняття мирних засобів вирішення міжнародних спорів. Під цим поняттям розуміються «засоби врегулювання конфліктів і спірних питань між державами, без примусу, без застосування збройної сили або будь-якого насильства» [60, с. 130].

Левін Д. Б. продовжує дане визначення і конкретизує його: «мирні засоби вирішення міжнародних спорів - це засоби, застосування яких не містить в собі ніякої загрози міжнародному миру і безпеці ... Це засоби, що виключають будь-яке насильство під час спору однієї держави по відношенню до іншої державі і будь-який тиск третіх держав на сторони спору» [62, с. 296-300].

Тож з вище викладеного можна виділити такі основні риси мирних засобів вирішення міжнародних спорів:

1. Це спосіб врегулювання міждержавних конфліктів;
2. Неприпустимість застосування збройної сили або іншого насильства;
3. Відсутність якого б то не було примусу і застосування сили.

Сучасне міжнародне право визнає мирні способи єдино вірними і законними засобами вирішення міжнародних конфліктів, розбіжностей і спорів. Це підтверджується пунктом 4 статті 2 Статуту ООН «всі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їхніх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з Цілями Об'єднаних Націй » [31]. Крім того, Статут ООН містить окрему Главу VI, яка носить назву «Мирне вирішення спорів».

Систему мирних способів вирішення міжнародних конфліктів складають:

1. Дипломатичні переговори;
2. «Добрі послуги» і посередництво;
3. Слідчі і погоджувальні комісії;
4. Міжнародний арбітраж;

5. Міжнародні суди;
6. Вирішення спорів в міжнародних організаціях.

Окремо також виділяють такі способи як реторсії і репресалії як виключення, так як міжнародне право передбачає застосування примусових заходів до врегулювання міждержавних спорів. Однак, примусові способи не повинні супроводжуватися застосуванням збройної сили [86, с. 4].

Розвиваючи тему поділу способів вирішення міжнародних спорів, слід зазначити, що прийнято розрізняти як «дружні», так і «примусові» засоби вирішення міжнародних спорів. Варто зауважити, що всі вони є мирними (тобто, без застосування збройної сили). Так, на думку Л. Оппенгейма:

«Примусові засоби врегулювання спорів - це заходи, що містять у відомому обсязі примус, що застосовується однією державою для того, щоб змусити іншу державу погодитися на таке врегулювання спору, якого воно вимагає » [23, с. 4]. Аналогічної думки дотримувався Ч. Хайд, який зауважував, що «коли спір між державами не вдається вирішити дружніми засобами, сторона, яка вважає себе потерпілою, часто вдається до недружніх засобів, намагаючись таким чином отримати бажане задоволення або усунути причину спору ... Використання недружніх заходів може включати застосування сили або виражатися в будь-яких діях» [105, с. 529].

Звичайно, дані методи примусу не відповідають справжнім мирним засобам вирішення міжнародних спорів, так як, «мирні засоби вирішення міжнародних спорів - це засоби, що виключають будь-який тиск і насильство, необхідною основою застосування яких є дотримання як сторонами, так і третіми державами принципу суверенної рівності держав » [105, с. 129]

Повертаючись до системи мирних засобів вирішення міжнародних спорів, варто зазначити, що юридична наука умовно розділяє їх на два великі види: погоджувальні засоби і вирішення спорів за допомогою міжнародних організацій. До першого виду належать: дипломатичні переговори, «добрі послуги» і посередництво, слідчі і погоджувальні комісії. До другого виду

відносяться: міжнародний арбітраж, міжнародні суди та вирішення спорів за допомогою міжнародних організацій.

Розглянемо кожен із цих способів детальніше.

1) Погоджувальні засоби мирного вирішення міжнародних спорів.

1.1) Дипломатичні переговори

Одним з найбільш поширених і дієвих засобів вирішення міжнародних спорів мирним шляхом є дипломатичні переговори. Саме вони грали і гратимуть основну роль в зниженні міжнародної напруженості. Безпосередньо сам засіб дипломатичних переговорів закріплено ще в ст. 20 Гаазької конвенції 1907 року про мирне вирішення міжнародних зіткнень. Вона рекомендує звернення до інших мирним засобам тільки після попереднього використання безпосередніх переговорів між державами-учасниками конфлікту (спору). До того ж, ст. 33 Статуту ООН кажучи про мирне вирішення спорів, згадує насамперед про обов'язки членів ООН вирішувати спір шляхом дипломатичних переговорів [31].

Виділяють такі способи проведення безпосередніх переговорів:

1. Письмовий (обмін нотами, пам'ятними записками, особистими листами, меморандумами і інше);
2. Переговори між представниками уповноважених осіб держав (дипломати або члени урядів);
3. Особисті зустрічі глав держав або керівників іноземних відомств.

Говорячи про результати дипломатичних переговорів, Н. Т. Самарцева зазначає: «безпосередні переговори можуть привести до взаємних поступок і визнання претензій обох зацікавлених держав, відмови однієї держави від своїх претензій або визнання однією державою претензій іншої держави. Результатом безпосередніх переговорів може бути також передача спору на третейський розгляд або в Міжнародний суд ООН» [86, с. 11].

Продовжую цю думку, слід сказати, що переговори можуть і не привести до певного врегулювання спору. Тоді обов'язком сторін спору стає

використання інших міжнародно-правових способів вирішення міжнародного спору.

Коли вчені аналізують сам інститут дипломатичних переговорів, часто приходять до висновку про складність даного явища, але, в той же час, відзначається їх досить висока ефективність. За словами О. В. Богданова: «для ефективності переговорів необхідно перш за все, щоб вони були рівноправними, незалежно від відмінності беруть участь в переговорах держав щодо розміру їх території, економічної могутності, внутрішнього устрою, соціальної природи ... Політика нерівноправності в переговорах, прагнення стати в ході переговорів на «позицію силу» неприйнятні з точки зору нормальних міжнародних відносин » [36, с.11-12]. Продовжує цю тему У. Джекебаєв, зауважуючи, що «безпосередні переговори можуть привести до позитивних результатами тільки за умови, якщо учасники переговорів дотримуються суверенної рівності сторін і керуються високими цілями ООН » [46, с. 92].

Згадуючи про безпосередні дипломатичні переговори як засоби врегулювання невирішених міжнародних питань, необхідно виділити переговори на вищому рівні (глави держав або глави іноземних відомств) в якості найбільш важливого виду переговорів. Такі переговори неодноразово в історії міжнародних відносин відігравали вирішальну роль у врегулюванні великих і складних міжнародних напруженостей, а також іноді були новим рівнем в розвитку відносин між державами. Прикладом може слугувати зустріч Л. І. Брежнєва і Р. Ніксона в Москві в червні-липні 1974 р. Одним із сучасним прикладів служить зустріч В. В. Путіна і А. Меркель в травні 2017 р.

Як зазначає М. В. Яновський, «практика показує, що переговори є найбільш поширеним, дієвим і гнучким засобом вирішення міжнародних спорів. Вони найчастіше можуть дати позитивний результат за умови дотримання сторонами принципу рівності сторін, за умови врахування ними взаємних інтересів» [112, с. 11].

В даний час практика міжнародних відносин показала, що успішні безпосередні переговори між державами сприяють розрядці міжнародної напруженості і зміцненню миру в усьому світі.

1.2) «Добрі послуги» та посередництво

Головна відмінність «добрих послуг» і посередництва від безпосередніх переговорів - це те, що вони пов'язані з участю третьої держави. Така участь може бути на прохання обох сторін або однієї, а також з ініціативи третьої держави. «Добрими послугами» називаються «такі дії з боку третіх держав, які спрямовані на те, щоб спонукати спрощує боку почати або відновити між собою дипломатичні переговори з метою врегулювання спору. Причому, держава, що надає «добрі послуги» активністю, в сенсі ведення переговорів на основі своїх власних пропозицій, не володіє» [112, с. 14]

«Добрі послуги» можуть надаватися третьою стороною на прохання конфліктуючих сторін, за власною ініціативою або за ініціативи третіх держав. Тобто, не має значення звідки виходить ініціатива, головне, щоб вона була підтримана сторонами міжнародного конфлікту. Причому така ініціатива не повинна розглядатися в якості недружньої і мати обов'язкову силу. «Добрі послуги» носять характер ради конфліктуючим сторонам. Історія міжнародних відносин знає достатню кількість прикладів використання «добрих послуг». Наприклад, Англія і Франція надавали «добрі послуги» при встановленні миру між Росією і Швецією при укладанні Ніштадської в 1721 році (Північна війна 1700-1721 рр.); Пропозиція СРСР в 1945 році вирішити спір за допомогою переговорів, зроблена Англії, Франції, Сирії і Лівану (на увазі початку національно-визвольного руху в Сирії і Лівані і введення військ на території цих держав Англією і Францією) і т.д.

«Добрі послуги» не раз довели себе як дієвий засіб в побудові мирних відносин. Головне - це використання такої послуги відповідно до її прямого призначення, а саме - як мирний засіб, який сприятиме вирішенню спору, але не в корисливих цілях.

На відміну від «добрих послуг», які головною цілю мають встановлення контакту між конфліктуючими сторонами, посередництво (медіація) - це «пряме ведення переговорів третьою державою зі сторонами на основі пропозицій, зроблених цією третьою державою, з цілю вирішення конфлікту» [112, с. 13].

Прикладами посередництва можуть слугувати : Портсмутський мир 1905 року між Росією і Японією за посередництва президента США Т. Рузвельта; переговори СРСР з Китаєм, вжиті на прохання Монголії для сприяння у встановленні дипломатичних відносин між Китаєм і Монголією в 1921 році і т.д. сучасним прикладом може служити посередництво Білорусії в конфлікті між Росією та Україною («Мінський формат»).

Можна виділити такі відмінності між посередництвом і «добрими послугами»:

- при наданні «добрих послуг» третя держава бере участь в процедурних питаннях проведення переговорів і зближення конфліктуючих держав, але не бере участь у вирішенні спору по суті;
- Участь третіх країн при «добрих послугах» обмежується тільки тим, про що просять конфліктуючі держави;
- за посередництва третьої держави може не тільки виконувати побажання сторін спору, а й рекомендувати свої умови для вирішення спору по суті, а також вести з цього приводу відповідні переговори;
- для застосування «добрих послуг» достатньо згоди однієї з конфліктуючих держав, для посередництва необхідна згода обох сторін.
- Як зазначає Л. Н. Анісімов, «посередництво є досить ефективним засобом мирного вирішення міжнародних спорів і ситуацій, коли вона ґрунтується на дотриманні основних принципів і норм міжнародного права і коли при цьому посередником проявляється політичний такт і мистецтво ведення переговорів » [34, с. 56].

Сучасним прикладом надання «добрих послуг» можуть послужити переговори 2017 року Казахстані між Росією, Туреччиною, Іраном, США і ООН.

1.3) Слідчі і погоджувальні комісії

М. В. Яновський пропонує визначати слідчі та погоджувальні комісії як « міжнародні комісії, які складені з представників конфліктуючих держав і які мають завданням встановити факти, що лежать в основі спору (слідчі комісії), або факти, що лежать в основі спору, так і узгоджений проект вирішення спору (погоджувальні комісії) » [112, с. 17].

Варто зауважити, що слідчі комісії були створені завдяки ініціативи Росії. У 1899 році на першій конференції в Гаазі був розроблений абсолютно новий для того часу спосіб мирного вирішення спорів - слідчі комісії. Саме їм присвячений третій розділ Конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень 1907 року.

Спільними рисами погоджувальних та слідчих комісій є:

- вони створюються зацікавленими сторонами на паритетних засадах. Іноді із залученням третьої (не зацікавленого в даному конфлікті або спорі) держави (наприклад, під час аварії літаків);
- взаємозв'язок цих двох комісією проявляється в процедурній стороні. Розслідування слідчої комісії дозволяє зробити деякі висновки про конкретні обставини спору, а також підказує визначення шляху його вирішення. Погоджувальна ж комісія перед тим як представити свій варіант вирішення конфліктної ситуації займається з'ясуванням фактів.

У якості відмінностей, виділяється той факт, що слідчі комісії обмежуються проведенням слідства (тобто, встановленням фактичної сторони), а погоджувальні комісії крім цього, пропонують конфліктуючим сторонам проект вирішення спору.

Досить цікавий приклад використання інституту слідчої комісії в міжнародних відносинах пропонує Н. Т. Самарцева - Доггер-Банкській інцидент, що стався в 1904 році. «В жовтні 1904 року російська ескадра під командою

адмірала Різдяного, проходячи біля берегів Англії близько Доггер-Банку, обстріляла англійські рибальські судна, прийнявши їх за японські міноносці. Для розслідування цього конфлікту Англія і Росія погодилися створити слідчу комісію під головуванням французького адмірала. Рішення цієї комісії Росія визнала і сплатила Англії 1625000 франків » [86, с.17].

Ще одним прикладом служать переговори в Кореї (1951 - 1953 рр.), де утворювалися комісії з рівної кількості представників сторін для встановлення того, літаки якої із сторін порушення угоду про нейтральних зонах.

Прикладами погоджувальних комісій можуть служити доповнення до договорів про ненапад і нейтралітет між СРСР і Німеччиною і Францією (1929 рік), з Францією, Польщею та Фінляндією (1932 рік).

Важливо відзначити, що існує нормативно закріплена процедура створення і функціонування погоджувальних комісій. Акт про погоджувальні процедури був прийнятий Лігою Націй в 1928 році, потім в 1949 році Генеральна Асамблея ООН підтвердила цей Акт. Відповідно до цього акту передбачалося створення комісії з 5 членів, по одному від конфліктуючих сторін і трьох з числа громадян інших держав.

Окремо слід відзначити особливий підвид погоджувальних комісій - інститут прикордонних комісарів, «це погоджувальна процедура для дозволу прикордонних інцидентів і спорів» [112, с. 19]. Інциденти на державному кордоні можуть перерости в серйозні бойові зіткнення держав і викликати загрозу міжнародному миру і безпеці. Вперше такі прикордонні комісари були введені на кордоні між СРСР та Іраном в 1927 році, пізніше в період з 1927 по 1929 рр. аналогічні комісари з'явилися на кордонах з Туреччиною, Афганістаном і Фінляндією. Що стосується процедурної складової, то комісії зазвичай складаються з прикордонних комісарів – представників прикордонної влади з обох сторін. У складі комісії присутні по одному комісару з кожного боку, які зобов'язані розслідувати і вирішувати всі випадки порушення державних кордонів та інших інцидентів, які так чи інакше пов'язані з кордоном.

2) Вирішення спорів за допомогою міжнародних організацій

2.1) *Вирішення спорів за допомогою міжнародного арбітражу*

Див. Розділ 2

2.2) *Вирішення спорів у міжнародних судах*

Див. Розділ 2

2.3) *Вирішення спорів у міжнародних організаціях*

Процедура вирішення спорів у міжнародних організаціях, якщо порівнювати її із судовою, носить переважно політичний характер.

Основною такою організацією сьогодні є Організація Об'єднаних Націй — основний орган співробітництва держав у всесвітньому масштабі, яка без перебільшення є ядром сучасної системи мирних способів вирішення спорів.

Статут ООН робить наголос на інтересах підтримки міжнародного миру і безпеки при вирішенні спорів. Одна з головних цілей ООН відповідно до Статуту полягає в розв'язанні не усіх спорів, а саме тих, які можуть створити загрозу миру або привести до порушення миру (п.1 стаття 1 Статуту ООН).

Центральне місце в процедурі мирного вирішення спорів займає Рада Безпеки ООН, яка уповноважена за власною ініціативою розглянути будь-який спір для визначення того, чи не може продовження цього спору загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки (стаття 34 Статуту ООН).

Рада Безпеки і Генеральна Асамблея в результаті розгляду спору можуть приймати рекомендації. Юридично обов'язкові рішення Рада Безпеки може приймати лише у випадку загрози миру, порушення миру й проявів актів агресії. Рада Безпеки повинна враховувати, що спори юридичного характеру в якості загального правила підлягають передачі сторонами в Міжнародний Суд. Серед напрямків діяльності ООН виділити у мирному вирішенні спорів можна виділити такі основні напрями:

— підтримка миру, тобто забезпечення присутності ООН у районі міжнародного конфлікту, що пов'язане з розгортанням військового, поліцейського або цивільного персоналу ООН (наприклад, операція ООН 1990 року «Буря в пустелі», «гуманітарна інтервенція» ООН 1994 року в Сомалі);

— миротворчість, тобто дії, спрямовані на те, щоб схилити ворогуючих до мирного вирішення спору з використанням арсеналу засобів, передбаченого в розділі VI Статуту ООН, а також зупинити конфлікт і забезпечити збереження миру;

— постконфліктна миротворчість, тобто дії з виявлення і знищення причин конфліктів, підтримка структур, схильних сприяти зміцненню миру (основна мета такої миротворчості — запобігання рецидиву конфлікту);

— превентивна дипломатія, тобто дії, спрямовані на профілактику виникаючих спорів між сторонами, недопущення переростання спорів в конфлікти й обмеження масштабів конфліктів (основна мета — врегулювання спору до спалаху насильства).

В даний час найбільше поширення одержали такі засоби здійснення превентивної дипломатії:

— заходи для зміцнення довіри;

— раннє попередження конфліктів за допомогою міжнародних організацій;

— установлення фактів, пов'язаних із спором;

— демілітаризація і нейтралізація;

— інші засоби.

Незважаючи на складність міжнародної обстановки, передбачена Статутом ООН система мирного врегулювання спорів дає позитивні результати. У рамках ООН обговорюються практично всі найбільш серйозні спори і конфлікти, що виникають між державами в рамках світового співтовариства.

Підвищується роль і значення в мирному врегулюванні спорів міжнародних регіональних організацій, їхня роль у вирішенні питань підтримки миру, «які відповідають регіональним діям», зафіксована в статті 52 Статуту ООН. Необхідна умова правомірного існування регіональних організацій полягає в тому, що зміст їхніх установчих актів і діяльності повинен бути сумісним з цілями і принципами ООН.

На мою думку, делегування деяких повноважень у вирішенні деяких конфліктам регіональним міжнародним організаціям є однозначно позитивним кроком, адже процедура вирішення ООН є достатньо складною і затягнутою. Тому в деяких випадках, коли конфлікт носить локальний характер і є не складним, краще делегувати функції вирішення такого спору регіональній організації, яка значно швидше вирішить цей конфлікт. Тим паче, кількість спеціалістів, які ближче знайомі із цією локальною проблемою може бути значно вище, аніж в ООН.

Так, наприклад, Організація африканської єдності створила Комісію з посередництва, примирення й арбітражу, що складається з 21 члена, обраних Конференцією глав держав і урядів ОАЄ. З числа членів комісії обираються особи, які здійснюють функції посередників і арбітрів. Спир передається в Комісію державами, що беруть участь у ньому, або вищими органами ОАЄ [35].

Як приклад також можна привести передачу Лігою арабських держав повноважень щодо розгляду спорів Раді, яка діє в межах Ліги. Стосовно спорів, що не торкаються незалежності, суверенітету і територіальної цілісності держав, ця Рада може виконувати арбітражні функції. Для розгляду таких спорів сторони, між якими виник конфлікт, повинні звернутися до Ради, яка в подальшому прийме обов'язкове й остаточне рішення. Сторони в спорі не беруть участі в обговоренні і рішенні Ради. У тих випадках, коли спір може призвести до війни, Рада може виконувати примирливі функції [35].

Не можна також не згадати про те, що 1948 р. Організація американських держав прийняла Американський договір про мирне вирішення спорів. Згідно із умовами цього договору повноваження стосовно мирного вирішення спорів були делеговані Постійній Раді, яка діяла в межах цієї організації. Відповідно до згаданого договору основними методами вирішення спорів є посередництво, добрі послуги, розслідування та примирення [35].

Тож, як бачимо, у межах діяльності міжнародних організацій вирішувати міждержавні спори можуть як органи загальної компетенції, до повноважень

яких належить вирішення розбіжностей між членами, так і спеціалізовані органи, які вирішують окремі специфічні категорії справ.

1.3. Джерела регулювання мирних засобів вирішення міжнародних спорів

До основних джерел принципу мирного вирішення міжнародних спорів відносять наступні:

- Гаазькі конвенції 1899 та 1907 рр. про мирне вирішення міжнародних спорів;
- Статут ООН 1945 р.;
- Європейська Конвенція про мирне врегулювання спорів 1957 р.;
- Заключний акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р.;
- Манільська декларація про мирне вирішення міжнародних спорів 1982 р.;
- Принципи врегулювання спорів та Положення процедури НБСЄ з мирного врегулювання спорів 1991 р.

1) Гаазькі конвенції 1899 та 1907 рр. про мирне вирішення міжнародних спорів

Як уже раніше згадувалось, 1899 року під час Першої Гаазької конференції було підписано Конвенцію про мирне врегулювання міжнародних спорів, яка на II Гаазькій конференції 1907 року була викладена в новій редакції. Це стало початком особливої стадії у становленні та затвердженні у міжнародних відносинах принципу мирного врегулювання спорів. Фактично, це було першою, хоч і достатньо несміливою, спробою встановити принцип мирного вирішення спорів у міжнародному праві, а також у певній мірі обмежити право держави на ведення війни. Ініціатором Першої Гаазької конференції був імператор Микола II. Цим діям передували дві ноти російського уряду: від 12 серпня і 30 грудня 1898 р. Варто зауважити, що нотою від 30.12.1898 передбачалися три основні пункти, які як раз і були метою скликання конференції [72, с. 180].

Конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень складається із п'яти розділів, що включають в себе 97 статей. Вона передбачає наступні способи мирного вирішення міжнародних спорів :

– Переговори, які можуть відбуватись як між сторонами конфлікту, так і бути багатосторонніми.

– Добрі послуги, відповідно до яких передбачається намагання країн, які не є учасниками конфлікту, чи міжнародних органів сприяти створенню умов для початку переговорів між країнами учасницями міжнародного конфлікту для запобігання ескалації. Варто зауважити, що добрі послуги не створюють обов'язку для сторони конфлікту вдаватись до якихось дій, але можуть створювати умови для вирішення конфлікту мирним шляхом. Окрім того. Держава або міжнародний орган, який надає добрі послуги, не є учасниками переговорів, а є третьою стороною.

– Посередництво, яке передбачає участь у переговорах третьої сторони на умовах, визначених цією стороною. Статус посередника є досить відмінним від статусу країни чи організації, яка надає добрі послуги .

– Створення слідчої комісії. Така комісії створюється на основі договору між сторонами конфлікту та визначає питання, повноваження та інші важливі складові процесу з метою виконання комісією поставлених задач.

– Арбітраж, який відбувається у міжнародному третейському суді який був створений в 1899 році за рішенням Першої Гаазької конференції. Цей спосіб мирного вирішення міжнародних спорів був закріплений в Конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень в Розділі IV. Міжнародний Третейський суд має повноваження вирішувати міжнародні спори між сторонами конфлікту суддями за їх вибором та на основі поваги до права. Сторони спору, які звернулися до суду беруть на себе обов'язок добросовісного виконання третейського рішення [72, с. 180].

Як на мене, найцікавішим є те, що якщо поглянути в ретроспективі на ці способи і порівняти їх із сучасними, то сучасна практика свідчить, що посередництво і добрі послуги вичерпали себе. Та й, фактично, вони ніколи не були ефективним способом вирішення таких конфліктів.

Не дивлячись на надмірну «гнучкість» положень згаданих вище конвенцій, не можна не відзначити, що прийняття цих конвенцій стало

переломним моментом у розвитку міжнародного права. Як зауважує Ф. Ліст, перша мирна конференція в Гаазі «відкрила можливість вирішувати міждержавних спорів правовим шляхом» [56, с. 172].

Відзначаючи значення Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 рр., Г. А. Пушмін зауважував, що ці конвенції «вперше створили систему міжнародно-правових засобів мирного вирішення міждержавних спорів, узагальнивши і кодифікувавши розрізнену до цього практику застосування окремих засобів мирного врегулювання» [57, с. 86].

С. Л. Єгорова, прийняття Конвенції 1899 р. про мирне вирішення міжнародних зіткнень оцінює як таке, що «фактично поклато початок процесу нормативного наповнення принципу мирного вирішення міжнародних спорів, що є одним з основоположних принципів сучасного міжнародного права» [81, с. 151].

Тож, на мою думку, Гаазька конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень стала першим міжнародно-правовим документом, який зібрав увесь арсенал міжнародних норм і звичаїв, за допомогою яких можливе мирне врегулювання міжнародних спорів.

2) Статут ООН 1945 р.

Відповідно до Статуту ООН існують такі види міжнародних спорів:

- спори, продовження яких могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки (ст. 33, 36, 37);
- будь-які спори (ст. 34, 35, 38);
- спори юридичного характеру (ст. 36);
- місцеві спори (ст. 52).

Окрім того, Статут ООН містить норму про ситуацію, яка може призвести до міжнародної напруженості або викликати спір (ст. 34). У ст. 36 Статуту ООН вказується, що Рада Безпеки має повноваження рекомендувати необхідну процедуру вирішення спору або методи врегулювання спору. При цьому має враховуватися специфіка певного спору між суб'єктами міжнародного

публічного права. Так, при створенні рекомендацій на підставі ст. 36 Статуту ООН, Рада Безпеки повинна ураховувати, що спори юридичного характеру повинні за загальним правилом передаватися сторонами в Міжнародний Суд ООН відповідно до положень Статуту Суду (п. 3 ст. 36 Статуту ООН). В той же час, місцеві спори повинні вирішуватись вирішувати мирними засобами за допомогою регіональних угод або органів до передачі цих спорів у Раду Безпеки ООН (п. 2 ст. 52 Статуту ООН).

До передачі будь-якого спору в Раду Безпеки згідно зі ст. 33 Статуту ООН сторони повинні насамперед прагнути вирішити спір шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів чи угод або іншими мирними засобами. Як видно, перелік мирних засобів і процедур вирішення міжнародних спорів не є вичерпним і сторони на свій розсуд можуть вибрати додаткові. Рада Безпеки ООН, коли вважає за необхідне, може вимагати від сторін вирішення їх спору за допомогою перерахованих засобів (п. 2 ст. 33) [99].

Переговори є формою достатньо ефективного, якщо не найефективнішого універсального засобу урегулювання відносин між державами, що застосовується з давніх-давен. Досить важливу роль надають переговорам у підтриманні дружніх відносин між державами, що допомагає запобігти виникненню конфліктних ситуацій та міжнародних спорів. Пояснюється це тим, що цей спосіб вирішення спорів є простим, гнучким і зручним, що і перетворює цей спосіб вирішення спорів на один з найпоширеніших. Саме це і пояснює, чому переговори в переліку мирних засобів вирішення спорів ст. 33 Статуту ООН названі першими [99].

3) Європейська Конвенція про мирне вирішення спорів

Конвенція передбачає три способи мирного врегулювання спорів.

По-перше, Договірні Сторони погоджуються передавати в Міжнародний Суд в Гаазі все міжнародні спори правового характеру, які можуть виникнути між ними і стосуватися тлумачення договору, будь-якого питання

міжнародного права, будь-якого факту, який є собою порушення міжнародного зобов'язання, а також способу чи розміру відшкодування шкоди, що випливає з такого порушення (стаття 1) [12].

По-друге, для врегулювання інших спорів або коли Договірні Сторони, перш ніж вдаватися до судового рішення, домовилися про примірної процедури, вони погоджуються передати спір в Постійну примірну комісію (Частина II).

По-третє, для всіх спорів, які можуть виникнути між Договірними Сторонами і які не згадані в статті 1 і не були врегульовані через процедуру примирення, тому що Договірні Сторони домовилися до неї не вдаватися або тому що вона не дала результату, Договірні Сторони погоджуються використовувати процедура арбітражу (Часть III).

Положення Конвенції не застосовуються до тих спорів, які Договірні Сторони погоджуються вирішити іншим шляхом мирного врегулювання. Що стосується спорів, що потрапляють під статтю 1 Конвенції, Договірні Сторони зобов'язуються утримуватися від використання між собою угод, які не забезпечують процедуру прийняття зобов'язуючих рішень. І, нарешті, якщо одна із Сторін Конвенції, яка бере участь в спорі, не виконуватиме свої зобов'язання, що випливають з постанови Міжнародного Суду в Гаазі або рішення Арбітражного Суду, інша зацікавлена Сторона може звернутися з проханням розглянути спір в Комітет міністрів Ради Європи. Даний Комітет може прийняти відповідне рекомендацію, ідущую в руслі судового рішення або арбітражного рішення.

4) Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р.

Заключний акт Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі є документом, що був прийнятий на міжнародному форумі, де брали участь 33 держави Європи, США та Канади. Цей форум проводився з метою прийняти узгоджені рішення, які приймають для того, щоб розрядити воєнно-політичну

обстановку, зміцнити міжнародний мир і розвинути взаємодію між країнами Європи з метою підвищення економічного і соціального прогресу [65].

Звернемося до історії створення та підписання згаданого Заключного акту. Так, у 1973 р. в у Фінляндії, де зібрались міністри закордонних справ, які брали участь у Нараді, було визначено мету Народи. Міністри під час наради сформулювали основи європейської безпеки і заклали принципи відносин між державами Європи. Після цього протягом майже двох років відбувалась підготовка проектів фінальних документів.

З 30 липня по 1 серпня 1975 р. у місті Гельсінкі відбувся завершальний етап, де зустрілися керівники 35 держав і був підписаний Заключний акт Народи. Цей акт складався з 5 частин. Перша частина містила Декларацію принципів, якими держави-учасниці повинні керуватися у міжнародних зносинах. Також у цій частині був Документ про заходи зміцнення довіри і деякі аспекти безпеки і роззброєння. Друга частина визначала основні напрямки співробітництва у наступних галузях: економіка, наука, техніка та охорона навколишнього середовища. У третій частині піднімаються проблеми безпеки і співробітництва у Середземномор'ї. Четверта частина присвячена питанням співробітництва у гуманітарній сфері. П'ята частина носить назву "Подальші кроки після Народи".

Нарада визначила такі принципи європейського міжнародного співробітництва і взаємовідносин: суверенна рівність, повага прав, властивих для суверенітету; незастосування сили або погрози силою; непорушність кордонів, територіальної цілісності; мирне врегулювання спорів, невтручання у внутрішні справи; повага прав людини й основних свобод; рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею; співробітництво між державами; виконання міжнародно-правових зобов'язань. Загалом Народа та прийнятий під час її дії Заключний акт заклали фундамент якісно нової системи безпеки в Європі, а також значним чином вплинули на розвиток міжнародних відносин. Багатостороннє співробітництво, що було започатковане в Гельсінкі, було продовжено на подальших зустрічах представників, а пізніше і глав держав —

учасниць. З 1 січня 1995 р. регулярні Наради з безпеки і співробітництва в Європі перетворені в Організацію з безпеки і співробітництва в Європі зі своїм статутом і міжнародно-правовою базою [65].

Тож, як бачимо, цей документ встановлює, що держави-учасниці повинні вирішувати спори між собою мирними засобами та не піддавати загрози міжнародний мир, безпеку й справедливість. Також цим документом проголошується право держав вільно обирати мирні засоби врегулювання конфліктів.

5) Манільська декларація про мирне вирішення міжнародних спорів 1982 р.

Манільська декларація про мирне вирішення міжнародних спорів прийнята резолюцією 37/10 на Генеральній Ассамблеї ООН у 1982 році.

Даний міжнародний документ передбачає, що усі держави мають вирішувати свої міжнародні спори виключно мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир і безпеку та справедливість. Міжнародні справи вирішуються на підставі суверенної рівності держав і при дотриманні принципу вільного вибору засобів відповідно до зобов'язань згідно з положеннями Організації Об'єднаних Націй та принципами справедливості та міжнародного права. Використання будь-якої процедури врегулювання спору або погодження на таку процедуру, вільно узгоджену між державами щодо існуючих або майбутніх спорів, в яких вони є сторонами, не повинна розглядатися як несумісна з принципом суверенної рівності держав. Відповідно до Декларації держави, які є сторонами у спорі, продовжують дотримуватися у своїх відносинах своїх зобов'язань відповідно до основних принципів міжнародного права, що стосуються суверенності, незалежності та територіального нагляду держав, а також інших загальноприйнятих принципів та норм сучасного міжнародного права.

б) Принципи врегулювання спорів та Положення процедури НБСЄ з мирного врегулювання спорів 1991 р.

НБСЄ прийняла 8 лютого 1991 р. документ «Принципи врегулювання спорів і положення процедури НБСЄ з мирного врегулювання спорів». Документ передбачав створення спеціального «Механізму НБСЄ з врегулювання спорів» - Валлеттського механізму, завдання якого полягало б у винесенні рекомендацій державам щодо оптимальних процедур врегулювання спорів. Принципова новизна цієї процедури полягала в тому, що вона приводилась в дію внаслідок одностороннього звернення або вимоги кожної зі сторін спору [49, с. 81].

Особливість Механізму полягає в тому, що «розгляд спору, проведений Механізмом, і будь-які зроблені ним зауваження або поради є конфіденційними, хоча факт створення Механізму може визнаватися відкрито». Нова процедура НБСЄ з врегулювання спорів не застосовується, якщо одна зі сторін вважає, що спір зачіпає питання територіальної цілісності або національної оборони, права на суверенітет над територією. Істотний елемент валлеттської процедури полягає також в тому, що за взаємною згодою сторін у спорі новий Механізм НБСЄ може здійснювати функції зі встановлення фактів, проводити експертні дії щодо предмета спору, складати доповіді [49, с. 81].

Отже, історично принципи мирного вирішення спорів мають достатньо довгу еволюцію, проте, очевидно, що зараз вони мають своє відображення у сучасних міжнародно-правових актів.

Висновок до Розділу 1

Тож, як бачимо, принцип мирного вирішення спорів став об'єктивною необхідністю розвитку людського суспільства. Історія розвитку та закріплення цього принципу показує, що цей принцип є важливим для збереження усього людства, саме тому держави домовились про закріплення цього принципу, що було викликано подіями світових війн. Найбільш гострі та фундаментальні проблеми все частіше вирішуються з допомогою саме мирних засобів вирішення спорів. Проте, варто зауважити, що ефективність тих чи інших мирних засобів, залежить від того, наскільки вони відповідають характеру спору, відношенню і ступеня заінтересованості в ньому інших держав, загальному стану міжнародних відносин.

Сутність принципу мирного вирішення міжнародних спорів полягає в тому, що всі спори між державами незалежно від характеру і походження повинні вирішуватись лише мирними засобами. При чому, варто наголосити на тому, що цей принцип встановлює, що міжнародні спори не просто повинні вирішуватися мирними засобами, а що вони повинні вирішуватися виключно мирними засобами, тобто недопустимим є будь-яке застосування сили або загрози силою при вирішенні міжнародних спорів.

Таким чином, даний принцип передбачає що:

1. Держави повинні вирішувати свої взаємні спори лише мирними засобами.
2. Держави повинні таким чином вирішувати всі свої взаємні спори, в т.ч. ті, які становлять загрозу безпеці і міжнародному миру, так і ті, які не становлять.
3. Держави повинні вирішувати свої взаємні спори своєчасно і не залишати їх не вирішеними.

Система мирних засобів вирішення міжнародних спорів на сьогоднішній день складається з: дипломатичних переговорів; «добрих послуг» і

посередництва; міжнародних судів; вирішення спорів в міжнародних організаціях.

РОЗДІЛ II. Практика міжнародних організацій у вирішенні спорів мирним шляхом

2.1 Судові засоби вирішення міжнародних спорів в рамках ООН

Сьогодні уже беззаперечним є той факт, що у вирішенні міжнародних спорів важливу роль відіграють міжнародні організації. Більше того, значення їх при вирішенні таких спорів поступово зростає. Найглобальнішою і, безсумнівно, найважливішою такою організацією сьогодні є ООН.

Вперше про створення Міжнародного Суду ООН мова зайшла у 1942р. тоді, коли Держсекретар США і міністр закордонних справ Великої Британії продемонстрували намір про заснування міжнародного суду у зв'язку із завершенням Другої світової війни. Це було спричинено тим, що починаючи від кінця 1939 року Постійна палата міжнародного правосуддя, що була створена Лігою Націй, в дійсності не виконувала покладених на неї функцій. Пізніше під час підписання Московської декларації у 1943 році був підтверджений намір сторін створити міжнародну організацію, яка матиме універсальний характер з метою підтримання міжнародного миру та безпеки. Планувалося, що така організація здійснюватиме свою діяльність, беручи за основу принцип суверенної рівності. І уже у 1944 році під час Думбартон-Окської конференції була висловлена пропозиція створити міжнародний суд саме в межах структури цієї організації.

За рік до вище згаданої конференції у Думбартон-Оксі представники уряду Великобританії відшукали еспертів та запросили їх до Англії з метою заснування неформального союзного комітету для вивчення цього питання. Комітет очолив Вільям Малкін, який провів 19 нарад, де взяли участь юристи, представники 11 держав. 10 лютого 1944 р. він виступив із доповіддю, в якій закликав для розробки статуту нового міжнародного суду взяти за основу Статут Постійної палати міжнародного правосуддя. Таким чином, В. Малкін пропонував зберегти функції суду, що носять консультативний характер, а

також врахувати принцип необов'язкового прийняття юрисдикції нового суду і що така юрисдикція не повинна поширюватись на політичні питання [85, с. 341].

У квітні 1945 р. у Вашингтоні відбулась нарада комітету юристів, які представляли 44 держави. Цьому комітету під керівництвом Дж. Х. Хакворса (США) було доручено підготовку проекту статуту майбутнього міжнародного суду, що мав стати частиною статуту універсальної міжнародної організації. Проект, підготовлений комітетом, базувався на Статуті Постійної палати міжнародного правосуддя, але водночас не був остаточно завершеним документом. Значне коло питань він залишив відкритими для вирішення на конференції, що відбулася у Сан-Франциско у 1945 р., де зібралося 50 держав. Конференція ухвалила рішення створити зовсім нову судову інституцію, не наділяючи її обов'язковою юрисдикцією, але водночас визначивши, що вона становитиме головний судовий орган ООН. Відомий ізраїльський юрист-міжнародник Ш. Розен провів таку цікаву аналогію між Міжнародним судом ООН і Радою Безпеки ООН: «Обидва вони є єдиними головними органами – насправді єдиними органами ООН з повноваженнями приймати зобов'язуючі рішення» [28, с 65].

Перші судді Міжнародного суду ООН були обрані 6 лютого 1946 р. на першій сесії Генеральної Асамблеї ООН та Ради Безпеки ООН. Фактично Міжнародний суд ООН став правонаступником Постійної палати міжнародного правосуддя, отримавши її архіви та повноваження. У квітні 1946 р. Постійна палата міжнародного правосуддя була формально розпущена, а Міжнародний Суд ООН на першому засіданні обрав у якості свого Голови суддю Жозе Густаво Герреро (Сальвадор), останнього Голову Постійної палати міжнародного правосуддя. Суд призначив членів Секретаріату (в основному з колишніх працівників секретаріату Постійної палати міжнародного правосуддя) та провів інаугураційні публічні слухання 18 квітня 1946 року. Перша справа була подана у травні 1947 року. Вона стосувалась інциденту в протоці Корфу та була подана Великобританією проти Албанії [85, с. 342].

Діяльність Міжнародного Суду ООН засновується на нормах розділу XIV Статуту ООН 1945 р. (ст.ст. 92–96), Статут Міжнародного Суду ООН 1945 р., а також на Регламент Міжнародного Суду ООН, який був прийнятий 14 квітня 1972 року. Як вбачається із ст. 93 Статуту ООН, усі держави-члени ООН є *ipso facto* учасниками Статуту Міжнародного Суду ООН.

Відповідно до ст. 2 Статуту ООН Міжнародний Суд ООН складається з колегії незалежних суддів, обраних, незалежно від їх громадянства, з числа осіб високих моральних якостей, що відповідають вимогам, які пред'являються в їхніх державах для призначення на вищі судові посади або є юристами з визнаним авторитетом у галузі міжнародного права. Як вбачається з історії практичної діяльності Суду, членами Суду зазвичай обирають осіб, які працювали юрисконсультами в міністерствах закордонних справ країни, вихідцями з якої вони є, займалися науковою діяльністю у сфері міжнародного публічного права або були суддями суду, який є найвищим за ієрархією у судоустрої їх країн. До складу Суду входять 15 осіб. Особливістю є те, що серед цих 15 осіб усі мають бути представниками різних країн, тобто має бути представлено 15 країн. Проте, як зауважує Савчук К., беручи до уваги те, що відповідно до законодавства деяких країн визнається подвійне громадянство, Статут містить положення, відповідно до якого особа, яку можна розглядати як громадянина більш ніж однієї держави, вважається громадянином тієї держави, в якій вона звичайно користується своїми громадянськими та політичними правами [85, с. 342].

Варто зазначити щодо особливості юрисдикції міжнародного суду ООН. В той час як обов'язок фізичних і юридичних осіб будь-якої держави постати перед судом національної судової системи залежить не від їх згоди, а регулюється правом цієї держави, яке вирішує питання про те, які суди мають у своєму розпорядженні юрисдикцію щодо певної справи, то на міжнародній арені, навпаки, зобов'язання держави постати перед судом і, отже, юрисдикція суду прямо або побічно залежать від наявності його згоди. Таким чином, якщо відповідач доведе відсутність або недійсність своєї згоди у відношенні

конкретного спору, він може запобігти розгляду справи, а значить, і винесення рішення по суті. Показово, що часто "ймовірність успіху відповідача вище саме при використанні заперечень проти юрисдикції, що спираються на твердження про недійсність його згоди, ніж у випадку, коли він засновує свої заперечення на правових нормах, що регулюють юрисдикцію Суду" [13, с.437].

Крім того, така ймовірність пояснюється тим, що тягар доведення наявності та дійсності згоди відповідача покладається на позивача. Більш того, наявність такого дійсного згоди має бути встановлено "без усіляких розумних сумнівів" [8, с.921].

Тож, як бачимо, в порівнянні з юрисдикцією більшості національних судів, у випадку з Міжнародним судом існує набагато більше стимулів для того, щоб відповідач у справі поставив питання про наявність юрисдикції Суду.

Друга відмінна риса юрисдикції Міжнародного суду ООН суду пов'язана з відсутністю на міжнародній арені якоїсь єдиної судової системи, до якої б входив даний Суд. У той час як на національному рівні питання юрисдикції зводяться зазвичай до визначення підсудності якого-небудь суду конкретного спору, щодо юрисдикції Міжнародного суду мова йде скоріше про підвідомчість. Крім того, на національному рівні не часто зустрічаються ситуації, в яких жоден з національних судів не має юрисдикції. Найчастіше буває, що кілька судів мають юрисдикцію по одному і тому ж спору. На міжнародній арені, навпаки, як правило, тільки один суд має юрисдикцію по конкретному спору. Тому в даній ситуації постає питання не про те, який саме суд має юрисдикцію, а, скоріше, має чи взагалі якийсь суд юрисдикцію у відношенні спору.

Як зазначає Ш. Розен, на міжнародній арені не існує "ієрархії судів з певною юрисдикцією", а має місце "... неврегульована безліч судів, які не утворюють будь-якої системи і кожен з яких має юрисдикцію в обсязі, визначеному в його установчому акті, а значить, встановленому угодою держав [13, с. 434—435].

В Міжнародному суді ООН юрисдикція розуміється у широкому та вузькому сенсах. Так, Співвідношення юрисдикції в широкому і вузькому сенсі відіграє надзвичайно важливу роль в діяльності Міжнародного суду, оскільки без їх співпадіння буде відсутнім і право Суду розглядати конкретну справу. Як зазначає Дж. Фіцморіс, "Суд, який володіє юрисдикцією в широкому сенсі, може мати або не мати юрисдикцію щодо конкретного спору, з іншого боку, відсутність юрисдикції в широкому сенсі в будь-якому випадку робить неможливим розгляд даного спору Судом" [13, с. 435—436.].

Крім того, необхідно відзначити, що юрисдикція як в широкому, так і у вузькому сенсі включає в себе три аспекти: предметний (*ratione materiae*), суб'єктивний (*ratione personae*) і часовий (*ratione temporis*). Міжнародний суд вправі розглядати будь-яку справу лише при збігу юрисдикції у вузькому і широкому сенсі по всім трьом відповідним аспектам. Таким чином, можна виділити три обов'язкових умови, від яких залежить наявність у Суду права на розгляд конкретної справи:

1) спір зі свого предмета повинен належати до категорій справ, які Суд має право розглядати відповідно до свого установчим актом і документами, на підставі яких спір був йому переданий;

2) сторони спору повинні ставитися до кола суб'єктів, спори яких Суд уповноважений розглядати відповідно до вищезгаданими актом і документами;

3) момент виникнення спору або фактів, на яких він ґрунтується, повинен ставитися до періоду, щодо якого поширюється тимчасова юрисдикція Суду, закріплена в вищеназваних документах [38, с. 5].

Тож можна зробити висновок, що розгляд справи по суті в Міжнародному суді буде припинено, якщо відповідачу вдасться довести, що конкретний спір лежить поза тією сферою юрисдикції, яка утворюється при зіставленні юрисдикції Суду в широкому і вузькому сенсі.

З метою розмежування основних і вторинних повноважень Суду в доктрині були вироблені відповідні терміни. Так, по відношенню до юрисдикції Суду, що стосується вирішення спору по суті, майже усі авторами

використовується термін "основна юрисдикція". У свою чергу, для позначення повноважень Суду, пов'язаних з розглядом вторинних питань, застосовуються різні терміни, такі, як "допоміжна юрисдикція", "вторинна (субсидіарна) юрисдикція", "побічна юрисдикція" тощо [38, с.7].

На мою думку, "допоміжна юрисдикція" є кращим терміном для пояснення юрисдикції щодо вторинних питань, оскільки цей термін найбільше відповідає правовій природі даного виду юрисдикції. Це можна також пояснити тим, що терміни "вторинна юрисдикція" і "побічна юрисдикція" мають на увазі деяку незначність даного виду юрисдикції. Однак така ознака зовсім не підходить для її визначення, так як, не дивлячись на свій допоміжний перший тип, така юрисдикція відіграє надзвичайно важливу роль в діяльності Суду.

Один з відомих дослідників міжнародного приватного права Дж. Фіцморіс віддає перевагу терміну "допоміжна юрисдикція" з тієї причини, що в ньому найкраще відбивається основна мета такої юрисдикції, яка полягає "в сприянні належному вирішенню спору" [13, с.769—770].

Тепер перейдемо до аналізу процесуальних особливостей здійснення правосуддя у Міжнародному суді ООН. Так, особливістю є те, що судочинство у Міжнародному суді ООН може здійснюватись як у письмовому, так і в усному провадженні. Як зауважує Савчук К., під час письмового провадження Сторони подають наступні документи: повідомлення Суду та сторонам (про порушення справи), меморандуми (письмовий виклад позиції сторони спору), відповідь на меморандум сторони-заявника (письмовий виклад позиції іншої сторони спору) і, якщо вимагається, відповідей на них, та всіх підтверджуючих документів [85, с. 342].

На мою думку, повідомлення до суду про початок спору є зайвим документом і лише затягує процес у Міжнародному суді. Адже сторона могла б одразу подати свої вимоги виражені у меморандумі із правовим обґрунтуванням, що значно пришвидшить хід процесу в Міжнародному Суді ООН як мінімум на один етап.

Що ж до усного судочинства, то за загальним правилом воно проходить у формі публічного слухання. Публічне слухання передбачає, що сторони повинні виступати у процесі в Міжнародному Суді ООН через своїх офіційних представників. Зазвичай, цю функцію виконують юридичні консультанти зовнішньополітичних відомств країн, які є сторонами у спорі. Більше того, як свідчить практика, сторони часто наймають консультантів із міжнародного права, які мають досвід участі в міжнародних судових процесах. В Україні а юридичних фірмах зазвичай немає окремого департаменту, який займається міжнародним публічним правом та такими процесами, проте в США у юридичних фірмах досить поширеною є практика створення таких департаментів.

Кожне судове засідання у Міжнародному Суді ООН оформлюється протоколом, який підписує Голова та Секретар Суду. Згідно із ст. 54 Статуту ООН усі наради суду проводяться у закритих засіданнях та є таємними. Важливим процесуальним принципом міжнародного правосуддя є принцип, встановлений у ст. 59 Статуту МС ООН – рішення Суду обов'язкове лише для сторін, що беруть участь у справі і лише у даній справі. Рішення МС ООН є остаточним і не підлягає оскарженню. У випадку спору щодо змісту або обсягу рішення його тлумачення здійснюється Судом на вимогу будь-якої сторони (ст. 60). Прохання про перегляд рішення може бути заявлене лише на підставі нововиявлених обставин, які за своїм характером можуть вплинути на вирішення справи і які при винесенні рішення не були відомі ні Суду, ні стороні, що просить про перегляд за умови, якщо така необізнаність не була наслідком необережності [85, с. 343].

Однією з особливих процедур Міжнародного Суду ООН, яка водночас є окремим видом провадження у Міжнародному Суді. Так, ст. 96 Статуту ООН та ст. 66 Регламенту Суду Раді Безпеки ООН, а також Генеральній Асамблеї ООН надається право запитувати консультативні висновки стосовно певного питання юридичного характеру. Також і інші органи ООН та деякі спеціалізовані установи, які отримали дозвіл від Генеральної Асамблеї, мають право на запит

консультативного висновку Суду з питань юридичного характеру, які виникають у межах кола його діяльності.

Першим прикладом запиту на основі дозволу стало звернення виконавчої ради ЮНЕСКО з проханням про консультативному висновку з питання про юридичною силою рішень Адміністративного трибуналу МОП (консультативний висновок було дано Судом в 1956 р) [58, с. 317-318].

Важливою особливістю консультативних висновків Міжнародного Суду ООН є їх рекомендаційний характер. Вони не є обов'язковими навіть для того органу, який звернувся із запитом про надання висновку. Як підкреслював Ф. І. Кожевніков, "консультативний висновок Міжнародного суду за своєю правовою природою означає лише вираження думки міжнародних суддів з того чи іншого юридичному питання з області міжнародного права "[58, с. 318]. Проте, вчений підкреслює, що ні Статут ООН, ні Статут Суду не забороняють міжнародним органам і організаціям визнавати за такими висновками обов'язкову силу [58, с. 318].

Необхідно відзначити, що в радянській літературі інститут консультативних висновків розглядався як істотний недолік Міжнародного Суду ООН, що перетворює останнього в "щось середнє між юрисконсультом, часто непроханим, і посередником, так як право запитувати консультативні висновки належить не державам, а органам ООН "[73]. Проте, практика Міжнародного Суду ООН довела, що не дивлячись на відсутність обов'язкової сили, такі висновки зазвичай виконуються запитуючими органами, а сама консультативна діяльність має неабиякий вплив на вирішення спірних справ, сприяючи тим самим безпосередньої реалізації принципу мирного врегулювання міжнародних суперечок. Більш того, як зазначає А. Фердросс, "Сторони спору або держави, які підписали договір, можуть заздалегідь зобов'язатися визнати обов'язковими консультативні висновки Міжнародного суду ". Наприклад, таке положення закріплене в розділі 30 Конвенції про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй [74, с. 237-241] і в розділі 32 Конвенції про привілеї та імунітети спеціалізованих установ [74, с. 279-300]. Згідно з

даними документам висновки Суду визнаються сторонами вирішальними. Отже, можна прийти до висновку, що інститут консультативних висновків в даний час виконує роль засобу вирішення Міжнародним Судом ООН спорів між такими суб'єктами міжнародного права, які не є державами і з цієї причини не допускаються до класичного судового процесу в даному органі.

Варто зауважити, що провадження щодо надання консультативних висновків у деякій мірі є відмінним від процедури прийняття рішення. У певній мірі це можна обґрунтувати специфікою та об'єктом консультативних функцій. В той же час, до провадження з надання консультативних висновків застосовуються ті ж правила, що й для розгляду справ, де існує спір між сторонами.

Після того, як суд отримав запит на консультативний висновок за загальною процедурою відповідальні посадові особи Суду готують перелік держав та організацій, які можуть мати необхідну інформацію для підготовки консультативного висновку. Держави та організації, включені до вище згаданого переліку, відрізняються за своїм статусом від Сторін у провадженні щодо прийняття рішення, адже винесене Судом рішення ніяким чином не створює для них ніяких обов'язків.

Згідно із ст. 65 Статуту Суду питання, стосовно яких здійснено запит на консультативний висновок, подаються до Міжнародного Суду ООН у формі письмової заяви. Відповідно до п. 1 ст. 66 Статуту Міжнародного суду ООН секретар Суду негайно повідомляє відповідні держави про надходження заяви, яка містить прохання про консультативний висновок. Як вбачається із п. 2 ст. 66 Статуту Суду, державним та міжнародним організаціям, які можуть мати необхідну інформацію, Міжнародний Суд ООН пропонує подати письмові або усні доповіді, які він враховує при наданні висновку.

Стаття 103 Регламенту Міжнародного суду ООН встановлює, що Суд може прискорити винесення консультативного висновку.

Пов'язані з винесенням консультативних висновків справи складають приблизно п'яту частину від загальної чисельності справ, що розглядаються

Міжнародним Судом ООН. На сьогодні надано консультативних 26 висновків. Близько 60 % консультативних висновків, винесених Судом, були запитані Генеральною Асамблеєю ООН. На відміну від Рішень Міжнародного суду ООН Консультативні висновки не мають обов'язкової сили [85, с. 345].

Отримання консультативного висновку ще не означає, що Сторона, яка здійснювала запит на такий висновок, зобов'язана ним скористатись, тобто така Сторона може і не використовувати висновок. Але важливо зауважити, що у деяких випадках використання такого висновку є обов'язковим. Так, наприклад, до таких випадків належать випадки застосування статті 6, Розділу 22 Конвенції про привілеї та імунітети Організації Об'єднаних Націй або Угоди про Центральні установи ООН, укладеної між ООН та США [85, с. 345].

Іншою "додатковою" функцією Міжнародного Суду ООН є прийняття тимчасових заходів. Згідно ст. 41 Статуту Суд має право вказати, якщо, на його думку, це вимагають обставини, будь-які тимчасові заходи, які повинні бути прийняті для забезпечення прав кожної зі сторін. Основний метою таких заходів є запобігання непоправної шкоди правам, відстоювати однієї зі сторін в судовому порядку. Так, в справах, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища, малоімовірно, що держави задовольняться наступною компенсацією, а тому забезпечувальні заходи відіграють роль судової заборони, що не допускає заподіяння непоправної шкоди. Наприклад, в справах про ядерні випробування головним аргументом на користь даних заходів було те, що "наслідки радіоактивного зараження моря і навколишнього середовища неможливо буде усунути шляхом який б то не було грошової компенсації" [73, с. 237].

У той же час у справі про континентальний шельф Егейського моря Міжнародний Суд ООН відмовив у прийнятті тимчасових заходів, оскільки проведені Туреччиною вишукувальні роботи не могли завдати непоправної шкоди правам Греції [73, с. 238].

На особливу увагу в даній області заслуговує питання про правове значення прийняття Міжнародним Судом ООН забезпечувальних заходів.

Необхідно відмітити, що до недавнього часу в науці міжнародного права дане питання був дискусійним. Так, А. Фердросс вважав спірним визнання за такими заходами юридично зобов'язуючого характеру на тій підставі, що суд уповноважується лише "вказувати" такі заходи. Проте, в 2001 у справі братів Лагранд Міжнародний Суд ООН однозначно висловився з цього приводу, припинивши тим самим наукову дискусію. У цій справі Міжнародний Суд ООН, якого нерідко звинувачують в повільності, протягом менш ніж 24 годин з подачі відповідного клопотання ФРН виніс ухвалу про прийняття тимчасових заходів і заборонив США приводити у виконання винесений смертний вирок щодо громадянина ФРН Вальтера Лагранда. Що особливо важливо, в процесі подальшого судового розгляду з даного питання, незважаючи на винесену ухвалу, страти, Міжнародний Суд ООН однозначно заявив, що "його ухвали про застосування тимчасових заходів мають такий же обов'язковий характер для сторін держав, як і рішення по суті спору" [83, с. 23].

Міжнародний Суд ООН по суті здійснив тлумачення свого Статуту стосовно питання про юридичну силу прийнятих ним самим визначень. Необхідно відзначити, що дане тлумачення є цілком логічним, оскільки ідея забезпечувальних заходів передбачає їх обов'язковий характер, тому що в протилежному випадку вони не змогли б служити дієвою гарантією запобігання неминучої шкоди. Можна зробити висновок, що дане тлумачення розташовується в загальному руслі поступового розширення компетенції і ролі Міжнародного Суду ООН в сучасному світі і в цій якості заслуговує на підтримку. Таким чином, сучасна практика Міжнародного Суду ООН свідчить про те, що його "додаткові" функції, зокрема інститут консультативних висновків і процедура прийняття тимчасових заходів, сприяють фактичному розширенню його компетенції і ролі без внесення відповідних змін в Статут Суду.

Окремим і достатньо важливим аспектом є виконання рішень, виданих Міжнародним Судом ООН. Головною особливістю є те, що виконання таких рішень — це не обов'язок Суду, а така виконання покладається на сторін спору.

Так, відповідно до ст. 94 Статуту ООН на сторін покладається обов'язок виконати винесене Судом рішення, при чому неважливо чи це кінцеве рішення по суті чи проміжне стосовно застосування тимчасових заходів до Сторони.

Що ж у випадку коли Сторона, все ж, ухиляється від виконання рішення? Згідно із ч. 2 ст. 94 Статуту ООН Сторона, на користь якої винесено рішення, має право звернутись до Ради Безпеки ООН за накладенням відповідних санкцій щодо Сторони, яка ухиляється від виконання рішення. Рада Безпеки, в свою чергу, виносить певні рекомендації чи рішення стосовно вжиття певних заходів у якості накладення санкції.

Проте слід погодитись із К. Савчук, що така процедура може бути зовсім неефективною, якщо стороною, яка ухиляється від виконання рішення є держава, яка є постійним член Ради Безпеки ООН, адже така держава має право використати право вето [85, с. 345].

Напевно, головним недоліком діяльності Міжнародного Суду ООН є достатньо довгий затяжний процес вирішення спорів. Справи у Міжнародному Суді ООН зазвичай розглядаються як мінімум декілька років. Україна була стороною у справі Морська делімітація у Чорному морі (Румунія проти України), рішення по якій винесено 3 лютого 2009 року [84]. Ця справа стосувалася розмежування континентального шельфу та виключної економічної зони у Чорному морі, що врешті-решт привело б до завершення більш ніж 40-річного спору, який був успадкований Україною ще від колишнього СРСР. Однак у результаті рішення Суду Україна отримала лише приблизно 25 % спірної території, в той час як Румунія – близько 75 %. Зрозуміло, що таке рішення Суду викликало жваву полеміку у вітчизняній міжнародно-правовій літературі. Висловлювалася як думка, що рішення Суду є явно не вигідним для України і спірним з правової точки зору, так і зовсім протилежна точка зору, що рішення Суду є об'єктивним і справедливим, а менший відсоток спірної території, отриманий Україною, обумовлений тим фактом, що вона суттєво збільшила свою лінію запиту, порівняно з тією, на яку погоджувався колишній СРСР [55].

Аналізуючи діяльність Міжнародного суду ООН варто звернути увагу на участь України у діяльності цього суду. Історія свідчить, що повага до держави була на рівні ООН і не можна не відзначити те, що було надано право саме представнику України бути суддею Міжнародного суду ООН. Визначного українського юриста В.М. Корецького, як визнаного вченого було обрано на XV сесії Генеральною Асамблеєю ООН і Радою Безпеки ООН членом Міжнародного суду ООН в Гаазі терміном на 9 років (1960–1970). Глибина й об'єктивність суджень з найскладніших питань міжнародного права, різноманітність і багатство знань, живий розум та інтелігентність зробили його особливо шанованим серед колег-суддів, які обрали його згодом віцепрезидентом Суду (1967–1970) [45, с. 210].

Але не лише представництво у Міжнародному суді ООН пов'язує Україну з міжнародним Судом ООН. Окрім цього, наша країна виступала стороною спору у Міжнародному Суді ООН, про що згадувалося раніше. Такий досвід дає змогу в подальшому реалізовувати право України як суб'єкта відстоювати свої інтереси на міжнародній арені. Наприклад, анексія Криму, порушення кордону з Російською Федерацією тощо.

На мою думку, сама тенденція вирішення в рамках Міжнародного Суду ООН спорів між міжнародними організаціями, а також між іншими суб'єктами міжнародного права, відповідає інтересам підтримання міжнародного миру і безпеки, довела на практиці свою ефективність і доцільність, а тому заслуговує на підтримку і подальшого обговорення з питання про пряму закріпленні такої можливості в Статуті Міжнародного Суду ООН.

Отже, міжнародний Суд ООН відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні та інтерпретації норм міжнародного права, фактично відіграючи роль «куратора» міжнародного публічного права». Проте, все ж, роль суду у сучасних міжнародних відносин є дещо переоціненою і насправді Суд, як передбачалось, не став «керівником світового порядку», адже обов'язковою юрисдикцію Суду визнали лише приблизно 33% держав, враховуючи, що багато з цих держав визнали таку юрисдикцію із певними застереженнями. В

той же час, не можна не відмітити зростаючу роль важливості діяльності цього суду на міжнародно-правовій арені в сучасних умовах.

2.2 Вирішення міжнародних спорів в рамках Міжнародного арбітражу

Не секрет, що історія міжнародних відносин у різні етапи може бути охарактеризована як співпраця, так і конфліктами. Держави, усвідомлюючи всю тяжкість насильницького способу подолання конфліктів, з найдавніших часів ведуть пошуки альтернативних, мирних способів їх врегулювання. В сучасних умовах вирішальна роль, як уже було згадано раніше у роботі, в цій сфері належить Організації Об'єднаних Націй і регіональним міжнародним організаціям.

Механізм реалізації принципу мирного вирішення міжнародних суперечок існує у вигляді системи міжнародно-правових засобів такого врегулювання. За останні п'ятдесят років близько десятка пропозицій щодо реформування системи мирного вирішення міжнародних суперечок зроблено державами в рамках ООН та регіональних міжнародних організацій (ОБСЄ, ОАЄ, ЛАД і ін.). У цих пропозиціях помітне місце відводилося міжнародному арбітражу, який покликаний був стати ефективним правовим засобом мирного вирішення спорів поряд з Міжнародним судом ООН. На жаль, багато ідей через серйозні політичні та доктринальні розбіжності між державами, які відіграють провідну роль у світовій політиці, не отримали належного закріплення в міжнародно-правових документах (Зразкові правила арбітражного процесу 1958 р ін.) [79, с. 29].

Все це обумовлює необхідність суто наукового аналізу концепції міжнародного арбітражу з урахуванням позитивного досвіду, накопиченого міжнародною практикою і наукою міжнародного права. Тому зупинимося спочатку на концепції вирішення міждержавних спорів за допомогою арбітражу в історичній ретроспективі.

У радянській науці міжнародного права, як вірно зазначено Г. Г. Шинкарецька [108, с. 210], панувало "насторожене" ставлення до арбітражу, так само як і до інших міжнародних судових установ. Таке ставлення було викликано перш за все усталеними в науці ідеологічними догмами і

особливостями зовнішньої політики СРСР. Тільки на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин і вітчизняної науки міжнародного права з'являється можливість для всебічної та виваженої оцінки арбітражної процедури в контексті її історичного розвитку.

Беручи до уваги міжнародно-правові документи в галузі міжнародного третейського розгляду (арбітражу), можна дати наступне коротке його визначення.

Міжнародний третейський розгляд, або арбітраж,- це вирішення спору між сторонами третьою, незалежною від них стороною (арбітром), рішення якої є обов'язковим і остаточним.

Міжнародний арбітраж (третейський суд) відноситься до числа органів міжнародного правосуддя, так як вся його практична діяльність, і особливо, винесення рішень, ґрунтується виключно на нормах міжнародного права. Незважаючи на те, що міжнародні третейські суди індивідуальні за своїм походженням, структурою і компетенцією, можна виділити деякі загальні риси, властиві всім міжнародним третейським судам і які в цілому характеризують природу цього найстарішого інституту міжнародного права [29, с. 14]

По-перше, міжнародний арбітраж, в тому числі інституційний, створюється в кожному окремому випадку для розгляду конкретного спору або якоїсь однієї категорії спорів, і його склад визначається виключно самими сторонами спору. **По-друге**, арбітражний суд, як правило, не визначає свою власну юрисдикцію, а вирішує лише ті спори, які, згідно з договором, передані сторонами в добровільному або обов'язковому порядку на його розгляд. **По-третє**, Арбітражний суд приймає рішення відповідно до процедури, спеціально встановленої для цих цілей самими сторонами, або на підставі будь-якої іншої процедури, яку сторони визнали для себе обов'язковою і регламентація якої міститься в міжнародно-правових документах (Зразкові правила арбітражного процесу 1958 р., Факультативні регламенти Постійної палати третейського суду та ін.). **По-четверте**, сторони повністю контролюють хід розгляду спору в арбітражному суді, і рішення арбітражного суду є остаточними і обов'язковими

для сторін. **По-п'яте**, угода про передачу справи до арбітражу з більшим ступенем імовірності може допустити вирішення спору на основі принципу *ex aequo et bono*. **По-шосте**, арбітражна процедура може бути застосована для вирішення будь-яких категорій міжнародних суперечок: з переважанням політичних або правових аспектів, за участю міжнародних організацій, спорів між державами і приватними особами та ін [79, с. 28].

За наведеним критерієм міжнародний арбітраж відрізняється від інших мирних засобів вирішення міжнародних спорів. З одного боку, він відрізняється від постійних міжнародних судових установ, що характеризуються постійною організацією і заздалегідь відомим складом суддів, на обрання яких сторони в суперечці впливати не можуть. З іншого боку, він відрізняється від таких способів врегулювання суперечок, як процедури встановлення фактів і примирення. Завдання цих засобів мирного врегулювання суперечок полягає в наданні допомоги сторонам у вирішенні спорів за допомогою встановлення будь-яких фактичних обставин, що відносяться до суті спору, і розробці рекомендацій щодо його вирішення, а не у винесенні остаточного і обов'язкового для сторін рішення.

Як зауважує С.Л. Лазарєв, міжнародний арбітраж в своєму історичному розвитку пройшов чотири етапи [66, с. 178-179].

Перший етап бере свій початок з глибокої давнини і охоплює період з IV тисячоліття до н. е. до кінця I тисячоліття н. е. У цю епоху арбітражну процедуру для вирішення міждержавних суперечок використовували держави Стародавнього Сходу, Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. **Другий етап** розвитку - арбітражне вирішення спорів в середні століття і в період абсолютизму - охоплює XI-XVIII ст. **Третій етап** бере початок в період становлення і розвитку буржуазних держав, в кінці XVIII ст., а точніше - з "Договору Джея» 1794 року між США і Великобританією - і триває до кінця XIX в. **Четвертий етап** розвитку почався з Гаазьких мирних конференцій 1899 і 1907 рр., на яких були прийняті Конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень, і триває до теперішнього часу [66, с. 178-179].

Принцип і ідея арбітражу, що виникли насамперед у торгових відносинах, призвели до застосування його і в міжнародних спорах. Ще в давні століття цар Дарій при суперечці зі своїм дядьком висунув думку про арбітраж (480 до н.е.). Суперечка Кіра з царем Ассирії також розбирався арбітром - одним з індуських князів (430-335 рр. До н. Е.) [69, с. 320]

Найперший випадок третейського розгляду відноситься, на думку Д. Б. Левіна, до 3100 р. До н.е. е., коли було вирішено спір між двома месопотамськими містами-державами - Лагашем і Уммой. Укладений між ними договір передбачав недоторканність прикордонних ровів і каменів і містив також умови про арбітраж [67, с. 10].

Досить широке застосування арбітраж отримав в Стародавній Греції. Давньогрецьку систему арбітражу можна розглядати як джерело сучасного міжнародного арбітражу. У практиці давньогрецьких держав арбітраж застосовувався в спорах про межі, право володіння річками і струмками. У ролі арбітра зазвичай виступала третя держава, яка делегувала арбітражні функції групі своїх громадян, які обиралися за жеребом.

Стародавній Рим ніколи не вдавався до арбітражу для вирішення спорів за його участю, хоча нерідко виступав в якості арбітра. Виступаючи в якості арбітра, Рим намагався владнати розбіжності з вигодою для себе. Аналіз практики арбітражу в Давньому Римі міститься в працях Г. Гроція, А. Комаровського, В. Теніщева [97, с. 196-197]. У працях цих вчених підкреслюється, що держави, які не входили до складу Римської імперії, обирали в третейські судді Рим, щоб уникнути воєн. Рим на той час був найавторитетнішим арбітром, оскільки своєю міццю міг гарантувати виконання винесених ним арбітражних рішень. Дана обставина Рим часто використовував для посилення свого впливу в інших державах.

Подальший розвиток міжнародний арбітражний розгляд отримало в середні століття. Мирні засоби вирішення міжнародних суперечок в середні століття, як зазначається в дореволюційній російській і радянській науці міжнародного права, стали збагачуватися за рахунок досить широкого

звернення до третейських судів. У цей період виникла особлива форма арбітражу, яка вперше стала застосовуватися між містами-державами Італії і між швейцарськими кантонами, а пізніше використовувалася для вирішення спорів дрібними політичними утвореннями (феодальні організації).

У науці міжнародного права третейський суд між феодальними організаціями не завжди розглядають як міжнародну судову установу. З цього приводу російський вчений В. В. Теніщев писав: "Вся суть феодальних організацій полягає в їх публічно-правовому характері, а отже, феодалів можна визнавати суб'єктами міжнародного права, а суд між ними - міжнародним третейським судом" [97, с. 30].

Особливістю розглянутого періоду історичного розвитку міжнародного арбітражу було те, що арбітраж зазвичай складався з однієї особи, яка або була рівною, або була вищою за своїм статусом сторони спору (феодалів). Вищої юрисдикцією в середньовічній системі арбітражу володіли імператори (римські або німецькі) і Папа Римський. Папи римські були впевнені в тому, що в силу своєї духовної влади вони є верховними владиками і всі суперечки повинні вирішуватися з неодмінним їх участю в якості арбітрів. Так, Інокентій III і Боніфаций VIII безуспішно намагалися ввести систему обов'язкового арбітражу з Папою Римським як незалежним арбітром [79, с. 29].

Перевага розгляду спору одноосібним владним арбітром полягала в можливості змусити виконати, за допомогою авторитету арбітра, несприятливе для однієї зі сторін рішення. Однак суверенний арбітр, виносячи рішення у спорі, не аргументував його. Практично неможливо було встановити, якими юридичними нормами він керувався при винесенні свого рішення.

У середні століття не проводилось чіткого розмежування між арбітражем та дипломатичними засобами вирішення спорів. Роль арбітра при вирішенні спорів зводилася до ролі світового посередника в примирливому процесі. Іноді в якості колективних арбітрів в суперечках виступали юридичні факультети університетів. Їх арбітражні рішення ґрунтувалися, як правило, на кількох видозмінених нормах канонічного права або принципах, запозичених з

римського приватного права і пристосованих до міжнародних відносин публічно-правового характеру [66, с. 22].

Практикувалося також укладення договорів про арбітраж. Відомий договір про арбітраж, укладений між Вольдемаром Датським і Магнусом Шведським. Договір визначив, що кожна сторона повинна в якості арбітрів назвати по 24 єпископа та 12 лицарів. Спостерігалися також спроби заснувати постійні арбітражі, наприклад за допомогою договору між Генуєю і Венецією 1235 р. [100, с. 33-34]

Середньовічна система арбітражу, так само як і давньогрецька, є важливим джерелом для концепції сучасного міжнародного арбітражу. Активне використання міжнародного арбітражу в період феодальної роздробленості призводить до того, що він складається в окремий інститут міжнародного права. Неврівноваженість, яка виникла в міжнародних відносинах у зв'язку з поширенням воєн і політичними змінами, викликаними утвердженням абсолютизму, призвела в XV-XVI ст. до збільшення числа випадків невиконання арбітражних рішень і руйнування середньовічної системи арбітражу. Л. Оппенгейм в зв'язку з цим підкреслює: "Не дивлячись на неухильний розвиток міжнародного права протягом XVI, XVII і XVIII ст., за цей період можна відзначити мало випадків арбітражу" [76, с. 66].

Сприятливі умови для розвитку міжнародного арбітражу виникли тільки в XVII в. з моменту остаточного краху середньовічного світу і становлення нових суверенних держав. З цього моменту можна говорити про формування концепції сучасного міжнародного арбітражу.

Розвиток сучасного міжнародного арбітражу почався в англо-американських відносинах, а саме з "Договору Джея". "Договір Джея" - таку назву дано Договору про дружбу, торгівлю і мореплавання між Великобританією і Сполученими Штатами Америки, підписаного 19 листопада 1794 р. [20, с. 33-34].

Ініціатива проведення переговорів, в результаті яких було укладено Договір, належить Д. Вашингтону. Президент США прагнув до вирішення

розбіжностей, які все ще існували між колишньою колонією і метрополією після закінчення американської війни за незалежність, а також до поліпшення відносин, які стали натягнутими з моменту вступу Англії у війну проти Французької революції (одна тисяча сімсот вісімдесят три). Оскільки ситуація в 1794 р стала ще більш напруженою і виникла загроза війни між США і Великобританією, президент США Д. Вашингтон за згодою Сенату направив Д. Джея (колишнього Державного секретаря США) в якості надзвичайного посланника в Лондон з метою вирішення спору між двома державами. Спир стосувався, по-перше, північно-східного кордону США з Канадою на річці Сен-Круа; по-друге, питання про компенсацію британським підданам, які зазнали збитків у зв'язку з введенням деякими американськими штатами правових бар'єрів щодо виплати боргів британським кредиторам; по-третє, військової служби іноземних громадян; по-четверте, претензій американських фізичних осіб в зв'язку з незаконним захопленням Великобританією торгових судів під час морської війни між Великобританією і Францією (1755-1763) і ін.

"Договір Джея", що містив 28 статей, не врегулював всі проблемні питання в англо-американських відносинах. З цієї причини в Договір було включено положення про створення трьох змішаних комісій для їх вирішення: перша комісія - для вирішення прикордонного спору; друга - для розгляду претензій британських кредиторів; третя - для розгляду претензій американських громадян у зв'язку з незаконним захопленням торгових суден.

Перша комісія складалася з трьох членів, дві інші - з п'яти членів кожна, причому всі члени були американськими або англійськими підданими. Перша комісія розпочала роботу восени 1796 року і після детального розгляду прийшла в жовтні 1798 р до одностайного рішення з прикордонного спору. Друга комісія, яка вирішувала питання про відшкодування США "конфіскованих боргів" британським кредиторам, зіткнулася з труднощами в силу серйозних розбіжностей в думці по суті справи серед членів комісії і припинила свою роботу. Суперечка була вирішена пізніше, в 1802 р, за допомогою переговорів між обома сторонами. Третя комісія зібралася в жовтні

1796 року і завершила свою роботу в лютому 1802 г. Ця комісія розглянула велику кількість претензій, причому 553 рішення було винесено на користь американських позивачів і 12 рішень на користь англійських позивачів проти США [79, с. 30].

"Договір Джея" дав поштовх відродженню арбітражного процесу і становленню системи міжнародного правосуддя в цілому.

Великий вплив на розвиток арбітражної теорії і практики надав арбітраж, створений у справі англійської крейсера "Алабама", який використовувався Англією під час громадянської війни між Північчю і Півднем на стороні жителів півдня в порушення оголошеного нею нейтралітету. Створений на основі угоди між США і Англією арбітраж з п'яти арбітрів в 1872 р виніс рішення на користь США, зобов'язавши Англію сплатити 15,5 млн дол. за прями збитки внаслідок порушення нею нейтралітету. Хоча англійський арбітр не підписав рішення, підписане чотирма іншими (арбітрами США, Швейцарії, Бразилії та Італії), Англія виплатила зазначену суму. Це був перший в новий час випадок застосування міжнародного арбітражу *ad hoc* для вирішення серйозного спору.

Успіх арбітражного розгляду стосовно Алабамської справм став стимулом до надзвичайного поживлення в галузі міжнародного арбітражу. "Протягом трьох десятиліть, - вказує М. Хадсон, - після 1872 р арбітражні суди зі значним успіхом розглянули близько ста справ: Великобританія взяла участь в 30 арбітражах, Сполучений Штати - в 20 арбітражах. Європейські держави були сторонами приблизно в 60, а латиноамериканські держави - приблизно в 50 арбітражах " [104, с. 34].

Проблема міжнародного арбітражу вперше привернула до себе пильну увагу вчених-юристів і стала предметом детального наукового дослідження тільки в кінці XIX ст. До цього часу відносяться також і перші спроби кодифікації норм міжнародного арбітражного процесу, вжиті різними науковими товариствами з питань міжнародного права і юридичними факультетами університетів. Показовою в цьому плані є діяльність Асоціації

реформ і кодифікації права націй, заснованої в 1873 р (в 1895 році вона стала називатися Асоціацією міжнародного права). Асоціація своїм головним завданням вважала розробку кодексу міжнародного права, який повинен був містити норми про міжнародний арбітраж і стати істотною передумовою для створення нової системи міжнародного арбітражу [29, с. 17]

Англо-американські арбітражі і зусилля вчених-юристів підготували ґрунт для проведення Гаазьких конференцій миру 1899 і 1907 рр. і установи Постійної палати третейського суду в Гаазі.

Гаазька конференції світу кодифікували існуючі норми міжнародного арбітражного процесу і спробували розвинути їх далі. 26 держав, які брали участь у Першій конференції світу, і 44 держави, які брали участь у Другій конференції світу, взяли Конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень 1899 і 1907 рр., які, в принципі, ідентичні один одному. Конвенції визнали "в питаннях юридичного і переважно в питаннях тлумачення або застосування міжнародних договорів третейський суд найдієвішим і, разом з тим, найсправедливішим засобом вирішення спорів, що не залагоджених дипломатичним шляхом" (ст. 41 Конвенції 1907 г.).

Конвенції передбачали створення Постійної палати третейського суду (ППТС), яка була створена "з метою полегшення можливості для Договірних держав звертатися без уповільнення до третейського суду в разі міжнародних спорів, які не можуть бути вирішені дипломатичним шляхом" (ст. 41 Конвенції 1907 г.).

Згідно Конвенцій третейський суд має своїм призначенням вирішення міжнародних спорів суддями, які вибираються найбільш зацікавленими сторонами і постановляють рішення на підставі поваги до права. Угода про третейський суд укладається для вирішення спорів, які вже виникли або можуть виникнути. Вона може стосуватися будь-якого спору або тільки суперечок певного роду і накладає зобов'язання сумлінно підкоритися третейському рішенням.

Спроби на Першій та Другій конференціях ввести обов'язковий арбітраж по обмеженій категорії спорів були безрезультатними. У зв'язку з цим професор Ф. І. Кожевников і професор Н. Н. Полянський відзначають зусилля Росії, "яка не тільки проявила ініціативу в скликанні Конференції світу в Гаазі в 1899 р, але і виступила зі своїм власним проектом кодексу мирних засобів вирішення спорів, покладеного в основу прийнятої на Конференції Конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень". Ініціативу Росії вони оцінюють як "історичний факт прогресивного значення" [59, с. 214].

На Гаазькій конференції світу в 1899 р Росія в інтересах подальшого розвитку судочинства пропонувала зробити третейський суд обов'язковим, хоча б для деякої категорії питань, які повинні бути вказані в самій конвенції і які не зачіпають ні життєвих інтересів, ні національного престижу держави. Вона пропонувала визнати обов'язковим третейський розгляд в наступних випадках:

1) при розбіжностях щодо грошових збитків, понесених державою або його підданими внаслідок недозволених дій або бездіяльності іншої держави або його підданих; 2) при розбіжності щодо тлумачення і застосування договорів: поштових і телеграфних, залізничних, про підводні кабелі; регламентів щодо засобів попередження зіткнень суден у відкритому морі; конвенцій щодо судноплавства по міжнародних ріках і каналах; конвенцій щодо літературної, художньої та промислової власності; конвенцій монетних, метричних, санітарних, ветеринарних і про філоксерою; конвенцій про спадщину, про видачу і взаємної судової допомоги; і, нарешті, конвенцій про розмежування, оскільки вони стосуються питань чисто технічних, а не політичних.

Ця пропозиція Росії не була прийнята головним чином через наполегливе заперечення з боку Німеччини [78, с. 14-15]. В результаті конференція визнала третейський суд факультативним зі збереженням права держав укладати угоди, в яких визнається обов'язкова юрисдикція третейського суду.

На Другій конференції світу в 1907 р були закріплені положення, згідно з якими ППТС надавалося право на прохання однієї з сторін спору встановити третейське запис в разі, якщо їм не вдалося досягти угоди дипломатичним

шляхом. Обов'язковий арбітраж, згідно з Конвенцією 1907 р можливий при дотриманні наступних умов. По-перше, при наявності договору про третейський суд, укладеного з метою вирішення спору після вступу Конвенції в силу, який не виключає ні прямо, ні побічно компетенції ППТС. Однак вказане право на звернення до ППТС з проханням встановити третейське запис не має місце, якщо інша сторона заявляє, що, на її думку, спір не належить до категорії тих суперечок, які підлягають обов'язковому третейському розгляду. По-друге, якщо спір стосується договірних боргів, стягнутих однією стороною з іншої сторони на користь своїх громадян, при наявності раніше укладеної угоди про третейський розгляд подібних спорів.

Наявність зазначених обмежень робить обов'язковий арбітраж досить складним. ППТС організаційно складається з трьох інститутів: Постійного адміністративної ради, Міжнародного бюро і власне Постійної палати третейського суду.

Міжнародне бюро ППТС, очолюване Генеральним секретарем Палати, виконує функції канцелярії. Спостереження за Міжнародним бюро здійснюється Постійною адміністративною радою, освіченим з акредитованих в Гаазі дипломатичних представників Договірних держав і міністра закордонних справ Нідерландів, який виконує обов'язки голови. Адміністративна рада вирішує всі розпорядчі питання, що можуть виникнути стосовно діяльності ППТС.

Що стосується власне Постійної палати третейського суду, то вона існує лише у вигляді списку третейських суддів, який складається державами-учасниками Конвенцій шляхом призначення на шестирічний термін не більше чотирьох осіб, які відомі своїми пізнаннями в питаннях міжнародного права, користуються повагою і висловлюють готовність прийняти на себе обов'язки третейського судді. Зі згаданого списку кожна сторона спору може призначити двох арбітрів. Арбітри вибирають головуючого арбітра.

В основу організації ППТС і призначення її членів на Гаазьких конференції 1899 був покладений англійський проект. У порівнянні з

англійським проектом російський проект припускав вирішальний голос в освіті третейського суду надати нейтральним, а не зацікавленим державам. Російський проект пропонував Конференції обрати на час до скликання нової конференції п'ять держав. Кожна з них, у разі звернення будь-яких держав до третейського суду, мала право обрати одного з суддів, сукупність яких повинна була являти собою постійну судову інстанцію, компетентну в вирішенні даної справи. Конфліктуючі держави, в разі якщо вони не належали до згаданої виборчої п'ятірки держав, мали право на додаток до п'яти членам суду обрати від себе по одному судді. Організований таким чином третейський суд обирав з числа своїх членів президента, голос якого був вирішальним в разі рівної кількості голосів [41, с. 105-106].

Удосконалення норм арбітражного процесу і установа ППТС на Гаазьких конференціях світу є значною віхою в історичному розвитку міжнародного арбітражу.

Оцінюючи значення ППТС, Л. Оппенгейм писав: "Цей суд, створення якого відкрило нову еру в історії міжнародного арбітражу, був основним інструментом третейського вирішення спорів протягом 15 років, що передували першій світовій війні" [76, с. 124].

З моменту заснування в 1920 р при Лізі Націй Постійної палати міжнародного правосуддя кількість справ, переданих в ППТС, зменшилася.

Ідея міжнародного арбітражу після Гаазьких конференцій миру отримала додатковий імпульс. Відзначаючи зростання інтересу до арбітражу після Гаазьких мирних конференцій, М. Хадсон підкреслював, що "в наступну його період до 1914 р більш 50 спорів було передано в арбітражні суди, укомплектовані не за списком членів Постійного третейського суду" [104, с. 112].

На початку ХХ ст. кількість арбітражних договорів збільшилася. Наведемо деякі з них: Чилі з Аргентиною (1902), Італії з Данією, Голландії з Аргентиною (1905), Голландії з Данією, Данії з Португалією. Нарешті, найбільш великий договір про факультативний арбітраж

був підписаний в Локарно в 1925 р між Німеччиною, Францією, Польщею та Чехословаччиною [69, с. 322].

Ліга Націй в статтях 12 і 13 Статуту зобов'язувала своїх членів вдаватися для вирішення спорів до третейських судів. Ще у вересні 1923 р. Ліга Націй на своїй 3-й сесії схвалила резолюцію, що рекомендує членам Ліги прийняття арбітражних конвенцій.

Женевський протокол про мирне вирішення міжнародних спорів 1924 р., який так ніколи і не вступив в силу, і Загальний акт про мирне вирішення суперечок 1928 р. стали наступним кроком Ліги Націй на шляху кодифікації норм міжнародного арбітражного процесу.

Центральною ідеєю Женевського протоколу про мирне вирішення міжнародних спорів 1924 р було, по-перше, заборона будь-якого роду агресії; по-друге, створення системи колективної безпеки; по-третє, установа обов'язкової процедури мирного вирішення спорів; по-четверте, загальне зобов'язання з роззброєння [26].

У Женевському протоколі перевага віддається судової та арбітражної процедур в порівнянні з примиренням. Відповідно до статті 13 Протоколу всі правові спори повинні були вирішуватися Постійної палатою міжнародного правосуддя. Неправові - "політичні" - суперечки повинні були вирішуватися досить цікавим поєднанням арбітражу і примирення, в якому Рада Ліги Націй виступав як свого роду арбітр.

Перевагою Спільного акта про мирне вирішення міжнародних спорів 1928 р., переглянутого Генеральною Асамблеєю ООН в 1949 р, можна вважати те, що він вводить обов'язкову арбітражну процедуру для вирішення міжнародних суперечок політичного характеру в разі, якщо з приводу їх дозволу сторони не дійшли згоди в протягом місяця після закінчення робіт погоджувальної комісії (ст. 21 Акту). Крім того, в статті 39 Загальної акта містяться норми, що обмежують число можливих застережень щодо категорій спорів, які підлягають судовому або третейському врегулюванню [88, с. 515-526].

Арбітражні положення Женевського протоколу 1924 року і Спільного акта 1928 р були визнані широким колом держав і отримали розвиток в двосторонніх договорах про арбітраж і примирення. До 1939 року близько 250 такого роду договорів було зареєстровано в Секретаріаті Ліги Націй [32].

До числа найбільш відомих арбітражів цього періоду відносяться змішані арбітражні суди між країнами Антанти і колишніми центральними державами, Верхнесилезский арбітражний суд, утворений Німеччиною і Польщею, кілька комісій з розгляду взаємних претензій між Мексикою та іншими державами, зокрема США, Великобританією, Францією і Німеччиною; територіальні спори між Колумбією і Венесуелою, дозволені в 1922 р. Швейцарською федеральною радою, спір між Чилі і Перу з приводу плебісцитним територій Такна і Аріка, дозволений в 1925 р президентом США, спір між Гватемалою і Гондурасом, дозволений в 1933 р, претензії Великобританії до Іспанії, дозволені в 1924 р, та ін. [76, с. 68]

Подальша регламентація міжнародного арбітражного процесу здійснювалася після Другої світової війни в рамках ООН та регіональних міжнародних організацій. У 1949 р. ООН прийняла рішення про кодифікацію міжнародно-правових норм, що стосуються арбітражного провадження. Протягом декількох років Комісія міжнародного права займалася підготовкою проекту конвенції про міжнародний арбітраж.

Проект конвенції, підготовлений Комісією, в якому знайшли відображення ідеї відомого французького юриста Ж. Ссель, передбачав ряд положень, що йдуть набагато далі Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 рр. і переглянутого Спільного акта 1928 г. Основний характерною рисою проекту було те, що звернення до арбітражної процедури повинно було бути обов'язковим. Якщо сторони не можуть укласти арбітражну угоду самостійно або за допомогою добрих послуг третьої держави, то умови такої угоди визначаються Міжнародним судом ООН. У разі, якщо арбітраж не може витлумачити своє рішення при виникненні спору між сторонами про його зміст, то воно тлумачиться Міжнародним судом. Перегляд арбітражного рішення за

нововиявленими обставинами допустимий, всупереч волі однієї зі сторін, і проводиться Міжнародним судом [48, с. 3-11].

Я. Броунли пише з приводу проекту Ж. Ссель: "Цей проект передбачав на меті визначити випадки, коли юридична сила арбітражних рішень з тих чи інших причин заперечується, а також гарантувати ефективність зобов'язання вдаватися до арбітражу, що випливає з арбітражної угоди" [37, с. 451].

Ставлення держав до цього підходу було більш ніж невизначеним. Серед прихильників "судового арбітражу" були не тільки держави, які не поділяли ідею обов'язкового вирішення спорів правовими засобами з принципу (Бельгія, Нідерланди), а й такі держави, які визнали обов'язкову юрисдикцію Міжнародного суду ООН.

Всі заперечення проти проекту можна звести до наступного: "Проект суперечить традиційній арбітражній практиці. Він закликає відмовитися від принципу добровільності арбітражу і виступає за те, щоб не тільки звернення до арбітражу, а й арбітражна процедура стали обов'язковими".

Проте, члени Комісії були переконані, що "якби була прийнята концепція" судового арбітражу", то не було б необхідності державам кожен раз для вирішення будь-якого конкретного спору, який виник між ними, укласти угоду про арбітраж *ad hoc* або навіть договір загального характеру про передачу на розгляд арбітражу певних категорій спорів. Всі майбутні суперечки між державами, які підписали і ратифікували універсальну конвенцію про арбітраж, автоматично передавалися б в арбітраж " ²⁹ .

Однак всі спроби авторів проекту провести ідею "судового арбітражу" і прийняти конвенцію про арбітраж не увінчалися успіхом. Обговорення проекту закінчилося прийняттям лише Зразкових правил арбітражного процесу. Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 1262 (XIII) від 14 листопада 1958 року ці правила були рекомендовані державам до застосування в тій мірі, в якій це буде визнано доречним при розробці договорів про арбітраж.

Радянська доктрина міжнародного права не підтримувала концепцію "судового арбітражу", оскільки вважалося, що вона ігнорує добровільний характер арбітражу і привласнює собі роль наддержавної судової інстанції. Також зазначалося, що проект є певним кроком назад у галузі міжнародного арбітражу, так як він вступає в різке протиріччя з принципом суверенітету держав [109, с. 19].

Звісно ж, що проект Ссель слід оцінювати як прогресивний документ, що враховує потенційні можливості арбітражного провадження. Прийняття проекту могло б позитивно вплинути на впровадження ідеї міжнародного арбітражу в регулярну практику держав і сприяло б утвердженню пріоритету міжнародного права в міжнародних відносинах.

Сьогодні обов'язкове звернення до арбітражу для розгляду спорів передбачається в ряді багатосторонніх договорів. У числі таких договорів Всесвітня поштова конвенція 1964 р., Статут ЮНЕСКО, Міжнародна конвенція електрозв'язку 1965 р., Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 р., Конвенція ООН з морського права 1982 р. тощо.

На сучасному етапі велика увага приділяється міжнародному арбітражу на регіональному рівні в рамках таких міжнародних організацій, як Ліга арабських держав (ЛАД), Організація американських держав (ОАД), Організація африканської єдності (ОАЄ), Рада Європи (РЄ), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Процедура арбітражного розгляду спорів регламентується в багатосторонніх договорах, прийнятих під егідою цих регіональних міжнародних організацій, а саме: в Боготінському пакті про мирне вирішення міжнародних суперечок 1948 р. (ОАД), Протоколі про Комісію з посередництва, примирення і арбітражу 1964 р. (ОАЄ), Європейської конвенції про мирне вирішення міжнародних спорів 1957 р. (РЄ), Конвенції по примиренню й арбітражу в рамках ОБСЄ 1992 р.

Широкі перспективи в мирному врегулюванні суперечок відкриває Конвенція з примирення і арбітражу в рамках ОБСЄ 1992 р. Робота над

створенням європейської системи врегулювання суперечок почалася в 1973 з розгляду швейцарського проекту конвенції по мирному врегулюванню суперечок, а потім тривала на регулярних зустрічах держав-учасників НБСЄ, а також на чотирьох спеціальних нарадах експертів (Монтре - 1978 року, Афіни - 1984 р., Валетта - 1991 року, Женева - 1992 р.).

Початковий швейцарський проект конвенції передбачав створення постійної комісії з розслідування, посередництва і постійного арбітражного суду. Згідно з проектом спори, що підлягають рішенням суду, підпадали під юрисдикцію арбітражного суду, а всі інші суперечки передавалися на розгляд комісії. До основних рис швейцарського проекту конвенції відносяться: обов'язковість процедур, які передбачаються; заборона на застереження, які б вилучали з-під юрисдикції арбітражного суду окремі категорії спорів; можливість звернення до арбітражного суду за взаємною згодою сторін або за односторонньою заявою однієї із сторін [16, с. 418]

Інституалізація обов'язкового арбітражу в рамках ОБСЄ не була підтримана великою кількістю держав. У прийнятій Конвенції по примиренню й арбітражу встановлено, що арбітражний трибунал приймає справу до розгляду за обоюстороннім зверненням сторін спору. У той же час, згідно з Конвенцією, держави-учасники в будь-який час шляхом повідомлення, направленою Депозитарію, можуть визнати обов'язковою юрисдикцію арбітражного трибуналу на основі взаємності (ст. 26 Конвенції).

В даний час перспективи розвитку арбітражного виробництва можна пов'язувати з поживленням діяльності Постійної палати третейського суду в Гаазі напередодні 100-річчя Першої конференції світу. Значним досягненням в галузі вирішення міжнародних суперечок можна назвати систему Міжнародного центру для вирішення інвестиційних спорів, передбачену Вашингтонської конвенції про дозвіл інвестиційних суперечок між державами і громадянами інших держав 1965 р. Система Міжнародного центру для вирішення інвестиційних спорів (МЦВІС) є яскравим прикладом застосування інституту змішаного арбітражу в сучасних умовах. МЦВІС активно бере участь

у вирішенні спорів за участю держав за допомогою арбітражу. Наприклад, тільки в період з 1966 по 1989 р МЦВІС було розглянуто 26 спорів. Ідея арбітражного вирішення спорів між державами та іноземними фізичними або юридичними особами (змішаного арбітражу) виникла в ХІХ ст. в практиці США і отримала розвиток після Першої та Другої світових воєн в мирних договорах 1918 і 1947 рр. Змішане арбітражне провадження, в тому числі в рамках діяльності МЦВІС, слід розцінювати як нове унікальне явище в міжнародній практиці, і немає чітких підстав повністю виключати його з концепції сучасного міжнародного арбітражу публічно-правового характеру.

Аналіз історичного розвитку міжнародного арбітражу наводить на наступні висновки.

Міжнародний арбітраж, будучи давнім інститутом міжнародного права, з якого розвинулися всі інші міжнародні судові установи, повністю зберігає своє значення і зараз. Однак можливості міжнародного арбітражу, в першу чергу обов'язкового, використовуються недостатньо. З цієї причини існує проблема більш ефективного застосування арбітражу в різних областях міжнародних відносин і вдосконалення процесу арбітражного розгляду в цілому. Передбачається, що є необхідність у розробці нового багатостороннього міжнародно-правового документа під егідою ООН, компенсуючого існуючі недоліки в арбітражній теорії і практиці. В основу нового багатостороннього документа по арбітражному виробництву могли б бути покладені деякі напрацювання Комісії міжнародного права в цій області, що стосуються перш за все проекту Ж. Ссель, і схема обмеженою диспозитивності вибору засобів мирного врегулювання суперечок, яка, в дещо урізаному вигляді, знайшла відображення в Конвенції по примирення і арбітражу в рамках ОБСЄ 1992 (п. 3 ст. 26 Конвенції).

Обмежена диспозитивність означає поєднання двох правових режимів. На першому етапі сторони можуть вибирати будь-які засоби мирного врегулювання на свій розсуд. Але якщо взаємоприйнятено врегулювання

досягнуто не буде, будь-яка зі сторін на наступному етапі отримує право передати спір на розгляд компетентному судовому органу [109, с. 103].

Як слушно зауважує Мамон З., як особливому методу вирішення спорів арбітражу притаманні наступні ознаки:

- спір вирішується третіми неупередженими особами (особою), арбітрами, які не є представниками сторін та/або судової влади відповідної держави;
- повноваження арбітрів випливають з угоди сторін; внаслідок укладання арбітражної угоди виключається компетенція державних судів у справі;
- спори, передані на розгляд арбітражу, можуть бути фактичного, правового або змішаного характеру;
- розгляд спору здійснюється на основі права і завершується винесенням арбітражного рішення, яке є остаточним і обов'язковим для сторін [70, с.8].

На нашу думку, слід погодитись із запропонованою Мамон З.В. класифікацією міжнародних арбітражів:

а) *за терміном дії*: постійно діючі (інституційні) суди, суди обмеженого строку дії, суди «ad hoc» (ізольовані);

б) *за юрисдикцією*: загальної юрисдикції, корпоративні та спеціалізовані суди;

в) *за способом створення*: створені вольовим розпорядженням засновників як структурний підрозділ підприємства, установи, організації тощо;

г) *за порядком створення*: арбітражі, створені державою; самостійні та самоврядні арбітражі;

г') *за способом формування складу арбітрів*: арбітраж за відповідачем; арбітраж за позивачем; арбітраж, що передбачає звернення за сприянням до спеціального органу; арбітраж, що контролюється згідно арбітражної процедури МТП; арбітраж без зазначення порядку його формування; арбітраж, що передбачає вирішення спорів представниками урядів;

д) *за засадами вирішення спорів*: арбітражі, що діють на основі дружнього посередництва (*amicable composition*); арбітражі, що вирішують спір відповідно до норм права;

ж) *за ступенем обов'язковості для сторін арбітражного розгляду*: обов'язкові та добровільні міжнародні комерційні арбітражі;

з) *за національним чи міжнародним характером спорів, які вирішуються*: міжнародні (зовнішні), змішані.

Оскільки в роботі увага зосереджується на міжнародно-публічних спорах між державами, то зупинимось на аналізі міжнародного публічного арбітражу.

Сьогодні міжнародний публічний арбітраж можна визначити як процедуру третейського судового врегулювання спорів за участю держав, міжнародних організацій, а також у визначених випадках за участю фізичних чи юридичних осіб, яка завершується остаточним та обов'язковим рішенням по справі, а також як органу (арбітражний суд), який створюється договірними сторонами для вирішення конкретного спору (*ad hoc*), спорів визначеної категорії або будь-яких спорів, що виникають між ними (інституційний арбітраж) [70, с. 8]. Від таких способів врегулювання спорів, як процедура встановлення фактів та примирення він відрізняється тим, що завданням перших є надання допомоги у вирішенні спорів за допомогою встановлення будь-яких обставин, що мають значення для справи та у розробці конкретних заходів щодо врегулювання спору, а не у винесенні остаточного та обов'язкового для сторін рішення. Також міжнародний публічний арбітраж відрізняється і від постійних міжнародних судових установ, адже останні характеризуються жорсткою організацією і сталим складом суддів, на обрання яких сторони фактично впливати не можуть, також сторони на момент передачі спору в постійний міжнародний суд позбавлені можливості впливати на встановлену його робочими документами судову процедуру [70, с. 10].

Для повного розуміння міжнародного публічного арбітражу слід проаналізувати його співвідношення із комерційним.

У міжнародному публічному і комерційному арбітражі існують подібні етапи арбітражного (третейського) розгляду. В обох випадках підставою арбітражу є укладення сторонами арбітражної угоди (компромісу), де сторони формують склад арбітражу і визначають застосовне до суперечки право. В обох випадках рішення, прийняте арбітрами (судьями), вважається остаточним.

Однак слід виділити характерні риси арбітражного (третейського) розгляду в міждержавному і комерційному арбітражі.

1. Арбітражна угода (арбітражне застереження)

У міжнародному публічному арбітражі згода сторін на арбітражний розгляд може виражатися як до, так і після виникнення спору. Це зобов'язання може бути передбачено і в багатосторонніх, і в двосторонніх договорах (угодах).

До числа багатосторонніх угод загального типу можна віднести Гаазьку конвенцію 1907 р. і Переглянутий Загальний акт про мирне вирішення міжнародних суперечок. Прикладом двостороннього договору, присвяченого мирному врегулюванню спорів, є Договір про примирювання, судове врегулювання і арбітраж (з додатками) між Великобританією і Швейцарією 1965 р. (далі - «Договір»), де в розділі 4 Договору передбачалися число арбітрів, їх громадянство, порядок призначення, сфери компетенції арбітражного суду. У додатку до договору наводилися правила арбітражної процедури, які сторони могли обрати [90].

Поширеним методом є включення в договір арбітражного застереження, по якій сторони погоджуються передавати всі або частину своїх майбутніх суперечок щодо договору на розгляд арбітражу. Сторони можуть також звернутися в арбітраж на підставі спеціальної домовленості або компромісу після виникнення спору.

Таким чином, арбітражна угода в міжнародному публічному арбітражі може бути у вигляді арбітражного застереження в договорі або у вигляді спеціальної угоди (компромісу). Арбітражні застереження відображають згоду сторін передавати всі або певні види суперечок на розгляд арбітражу.

Застереження зазвичай не містять конкретних положень щодо правил формування і діяльності суду, в силу чого сторонам доводиться укласти надалі компроміс, в якому детально регламентується наступне: склад суду, число членів і порядок їх призначення; питання, що розглядаються судом; правила процедури, включаючи, у відповідних випадках, робочі мови; застосовні правові норми; місце роботи; покриття витрат суду і обов'язковий характер рішень третейського суду.

У практиці міжнародних публічних арбітражів мали місце арбітражні угоди, що не торкалися питання про допустимі правові норми. У такі арбітражні угоди включалися положення, що стосувались привілеїв та імунітетів членів арбітражного суду [90].

Деякі спеціальні угоди є короткими і містять лише основні елементи і не зачіпають адміністративні та фінансові питання діяльності суду, метод його роботи і правила процедури [89].

У міжнародному комерційному арбітражі арбітражна угода, як правило, заздалегідь включається у зовнішньоторговельний контракт. Сторони можуть його укласти і після виникнення спору. В арбітражній угоді вказується конкретний третейський суд, який буде розглядати спір.

Арбітражна угода розглядається як цивільно договір з процесуальними наслідками, де визначається коло питань, які можуть бути передані на вирішення арбітрів. У міжнародному комерційному арбітражі переважає доктрина, що арбітражне застереження і решта договору розглядаються як окремі угоди, тобто має місце «автономність арбітражної угоди». У практиці міжнародного комерційного арбітражу мали місце неодноразові приклади підтвердження арбітрами принципу «автономії арбітражної угоди».

2. Компетенція арбітражу

У міжнародному публічному арбітражі розглядаються спори юридичного характеру, крім включених до прерогативи Міжнародного суду ООН і за винятком питань, які міжнародне право відносить до виняткової компетенції

держав (адміністративні та кримінальні справи). У Постійну палату Третейського суду в Гаазі можуть звертатися фізичні і юридичні особи.

У міжнародному комерційному арбітражі розглядаються, як правило, цивільно-правові спори між юридичними особами.

Компетенція арбітражу, як правило, не регулюється міжнародними конвенціями і визначається відповідно до національного законодавства. Наприклад, у Франції вважається, що всі спори, які не стосуються громадського порядку, можуть бути предметом арбітражу. У шведському законі про арбітраж йдеться, що всі спори, в яких сторони можуть досягти вирішення конфлікту, вважаються предметом арбітражу [22, с. 55].

3. Формування складу арбітражу

У міжнародному публічному арбітражі, відповідно до Гаазької конвенції 1907 р. (Ст. 45), кожна сторона призначає двох суддів, з яких тільки один може бути її підданим або вибраним з осіб, призначених нею членами Постійної палати. Ці судді спільно вибирають головуєчого суддю. Переглянутий загальний акт 1949 р. обумовлює (ст. 22), що третейський суд повинен складатися з 5 членів. Сторони призначають кожна по одному члену, який може бути обраний з числа громадян відповідної сторони. Два інших третейських судді і головуєчий арбітр обираються за спільною згодою з числа громадян третіх країн.

Однак історії відомі приклади, де арбітраж здійснювався однією особою. Зокрема, король Італії був призначений в 1901 році в якості одноосібного третейського судді в спорі між Великобританією і Бразилією з питання про проходження кордону між Британською Гвіаною і Бразилією. Деякі багатосторонні конвенції також передбачали призначення єдиного арбітра, наприклад, Конвенція про міжнародну гідрографічної організації 1967 р. (Ст. 17) та Європейська угода, що стосується програми космічних супутників, 1971 р. [95, с. 15]

Більшість договорів, що створюють арбітражний суд відповідно до Гаазької конвенції 1907 р., передбачають призначення п'яти арбітрів.

Наприклад, угода між Великобританією і Францією 1975 р., що стосується створення арбітражного суду для вирішення спору про розмежування континентального шельфу по Ла-Маншу, передбачала створення арбітражного суду з п'яти осіб. По одному члену призначили Франція і Великобританія і три члени були нейтральними.

Спеціальною угодою 1986 року, між Єгиптом і Ізраїлем, що стосуються спору про проходження їх межі в районі Таба, був також заснований арбітражний суд з п'яти арбітрів.

Поширення також отримали арбітражні суди з трьох осіб. Наприклад, третейський суд з трьох осіб передбачався при укладанні Міжнародної конвенції про захист нових видів рослин 1961 р., В Протоколі про привілеї та імунітети Європейської організації космічних досліджень 1963 р., В Міжнародній конвенції щодо запобігання забрудненню судів 1973 р. і в двох Ломейських конвенціях між Європейським Економічним співтовариством і країнами Африки, Карибського басейну і району Тихого океану 1971 і 1979 років [95, с. 38].

Як правило, кожна сторона в спорі має право призначити, відповідно, одного з трьох або двох з п'яти арбітрів. Третій або п'ятий арбітр, який часто також є головою, зазвичай призначається спільним рішенням сторін у суперечці з уже призначених арбітрів.

У разі, якщо в призначені терміни третій чи п'ятий арбітр не буде призначений, сторони можуть передати право обрати його третій державі або будь-якій особі. Наприклад, в Гаазької конвенції 1907 р. (Ст. 45) це завдання покладається на третю державу, а в переглянутому акті 1949 р. (Ст. 23) спочатку на третю державу, а потім на голову Міжнародного Суду.

У міжнародному комерційному арбітражі порядок формування складу арбітражу міжнародними конвенціями не регулюється. На практиці, звертаючись в конкретний третейський суд, сторони обирають його арбітражний регламент.

Більшістю регламентів міжнародних комерційних арбітражних судів передбачається три арбітри. Кожна зі сторін призначає одного арбітра, а третій арбітр вибирається раніше призначеними арбітрами. Якщо вони не зможуть цього зробити, то посередником (Торговою палатою, судовим органом). Немає ніяких обмежень щодо громадянства та особистості арбітрів.

Типовий закон про арбітраж ЮНСІТРАЛ, а також відповідні національні закони про арбітраж Бельгії, Фінляндії, Іспанії та Швеції визначають призначення трьох арбітрів, якщо сторони не домовилися інакше. У французькому і нідерландському законах про арбітраж визначається, що кількість арбітрів обмовляється сторонами.

4. Правила процедури і витрати по арбітражу

Міжнародні конвенції, що регулюють правила процедури в міжнародному публічному арбітражі, прийняті не були.

Окремі компроміси встановлюють лише деякі правила процедури, а процедурні питання повністю залишені на розсуд арбітражу.

Так, наприклад, спеціальною угодою 1925 року, укладеною між Францією, США і Нідерландами у справі «The Island of Palmas» передбачалося, що арбітр вирішує будь-які питання процедури, які можуть виникнути в ході арбітражного розгляду.

Як приклад слід зазначити третейський розгляд 1897 року територіальної суперечки між Англією і Венесуелою, про межі їх володінь в Гвіані і розділі річок Ессекевібо і Оріноко, де суд складався з 5 суддів. Цей розгляд відрізнялося тим, що вперше справу дозволялося на підставі складеного його головою і схваленого усіма членами третейського суду регламенту і статуту виробництва. До цього випадку міжнародні третейські суди не мали ніяких правил виробництва [71, с. 210].

Відповідно до існуючої практики боку в суперечках покривають власні витрати і спільно фінансують адміністративні витрати арбітражу. Сюди включаються такі витрати: на гонорар адвоката, на винагороду експертів, на

збір доказів, на переклад документації, шляхові витрати, виплату винагороди арбітрам.

У міжнародному комерційному арбітражі правила процедури детально регламентуються Арбітражним регламентом ЮНСІТРАЛ 1978 р. і регламентами Міжнародних комерційних арбітражних судів. Звертаючись в конкретний арбітражний суд, сторони, як правило, вибирають і регламент цього арбітражного суду [48, с. 154].

Витрати по арбітражу детально обговорюються в регламентах міжнародних комерційних арбітражних судів. В угодах обумовлюються мову розгляду і кількість арбітрів.

5. Оскарження рішення

У міжнародному публічному арбітражі апеляція на рішення не передбачена і Гаазька конвенції 1899 і 1907 років що не встановили жодного порядку оскарження третейських рішень.

Однак відповідно до статті 31 Типових правил Комісії Міжнародного права допускається, що після винесення рішення воно може бути виправлено або переглянуто в зв'язку з очевидними помилками, такими як описки, помилки або арифметичні помилки. У статті 82 Гаазької конвенції 1907 р. обмовляється загальна компетенція арбітражного органу, який виніс рішення, тлумачити його.

Таким чином, можна сказати, що є прецеденти оскарження арбітражних рішень в Міжнародний Суд, що має на увазі так звану «апеляцію».

У міжнародному комерційному арбітражі, відповідно до Нью-Йоркської конвенції 1958 р. (Ст. 5), можливий перегляд прийнятих арбітражних рішень в наступних суворо обумовлених випадках:

- відсутність дійсної арбітражної угоди;
- сторона, проти якої було винесено рішення, не була належним чином повідомлена про арбітражний розгляд;
- вказане рішення винесено щодо спору, не підпадає під умови арбітражної угоди;

- арбітражний орган порушив необхідні процесуальні норми;
- рішення ще не стало остаточним для сторін і було скасовано або призупинено компетентною владою країни, де воно було винесено, або країни, закон якої застосовувався.

У шведському Законі 1929 р. «Про третейські суди» в статті 20 було передбачено, що арбітражне рішення може бути визнано недійсним у наступних випадках:

- якщо арбітражне рішення було винесено за відсутності дійсної арбітражної угоди;
- якщо арбітражне рішення не було викладено в письмовій формі і арбітрами підписано не було;
- якщо арбітражне рішення було винесено з питання, який за законом не міг підлягати передачі на дозвіл арбітражу або якщо при винесенні арбітражного рішення по дозволеному арбітражем питання було виробництво в суді, яке в зв'язку з арбітражем призупинено не було.

При наявності будь-якої з цих обставин арбітражне рішення могло бути визнано недійсним і сторони, що програла не було потрібно ніяких судових дій стосовно його скасування.

6. Виконання арбітражних рішень

У міжнародному публічному арбітражі порядок виконання третейських рішень не обмовляється. Передбачається, що держави, підкорившись арбітражу, свідомо зобов'язуються виконати його рішення. Залежно від характеру конкретного спору сторони можуть передбачити в арбітражній угоді заходи, які слід вжити для виконання рішення. Наприклад, в разі прикордонної суперечки сторони можуть домовитися про те, щоб створити іншу комісію або призначити експертів для демаркації кордону після винесення рішення.

У міжнародному комерційному арбітражі порядок виконання третейських рішень регулюється Нью-Йоркською конвенцією 1958 р.

Процедура виконання арбітражного рішення, наприклад, в Швеції, наступна. Сторона, яка виграла в суперечці направляє арбітражне рішення в відповідний державний орган - «Управління по виконанню» (далі «Управління»). «Управління» є державним органом Швеції по стягненню боргів з боржників. «Управління» по виконанню здійснює перевірку відповідно до статті 20 закону 1929 р. арбітражного рішення на предмет дійсності цього рішення. Якщо сторона, що програла опротестувала рішення, то управління відкладе своє розгляд питання до завершення судового розгляду. У відсутності протесту управління віддає розпорядження про виконання рішення. Це розпорядження може бути направлено відповідачу і до Верховного Суду. Апеляцій на розпорядження «Управління» по виконанню законодавством не передбачено.

Винесене арбітражне рішення, визнане, згідно шведського закону про арбітраж, остаточним, може бути приведено у виконання на території Швеції шляхом заморожування рахунків відповідача.

При виконанні рішення на території інших країн позивач звертається до відповідних органів судової влади на підставі діючих угод між державами по виконанню рішень. Наприклад, на території США слід звернутися до державного секретаря відповідного штату.

Відповідно до Нью-Йоркської конвенції при подачі такої заяви Позивач представляє засвідчене арбітражне рішення або завірену копію рішення, а також оригінал арбітражної угоди або належним чином завірену копію такого.

Арбітражне рішення, незалежно від того, в якій країні воно винесено, визнається обов'язковим. Підстав для відмови у визнанні та приведення у виконання арбітражного рішення, передбачених ст. 3 Конвенції, немає.

Таким чином, підбиваючи підсумок всьому сказаному, можна сказати, що міжнародний арбітраж, як комерційний, так і публічний, має ряд спільних і відмінних рис, які дозволяють чітко провести межу між цими арбітражами. Серед спільних рис арбітражів можна виділити такі: передача спору здійснюється, як правило, на підставі арбітражного застереження, яка

передбачається в договорі (угодах), згода сторін може виражатися як до, так і після виникнення спору; прийняте за результатами розгляду спору рішення, як правило, є остаточним. Однак є і суттєві відмінності, що дозволяють чітко розмежувати ці установи між собою. Серед них такі, як: суб'єкти спору, порядок призначення і кількість арбітрів, процедурні питання тощо.

Висновок до розділу 2

Отже, як бачимо, Міжнародний суд ООН в силу свого статусу як головного судового органу ООН позиціонує себе як юридично облаштований інститут світової спільноти щодо забезпечення верховенства права в міжнародних відносинах. Міжнародний суд переводить ситуацію в нормальний режим з точки зору міжнародного права і тим самим сприяє підтримці юридичної безпеки держав як сукупності їх об'єктивних прав і законних інтересів. Юридичний баланс права і справедливості у відносинах держав забезпечується за обставин сумлінного дотримання всіма державами своїх міжнародних зобов'язань незалежно від джерела їх виникнення.

Варто зауважити, що необхідність еволюції арбітражу в цьому напрямку цілком усвідомлено відчувається як вченими-юристами, так і самими державами. Посилення ролі Міжнародного суду ООН і арбітражі в світовому співтоваристві вписується в загальні завдання побудови міжнародного правопорядку на основі верховенства і панування права. Ще раз підкреслюючи цю обставину, відзначимо, що вдосконалення арбітражу на засадах надання йому функцій постійно діючого органу не повинно здійснюватися без належного обліку намірів самих держав і за рахунок ліквідації властивих арбітражному процесу специфічних рис. Відомо, наприклад, що саме можливість вирішення спору через суд, утворений за спільною згодою і за участю самих сторін визначає багато в чому законний інтерес держав до всього арбітражного процесу. До того ж, існує також необхідність розробки нового багатостороннього міжнародно-правового документу під егідою ООН, норми якого зможуть уникнути існуючі недоліки міжнародного публічного арбітражу. Як варіант, одним із таких міжнародно-правових документів може стати договір (конвенція) про мирне вирішення міжнародних спорів. Потреба розробки такого документу багато разів згадувалась науковцями та різними науковими організаціями з питань міжнародного права. Основою для такого нового багатостороннього документу з мирного вирішення міжнародних спорів

може стати проект Конвенції з арбітражної процедури, що був підготовлений Комісією міжнародного права у 1953 році.

РОЗДІЛ III. Перспективні напрямки розвитку мирних засобів вирішення міжнародних спорів

3.1 Вдосконалення міжнародно-правових інститутів мирного розв'язання міжнародних спорів

Міжнародний Суд ООН в своїй практичній діяльності стикається з рядом проблем, які можуть бути розділені на інституційні та процесуальні. До інституціональних проблем, які за своєю суттю залежать від учасників міжнародних відносин, перш за все, суверенних держав, належать: достовірність і популярність звернень до Міжнародного суду ООН серед держав світої спільноти; наявність великої кількості діючих органів міжнародного права з широкою компетенцією; недостатність фінансування.

До числа процесуальних проблем та труднощів, пов'язаних з практикою самого суду, належать: необов'язковість юрисдикції; необов'язковість виконання досудових рішень та виконання тимчасових заходів; обмежений доступ до Суду суб'єктів міжнародного права.

Вирішення кожної проблеми окремо значно підвищує ступінь ефективності Міжнародного суду ООН, а отже, сприяє найбільш повній реалізації принципів міжнародного права, перерахованих у ст.1 Статуту ООН.

Міжнародний Суд ООН є одним з головних на сьогоднішній момент елементів складного механізму міжнародного правосуддя, який здатний вирішувати міжнародні спори та за посередництва своєї діяльності сприяє улагодженню багатьох міжнародних конфліктів, але також робить внесок у розробку міжнародного права для всього світового співтовариства.

У порівнянні з минулим досвідом останнім часом міжнародне визнання Міжнародного Суду ООН збільшилося. Це відбулося за рахунок збільшення довіри до Суду колишніх соціалістичних держав, які раніше не зверталися до служб Суду. Так, з останніх справ, переданих на розгляд до Суду, є справи по зверненнях країн Східної Європи: спору між Республікою Вірменія та Словаччиною про будівництво затоки на Данії та спорі між Румунією та

Україною стосовно кордону на Чорному морі. Крім того, в шістдесяті роки минулого століття на світову арену вийшли багато вільних від колоніальної залежності держав, які тоді виходили з тези, що оскільки міжнародне право створило інші держави без них, їм не слід звертатися до нього. З часом ці держави зрозуміли, що використання принципів міжнародного права для них вигідно. Тому зараз в Міжнародний суд звертається багато держав, що розвиваються. Вони все більше розуміють, що таке звернення не є якимось ворожим актом по відношенню до іншої держави, а розумним способом для двох держав знайти правильний відповідь на спірне питання [42, с. 16].

Ефективність Міжнародного Суду ООН визначається критеріями цілеспрямованості та результативності, на які значний вплив здійснює стан міжнародного співтовариства та кожної окремо взятої держави, розвиток міжнародного права, розвиток механізмів мирного врегулювання спорів, інтереси суб'єктів міжнародних відносин, перш за все інтересів держав.

Показник результативності Міжнародного суду ООН визначається, перш за все, кількістю винесених рішень, виконання яких обов'язкове всіма державами. Так за роки свого існування Суд прийняв 92 рішення, і тільки в п'яти випадках були проблеми, пов'язані з спробами тієї чи іншої держави відмовитися від виконання рішення Міжнародного суду ООН.

Підвищення ефективності судів залежить від підвищення показників критеріїв ефективності. Таке підвищення є можливим шляхом вирішення проблем, з якими Суд стикається у своїй практичній діяльності: довіра та популярність звернень до Міжнародного суду ООН, висока ступінь конкуренції з іншими міжнародними судовими інституціями, недостатність фінансування, необов'язковість юрисдикції, необов'язкове виконання судових рішень, необов'язкове виконання тимчасових заходів, обмежений доступ до Суду суб'єктів міжнародного права та інші.

При розгляді питання про введення тимчасових заходів у контексті збройного конфлікту на території колишньої Югославії Міжнародний суд показав, з якою оперативною діяльністю він може діяти у разі необхідності.

Наскільки більшою стала ступінь процесуальної свободи, наданої Судом сторонам.

Протягом всієї історії існування Міжнародного Суду ООН обговорювалося питання про посилення його ролі та впливу. Багато хто з вчених відзначав, що потенціал Міжнародного Суду залишився і залишається істотно недоцільним. Позитивний внесок Міжнародного Суду ООН у врегулювання міжнародних спорів та врегулювання міжнародного правопорядку могло б бути великим, а ширше використання Суду стало б важливою вкладом у миротворчу діяльність ООН.

З утворенням Міжнародного Суду ООН було пов'язано немало надії. Спочатку передбачалось, що Міжнародний Суд ООН зможе внести істотний вклад у реалізацію цілей, закріплених в Статутах ООН, що і визначає критерій цілеспрямованості. Однак йому не вдалося завоювати достатньо широкої визнання з боку членів світової спільноти, в практиці держави з настороженості відносяться до діяльності Суду, у зв'язку з цим існує об'єктивна необхідність підвищення ролі та ефективності Міжнародного суду ООН, як механізму правової діяльності Об'єднаних Націй. Кожен рік Міжнародний Суд ООН розглядає більш ніж половину тисячі заяв про прийняття до провадження. Ця статистика говорить про великі перспективи для діяльності Суду [42, с. 17].

В початку 70-х років, коли на порядку денному Генеральної Асамблеї постало питання про підвищення ролі Міжнародного суду, всебічно обговорювали перспективи створення мережі регіональних міжнародних судових органів під егідою головного судового органу ООН. В Статуті ООН закладена необхідність створення мережі міжнародних судових органів, оскільки Міжнародний Суд ООН є, якщо тлумачити буквально за Статутом, головним судовим органом Організації.

Потенційні можливості для підвищення ролі Міжнародного суду закладені, насамперед, у підвищенні його юрисдикції, тобто колі питань, що підлягають розгляду. Оскільки постанови Статуту Суду не допускають будь-яких застережень при прийнятті обов'язкової юрисдикції за винятком умов

взаємності, було б доцільно встановити ряд обмежень при формулюванні застережень, виключаючи ту чи іншу область зі сфери підсудності. Перспективним, на мою думку, було б наділення Міжнародного Суду преюдиціальною юрисдикцією. Схожий принцип прослідковується у досвіді будівництва Європейського Суду, успіх якому принесли, в тому числі однакове застосування і тлумачення норм наднаціонального права, що є частиною національних правових систем держав-членів.

Принцип, відповідно до якого Міжнародний суд ООН здійснює свою юрисдикцію над державами тільки за їх згодою, є загальновизнаним принципом міжнародного права, що випливає з норм Статуту суду [7, с. 87]. При цьому держави не можуть бути примушені до вираження такої згоди, вона є добровільною. Як зазначає Ф. Моррісон, обов'язкова юрисдикція Міжнародного суду ООН є факультативною. Кожна держава повинна визначити для себе, чи скористатися такою факультативною можливістю і, якщо так, - то в якій мірі [19, с. 65]. Юрисдикція Міжнародного суду ООН не є юрисдикцією *per se*, навіть якщо мова йде про зобов'язання *erga omnes* або імперативних нормах *jus cogens* [39, с. 131]. Компетенція Міжнародного суду ООН носить добровільний, факультативний характер, зазначають Ф.І. Кожевников і Г.В. Шармазанашвілі, а підсудність справ, "на відміну від підсудності внутрішньодержавним судам, цілком залежить від волі самих сторін спору" [60, с. 35].

Для юрисдикції Міжнародного суду ООН необхідні дві умови. По-перше, держава повинна бути учасницею Статуту Міжнародного суду ООН: "Суд відкритий для держав, які є учасниками цього Статуту" (ч. 1 ст. 35 Статуту). По-друге, держава повинна явно висловити згоду визнати юрисдикцію Міжнародного суду ООН. Як зауважив сам Суду, "за відсутності ясно сформульованої угоди між сторонами ... Суд не має юрисдикції розглядати справу по суті" [2, с. 28]. Згода з юрисдикцією суду може бути виражена декількома способами.

Перший спосіб - передача на розгляд суду певного, вже існуючого спору. Така передача можлива декількома шляхами. По-перше, держави можуть

передати спір на розгляд Міжнародного суду ООН по ad hoc угодою, іменованого спеціальною угодою, або компромісом (англ. - compromise). Така юрисдикція Міжнародного суду ООН, відповідно до норми ч. 1 ст. 36 Статуту суду, визнається добровільною юрисдикцією / добровільною підсудністю (англ. - voluntary jurisdiction). В даному випадку сторони висловлюють свою разову згоду, яке представляє собою клопотання перед судом про розгляд конкретного правового спору. Передбачається, що звернутися в суд значно простіше, якщо сторони уклали спеціальну угоду і згодом повідомили суд. Станом на 1 липня 2014 року Міжнародний суд ООН розглянув 17 справ (близько 15%) спорів на підставі спеціальних угод. Найчастіше спеціальна угода укладається між державами для розгляду спорів, що стосуються територіального суверенітету або делімітації сухопутних або морських кордонів [92]. При вираженні згоди з юрисдикцією Міжнародного суду ООН таким чином попередні заперечення не висловлюються і не виникає проблеми з виконанням судового рішення.

По-друге, держава може висловити свою згоду про визнання юрисдикції Міжнародного суду ООН, прийнявши рекомендацію Ради Безпеки ООН про направлення спору на дозвіл суду, винесений на підставі статей 33 і 36 Статуту ООН. Наприклад, у справі про протоку Корфу (Сполучене Королівство проти Албанії) Албанія заявила, що приймає рекомендацію Ради Безпеки ООН направити спір на розгляд Міжнародного суду ООН [9, с. 4-5].

По-третє, держава може дати згоду на здійснення юрисдикції Міжнародним судом ООН за допомогою явного або непрямого вираження наміру прийняти юрисдикцію суду щодо спору, вже переданого на розгляд, - доктрина *forum prorogatum*. Відповідно до цієї доктрини держава може в односторонньому порядку звернутися до Міжнародного суду ООН для вирішення правового спору без згоди держави-відповідача. Однак на етапі звернення суд не володіє юрисдикцією вирішувати спір по суті, а лише спрямовує заяву потенційному державі-відповідачу. Юрисдикція на вирішення спору як така виникає в разі, коли держава, проти якої подано заяву, дає свою згоду для цілей даної справи. В даному випадку допускаються прямі (заяви) або

конклюдентні (подача змагального документа або явка в суд) дії держави-відповідача. Примітно, що доктрина *forum prorogatum* застосовувалася Міжнародним судом ООН приблизно в 10% випадків, зокрема в справах про права меншин у Верхній Сілезії (Німеччина проти Польщі), про фабрику в Хожуві (Німеччина проти Польщі), про бельгійському комерційному суспільстві (Бельгія проти Греції). Потенційна держава-відповідач визнавала юрисдикцію суду лише двічі - в справах про деякі питання взаємної допомоги у кримінальних справах (Джібуті проти Франції) і про деякі кримінально-процесуальних діях у Франції (Республіка Конго проти Франції) [9, с. 4-5].

Другий спосіб визнання обов'язкової юрисдикції Міжнародного суду ООН - передача на його розгляд всіх майбутніх юридичних спорів певної категорії. При цьому спором слід вважати розбіжність з питання права або фактів, протиріччя, протистояння правових аргументів або інтересів сторін [83, с. 31]. Юрисдикція Міжнародного суду ООН, здійснювана на такій підставі, вважається власне обов'язковою юрисдикцією (англ. - *compulsory jurisdiction*). У цьому контексті держави також володіють декількома можливостями вираження згоди.

По-перше, згода може бути виражена в договорі, як передбачено ч. 1 ст. 36 Статуту Міжнародного суду ООН. В цьому випадку юрисдикція суду має договірну основу, і суд може прийняти справу до розгляду на підставі односторонньої заяви однієї з Договірних держав. В даний час діє більше 300 багатосторонніх і двосторонніх міжнародних договорів, які передбачають обов'язкову юрисдикцію Міжнародного суду ООН. Близько 40% справ було передано на розгляд Міжнародного суду саме на підставі міжнародного договору [96, с. 15]. Держави висловлюють свою згоду на розгляд суперечок Міжнародним судом ООН, приєднуючись до міжнародного договору, так що наступного згоди на розгляд конкретного спору вже не потрібно. Будь-яка держава - учасник міжнародного договору може направити на вирішення Міжнародного суду ООН спір з будь-яким іншим учасником цього міжнародного договору без якого б то не було спеціальної угоди (угоди *ad hoc*)

з відповідачем у спорі. За заявою Міжнародного суду ООН характеристиками обов'язкової юрисдикції є:

1) той факт, що вона впливає з попередньої угоди, яке робить можливим вирішення спору в суді без спеціальної угоди;

2) те, що стосовно спору, представленого на розгляд суду, останній має юрисдикцією на підставі позову однієї зі сторін [21, с. 111-112].

Клаузула про визнання юрисдикції Міжнародного суду ООН є центральним елементом договору і може передбачати укладання спеціальної угоди або виключення деяких категорій суперечок з-під юрисдикції Міжнародного суду (обмежувальні клаузули). Крім того, клаузула про визнання юрисдикції Міжнародного суду ООН може ставитися до міжнародного договору в цілому або до його конкретних положень.

Слід зазначити, що, за зауваженням С.А. Александрова, така юрисдикція Міжнародного суду ООН не є обов'язковою в повному розумінні цього слова. Держави укладають міжнародні договори (або приєднуються до вже діючих) і приймають на себе відповідні міжнародні зобов'язання як суверенні актори. Вони не можуть бути примушені до участі в тому чи іншому міжнародному договорі, не кажучи вже про примус до визнання юрисдикції Міжнародного суду вирішувати спори за цим договором [1, с. 131].

По-друге, згода про визнання юрисдикції Міжнародного суду ООН може бути виражена у формі односторонньої заяви відповідно до ч. 2 ст. 36 Статуту суду: держави можуть в будь-який час заявити, що вони визнають без особливого про те угоди, *ipso facto*, щодо будь-якого іншого держави, який прийняв таке ж зобов'язання, юрисдикцію суду обов'язкової з усіх правових спорах, що стосуються: а) тлумачення договору; б) будь-якого питання міжнародного права; с) наявності факту, який, якщо він буде встановлений, представить собою порушення міжнародного зобов'язання; d) характеру і розмірів відшкодування, яке належить за порушення міжнародного зобов'язання.

Станом на 1 липня 2014 р 70 держав зробили односторонні заяви про визнання юрисдикції Міжнародного суду ООН. Наведена норма Статуту Міжнародного суду ООН дозволяє зробити висновок, що односторонній акт визнання юрисдикції повинен виходити як від позивача, так і відповідача в спорі. Таким чином, обов'язкова юрисдикція Міжнародного суду ООН, що випливає з ч. 2 ст. 36 Статуту, також ґрунтується на згоді сторін спору, вираженому в відповідних односторонніх заявах. Отже, назвати юрисдикцію Міжнародного суду ООН справді обов'язковою важко. Найімовірніше, вона була і залишається факультативною. За державами зберігається право прийняти юрисдикцію суду на умовах, які визначили вони самі. У справі про військову та напіввійськову діяльність в Нікарагуа і проти нього (Нікарагуа проти США) Міжнародний суд ООН зазначив, що "заяви про визнання обов'язкової юрисдикції суду є факультативними, односторонніми актами, які держава абсолютно вільно може вчинити або утриматися від їх вчинення. Роблячи заяву про визнання юрисдикції суду, держава також вільно в тому, щоб зробити це безумовно і безстроково або з певними умовами або застереженнями " [6, с. 392].

Таким чином, одним з найважливіших в діяльності Міжнародного суду ООН є питання визнання його обов'язкової юрисдикції. Відповідно до принципу державного суверенітету Міжнародний суд може здійснювати свою юрисдикцію тільки при наявності згоди з нею певної держави. При цьому державам надані широкі можливості для визнання певного обсягу обов'язкової юрисдикції Міжнародного суду ООН без шкоди для державного суверенітету і національних інтересів.

Множинність інструментарію, який може бути використаний для підпорядкування міжнародних спорів обов'язковій юрисдикції, дозволяє сформулювати широке коло пропозицій і побажань. Мова могла б іти, зокрема, про закріплення за Міжнародним Судом обов'язкової юрисдикції в разі надання йому ролі другої інстанції по відношенню до інших міжнародних судових органів. Однак якщо нав'язати державам обов'язкову юрисдикцію

Міжнародного Суду ООН, то це буде суперечити принципу суверенітету і порушує тим самим свободу вибору державами засобів мирного вирішення своїх суперечок, що закріплено в статті 33 Статуту ООН. Хоча відповідно до Статуту ООН держави зобов'язані вирішувати мирними засобами свої суперечки, вони мають право вільно вибирати ці засоби, в тому числі дипломатичні переговори, Міжнародний Суд ООН, посередництво, арбітраж і будь-які інші мирні засоби, які вони знайдуть найбільш підходящими. Однак існує необхідність оголошення обов'язкової юрисдикції Міжнародного Суду за деякими особливо важливих міжнародних договорів, які безпосередньо регулюють відносини світу і безпеки держав та інші. На жаль, до сих пір залишаються практично поза увагою заклики Генеральної Асамблеї ООН, яка неодноразово пропонувала державам-членам переглянути стримане ставлення до заяв загального характеру про визнання обов'язкової юрисдикції Міжнародного Суду або відкликати додані до них раніше застереження, включити в проекти двосторонніх і багатосторонніх міжнародних угод відповідну юрисдикційну умову

З середини 80-х років переважною формою судочинства в Міжнародному Суді ООН став розгляд справ в засіданнях ad hoc. Багато хто вважає, що практика звернення до засідань ad hoc робить міжнародну судову процедуру кілька більш привабливою для держав і, отже, активізує діяльність головного судового органу ООН.

Однак потенціал правотворчої діяльності Міжнародного Суду ООН не вичерпується можливістю звернення до камер ad hoc або постійним камерам за певними категоріями справ. Конструкція Міжнародного Суду, при якій всі судді зайняті в розгляді кожної конкретної справи, технічно не дозволяє Суду одночасно розглядати велику кількість справ. Тому виносяться пропозиції про реформу судочинства Суду. Перспективним в цьому відношенні є запозичення процесуальних інститутів, які повністю виправдали себе в практиці Суду Європейського Союзу - це інститут Генерального адвоката.

Другим з напрямків реформування Міжнародного Суду ООН є підвищення ролі Міжнародного суду ООН шляхом розширення кола суб'єктів - потенційних сторін спору, а також шляхом внесення певних змін в процедуру судового розгляду. Так можливо надати право доступу до Суду не тільки державам, а й міжнародним урядовим та неурядовим організаціям, керівництву територій є частинами суверенних держав володіють особливим правовим статутом, фізичних осіб, Генерального Секретаря та його канцелярії. Природно такий доступ необхідно обмежити певними умовами, в тому числі предметом спору, метою звернення цих суб'єктів та іншими, в тому числі процедурними [42, с. 17].

Ще однією пропозицією щодо вдосконалення Суду є надання йому право самостійно приймати рішення стосовно забезпечувальних тимчасових заходів і заходів примусового виконання своїх рішень. Таке можливо шляхом надання Суду права самостійно приймати рішення про необхідність застосування забезпечувальних тимчасових заходів і заходів примусу виконання рішення, самостійно визначати в своїх рішеннях види забезпечувальних тимчасових заходів, обмежити право вето членів Ради Безпеки на акти про вжиття забезпечувальних тимчасових заходів і заходів примусового виконання рішень Міжнародного суду ООН, в чиїх інтересах винесено таке рішення, або зовсім позбавити права вето, наділити правом Міжнародний Суд ООН самостійного прийняття рішення про забезпечувальні заходи і заходів примусового виконання своїх рішень і з призначенням виконавців або зобов'язування Ради Безпеки створювати такі тимчасові органи [42, с. 17].

Також підвищення ефективності Міжнародного Суду ООН неможливе без проведення деяких організаційних реформ, серед яких: закріплення п'яти суддівських місць за представниками держав-членів Ради Безпеки ООН; збільшення кількості суддів Міжнародного Суду; збільшення терміну повноважень суддів до 12-15 років, відповідно з переобранням через кожні 4-5 років, або довічно з наданням права вільного виходу зі складу Міжнародного Суду; надання права обрання суддів тільки Генеральній Асамблеї з кандидатів,

які пропонуються членами вищих судів держав, національними та міжнародними асоціаціями міжнародного права і професорами; введення в якості додаткової вимоги до кандидатів на посаду судді експертних знань в області не тільки міжнародного, а й національного права; збільшення кількості клерків до 15, для кожного судді по одному клерку [42, с. 17].

Однією з проблем є також проблема перетину компетенцій міжнародних судів. Цю проблему можна наглядно спостерігати на прикладі справи Міжнародного військового трибуналу у справах колишньої Югославії. І Міжнародний суд ООН, і Міжнародний військовий трибунал у справах колишньої Югославії (тепер і Міжнародний кримінальний суд) мають право розглядати справи про геноцид - Міжнародний суд ООН розглядає справи, пов'язані з інтерпретацією і застосуванням Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього, а кримінальні трибунали - справи, пов'язані з індивідуальною кримінальною відповідальністю. Можна уявити собі випадок, в якому різним міжнародним судам і трибуналам доведеться розглядати один і той же випадок, тісно пов'язані факти, хоча і з різними цілями, і, за відсутності судової системи, залишається тільки сподіватися на єдність практики [25].

В даний час на розгляді Міжнародного суду ООН перебуває низка справ, пов'язаних з порушеннями прав людини, агресією. У справах Демократична Республіка Конго проти Руанди, Демократична Республіка Конго проти Уганди суд перейшов до розгляду питань юрисдикції та допустимості справи. На більш ранній стадії розгляду також знаходяться справи по геноциду в колишній Югославії. У разі розгляду справ судом по суті їх аналіз, в тому числі з точки зору розбіжностей з практикою міжнародних трибуналів по Югославії і Руанді, представляє особливий інтерес, ДРК пред'явила звинувачення в агресії, геноциді, сексуальних злочинах по відношенню до жінок, арешти, ряді інших порушень прав людини, а також у знищенні флори і фауни в державі [4].

Можливий спосіб вирішення проблеми фрагментації міжнародного права в ході роботи міжнародних судів і трибуналів було запропоновано головою

Міжнародного суду ООН Швобель, який вказав, що, можливо, слід дати міжнародним судам і трибуналам можливість запитувати консультативні висновки Міжнародного суду ООН з питань міжнародного права, по яким необхідно забезпечити єдність практики для того, щоб мінімізувати конфліктуючі інтерпретації норм міжнародного права. Зокрема, Швобель говорив про міжнародні трибунали, що розглядають питання військових злочинів. Згодом голова Міжнародного суду Гійом також підкреслював важливість такого рішення проблеми, в тому числі в зв'язку зі справою Душко Тадіча, яке обговорювалося вище. Значення консультативних висновків Міжнародного суду ООН в міжнародному праві підкреслює також діючий голова Міжнародного суду ООН Ши Джіонг [30].

Провести будь-яке реформування Міжнародного Суду ООН можливо тільки шляхом внесення відповідних положення і зміни до Статуту Організації Об'єднаних Націй і Статуту Міжнародного Суду ООН.

Будь-яке внесення поправок в вищеназвані документи стикається з питанням про складнощі пов'язаних із здійсненням проведення такого непростого заходу. Перш за все, можна відзначити велику значимість одноголосного прийняття рішення самих держав, необхідності здійснення реформування Міжнародного Суду ООН. Досить складним є питання досягнення такої угоди, так як держави остерігаються проведення деяких реформ, наприклад, щодо прийняття обов'язкової юрисдикції Суду, що безпосередньо тягне істотне обмеження державного суверенітету.

Крім усього іншого, для внесення в вищеназвані документи поправок, потрібно дві третини голосів в Генеральній Асамблеї, а також однакостійність постійних членів Ради Безпеки, в результаті чого можна припустити, що велика част шляхів підвищення ефективності Міжнародного Суду ООН ще довгий час залишатиметься прикладом сміливості та стрімкості теоретичної думки.

Іншою достатньо важливою проблемою, яка сьогодні існує і застосовна стосовно усіх міжнародних судових інститутів є проблема нормотворчості,

тобто чи можуть міжнародні суд створювати своїми рішеннями нові правові норми?

Так, ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН говорить про те, що рішення є лише допоміжним засобом для визначення правових норм. Однак навіть вітчизняна доктрина визнає, що перелік джерел у ст. 38 Статуту ООН не є чимось абсолютно сталим і може змінюватися з часом.

Самі ж міжнародні суди впевнені в тому, що вони можуть створювати норми міжнародного права. Ще Пол Махоні, один з найавторитетніших суддів ЄСПЛ: «Ми більше вже не віримо, що під час розгляду справи судді просто застосовують і тлумачать вже існуючі норми без створення нових норм». Парадоксально, але судова нормотворчість міжнародних судів, його неминучість і навіть необхідність за останні роки були визнані (хоч і в неявній формі) і самими державами, які змушені реагувати на цю нову для себе реальність [53].

Прикладом успішного тлумачення норми, яка плавно переходить в нормотворчість, є підхід Суду ЄАЕС до ст. 39 Статуту Суду, згідно з якою оспорюваний акт ЄЕК повинен «безпосередньо зачіпати» права і законні інтереси заявника, при цьому ніяк не розкривається значення слова «безпосередньо». У своїй Постанові від 1 квітня 2015 р заявою АТ «Капрі» Суд формулював критерії того, що саме буде вважатися, коли акт «безпосередньо зачіпає» права і законні інтереси заявника:

- 1) заявник повинен діяти в тій галузі, яка підпадає під сферу регулювання оскарженого акту ЄЕК;
- 2) заявник повинен понести реальний збиток від застосування цього акта.

Іншим прикладом нормотворчості у вигляді заповнення прогалин стало найперше [рішення](#) Суду ЄврАзЕС у справі Південного Кузбасу. Чинний на той момент Договір про звернення до Суду господарюючих суб'єктів містив вимогу про обов'язкове досудове звернення заявника в ЄЕК, при цьому залишаючи без відповіді цілком логічне запитання: що робити, якщо порядку такого звернення ще немає? Південний Кузбас якраз звернувся до Суду тоді, коли ЄЕК ще не

затвердила порядок розгляду таких звернень. Це не заважало ЄЕК наполягати на відмові в розгляді звернення через відсутність досудового звернення. Суд зазначив, що порядок такого досудового врегулювання спорів Комісією досі ніяк не регламентований і прийняв заяву до розгляду, вказавши, що «заявник не мав доступу до ефективного досудового способу вирішення розбіжностей, що спричинило порушення його права на доступ до правосуддя». Цікаво, [Порядок](#) розгляду звернень суб'єктів господарювання, що служить дуже переконливим прикладом, того, як нормотворчість судів виступає стимулом для інших інститутів до прийняття нормативних актів [53].

Рішення з цих справ не викликали будь-якої негативної реакції держав, що не можна сказати про інші знакові рішення Суду ЄврАзЕС. Так, в Постанові Великий Колегії Суду ЄврАзЕС від 8 квітня 2013 року було дано роз'яснення правових наслідків рішення Суду про оскарження актів ЄЕК. Відповідно до п. 2 ст. 11 Договору про звернення госпсуб'єктів успішно оскаржені рішення ЄЕК повинні бути припинені з дати вступу в силу рішення суду і до приведення Комісією цього пункту у відповідність до положень договорів Співтовариства. Зіткнувшись з саботажем рішення по Південному Кузбасу, Суд ЄврАзЕС заявив, що визнання Судом оспорюваного акта невідповідним договорами про утворення Співтовариства тягне за собою його нікчемність (недійсність) з дати його прийняття, якщо інше не встановлено самим Судом, а потім строго вказав: «правозастосовчу практику судів держав-членів Митного Союзу в відношенні відкритого акціонерного товариства «Південний Кузбас», а також щодо аналогічних справ (!), привести у відповідність із цим рішенням ». Як ми бачимо, мова вже йшла не про прогалину або уточнення двозначності, а про заміну норми договору нормою, створеної судом. При цьому з аргументів Суду випливало, що сам факт створення Суду на основі договору апріорі зумовлює обов'язок держав вживати нормотворчість з боку Суду. Як показали подальші події, Суд недооцінив сьогоденню роль держав в міжнародному правосудді [53].

Набагато більш різкою була реакція держав на Рішення Великої Колегії Суду ЄвразЕС від 10.07.2013 р, що стало першим і єдиним преюдиціальним висновком Суду ЄвразЕС. Відповідаючи на спробу Суду зробити з своєї відповіді на запит білоруського суду норму права, держави пішли на повне переформатування агентської угоди вже з новим судом Союзу, повністю позбавивши його будь-якої преюдиціальної юрисдикції.

Отже, практика Суду ЄвразЕС показує як мінімум два варіанти того, як держави можуть висловити своє невдоволення нормотворчими рішеннями суду: (а) внесення змін до договору, положення якого потім будуть тлумачитися і застосовуватися судом; (Б) перегляд юрисдикції суду. У разі в Судом ЄвразЕС успішна реалізація обох варіантів серйозно полегшувалося тим, що для цих змін використовувався вельми пристойний привід - розробка Статуту нового Суду ЄАЕС, а також малою кількістю держав-членів, яким виявилось набагато простіше прийти до консенсусу з цього питання, ніж, скажімо, 47 країн Ради Європи, якщо ті захочуть серйозно обмежити юрисдикцію ЄСПЛ. Однак це ще далеко не всі доступні державам ЄАЕС інструменти. Частина з них вже включена в Статут Суду.

До числа таких інструментів треба віднести і передбачену ст. 47 Статуту Суду можливість спільного тлумачення державами-членами ЄАЕС положень Договору про ЄАЕС. Більш того, можна припустити, що таке тлумачення буде як мінімум мати більшу вагу, ніж роз'яснення, дані Судом. Статут нічого не говорить про обов'язковість такого тлумачення, але це не означає, що воно буде для Суду лише пустим папірцем. Сьогодні таке тлумачення розглядається міжнародним правом як наступна угода держав. Відповідно до п. 3 ст. 31 настільки улюбленої Судом ЄАЕС Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р, така угода має як мінімум братися до уваги судами, створеними для застосування таких міжнародних угод. Зрозуміло, що порядок такого спільного тлумачення ще не визначений, і поки важко уявити, як і за яких умов це буде реалізовано. Однак це не виключає того, що цей варіант в принципі не може бути реалізований. Багато чого буде залежати і від позиції

самого Суду, для якого було б фатальною помилкою ігнорувати цю статтю і вважати, що тільки у нього є виключне право тлумачити положення Договору про ЄАЕС. Держави Союзу недвозначно показали, що мають намір зберігати за собою останнє слово в питаннях тлумачення, і вже зараз зарезервували за собою таку можливість в Статуті Суду [53].

Більш того, таке тлумачення прямо дозволяється і набирає популярність в сучасному міжнародному праві. Наприклад, Угода про створення СОТ в ст. IX (2) передбачає виключне право Міністерської конференції СОТ приймати обов'язкове тлумачення цієї угоди та багатосторонніх торговельних угод, і це тлумачення буде обов'язковим не тільки для всіх країн-членів СОТ, але і для ОРС СОТ. Правда, таке тлумачення жодного разу ще не було дано в силу практики прийняття рішень в СОТ консенсусом всіх 162 країн-членів. Однак це працює в рамках НАФТА (що складається з трьох країн), де Комісія з вільної торгівлі (орган, де представлені держави-учасники на рівні міністрів) наділена правом тлумачити положення НАФТА, і таке тлумачення є обов'язковим для арбітражних трибуналів, що створюються в рамках НАФТА (ст. 1 131 (2)). Комісія скористалася цим правом двічі за всю історію НАФТА, і обидва рази у відповідь на вкрай спірне застосування положень НАФТА арбітражними трибуналами. Арбітражні трибунали в результаті були змушені визнати правомірність і обов'язковість такого тлумачення. З особливою ролі подальшого тлумачення, даного державами-сторонами договору, виходить і Комісія ООН з міжнародного права, стверджуючи, що загальна воля сторін, завдяки якій і з'являється будь-який міжнародний договір, має особливу владу щодо визначення значення положень договору, навіть якщо мова йде про часу після укладення договору. Арбітражні трибунали в результаті були змушені визнати правомірність і обов'язковість такого тлумачення. З особливою ролі подальшого тлумачення, даного державами-сторонами договору, виходить і Комісія ООН з міжнародного права, стверджуючи, що загальна воля сторін, завдяки якій і з'являється будь-який міжнародний договір, має особливу владу щодо визначення значення положень договору, навіть якщо мова йде про часу

після укладення договору. Арбітражні трибунали в результаті були змушені визнати правомірність і обов'язковість такого тлумачення. З особливою ролі подальшого тлумачення, даного державами-сторонами договору, виходить і Комісія ООН з міжнародного права, стверджуючи, що загальна воля сторін, завдяки якій і з'являється будь-який міжнародний договір, має особливу владу щодо визначення значення положень договору, навіть якщо мова йде про часу після укладення договору.

Як інший, більш серйозний варіант обмеження нормотворчості Суду ЄАЕС виступає п. 102 Статуту, який встановлює, що «рішення Суду не змінює і (або) не скасовує діючих норм права Союзу, законодавства держав-членів і не створює нових». Що це означає? Заборона на нормотворчість? Сенс цього пункту в тому, щоб дати державам підстави не погодитися з якимось прийнятим рішенням Суду і не виконувати його, спираючись при цьому на його нелегітимність як результат порушення Судом ст. 102. Сьогоднішня практика показує, що держави як і раніше зберігають можливість не виконувати або ігнорувати рішення міжнародних судів. Ця можливість не вітається міжнародним правом, але від цього не стає примарною. Так, США відмовилися виконувати рішення Міжнародного Суду ООН у справі *Nicaragua v USA*. З ініціативи Нікарагуа питання про невиконання рішення відповідно до статуту МС ООН був переданий на розгляд Ради Безпеки ООН, де і був тихо похований. Іран теж не виконав рішення все того ж МС ООН у справі про захоплення заручників в американському посольстві в Тегерані. Великобританія вже більше 10 років ігнорує рішення ЄСПЛ у справі *Hirst*. Можливість невиконання рішень Суду ЄАЕС допускає і Статут Суду, який в пп. 114-115 каже, що в цьому випадку питання передається на розгляд Вищої Економічної Ради, тобто політичного органу Союзу. Саме ця Рада, що складається з президентів країн-членів ЄАЕС, і буде в кінцевому підсумку вирішувати питання про небажаному нормотворчості Суду, який викликав різку реакцію у вигляді невиконання судового рішення [53].

Зрозуміло, що ми говоримо поки про варіанти дій у відповідь держав ЄАЕС, що не апробованих на практиці. Однак це не означає, що Суд ЄАЕС повинен їх ігнорувати. Правильне розуміння Судом своєї ролі в євразійській інтеграції, а також ролі держав в міжнародному правосудді допоможе Суду знайти потрібну тональність. Ефективний міжнародний суд - це суд раціональний, адекватно оцінює наслідки своїх рішень і межі свого нормотворчості. В цьому випадку нормотворчість Суду ЄАЕС, якщо воно буде розумним і зрозумілим, буде навіть вітатися урядами країн Союзу, їх судами, а також експертним співтовариством.

Також варто згадати про деякі проблеми, які сьогодні пов'язані з діяльністю Міжнародного кримінального суду. З урахуванням внутрішніх проблем МКС і небажання таких впливових країн, як США, Росія і Китай, ратифікувати Римський Статут, єдиною реально здійснюваною ним функцією залишається профілактична. Але противники МКС стверджують, що навіть його профілактичне значення може виявитися вельми незначним. Так, створення Міжнародного трибуналу по колишній Югославії в 1993 році не стало на заваді масових вбивств у Сребрениці в 1995 році, не кажучи вже про Нюрнберзький і Токійському трибунали.

МКС і інші структури, які підтримують ідею міжнародного кримінального правосуддя, приділяють велику увагу популяризації самої цієї ідеї, подолання негативного або агресивно негативного ставлення до цього багато в чому позитивному почину. МКС і його Президія прагнуть до того, щоб при опублікуванні всіх документів відповідно до Римського Статуту і Правил процедури та доведення дотримувалися вимоги про забезпечення безпеки потерпілих і свідків та збереженні таємниці судочинства. Секретарю МКС ставиться в обов'язок передача адвокатам інформації та інших даних про прецедентному праві МКС, а також співпраця з національними асоціаціями юристів та адвокатів для сприяння спеціалізації та навчання їх з правових норм, що встановлюються Римським Статутом і Правилами процедури та доведення МКС. Секретар МКС і Група з надання допомоги потерпілим і

свідкам інформують про відповідні права та можливості по Статуту і Правил; забезпечують своєчасне ознайомлення з відповідними рішеннями МКС з дотриманням положень, що стосуються конфіденційності; можуть обговорювати з державами угоди про переселення або наданні допоміжних послуг щодо травмованих або зазнали погроз потерпілих, свідків та інших осіб, які наражаються на небезпеку через показань таких свідків; надають адміністративну та технічну допомогу свідкам, потерпілим, які постають перед МКС, і іншим особам, яким загрожує небезпека через показань таких свідків, на всіх етапах розгляду і після нього в розумних межах; проводять інструктаж свого персоналу щодо безпеки, фізичної недоторканності та захисту гідності потерпілих та свідків, в тому числі з питань, що стосуються гендерної та культурної специфіки.

Нарешті, з метою підтримки престижу МКС і його аполітичної і неупередженої суті в Правилах процедури та доведення передбачаються ситуації скоєння «серйозного проступку» або «серйозне порушення обов'язків», в яких судді, Прокурор, його заступник, секретар та його заступник можуть бути усунуті від займаної посади або піддатися дисциплінарним стягненням (догані або штрафу в розмірі, що не перевищує суми виплачується МКС окладу за шість місяців).

Ніхто не сперечається з тим, що злочинність, особливо міжнародну, повністю викоринити неможливо. Але міжнародне співтовариство повинне мати в своєму розпорядженні механізм здійснення правосуддя в разі вчинення найбільш серйозних порушень, які зачіпають корінні інтереси всього людства. Саме право на суд за злочини проти міжнародного права має реалізовуватися всім міжнародним співтовариством, а не якою-небудь однією державою або групою країн, і за допомогою створеного на постійній основі спеціально для цих випадків Міжнародного кримінального суду.

3.2. Наближення законодавства України до міжнародних стандартів у сфері регулювання мирних засобів вирішення міжнародних спорів.

Будь-які процеси державотворення, в тому числі і ті, які нині проходять в Україні, не обходяться без приведення норм національного законодавства у відповідність із нормами міжнародного права. Саме рівень близькості національного законодавства з нормами міжнародного права визначає у майбутньому значення та ефективність розвитку держави. Тож задля розуміння перспектив та проблем у розвитку державотворчих процесів в Україні у цьому підрозділі зупинимось на аналізі реалізації Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Імплементация норм міжнародного права – це складний процес, що являє собою з одного боку перенесення (введення) у національне право норм і принципів міжнародних актів, а з іншого – цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держав, яка здійснюється індивідуально, колективно або в рамках міжнародних організацій з метою своєчасної, всебічної і повної реалізації прийнятих ними, відповідно до міжнародного права зобов'язань [111, с. 86].

До найбільш розповсюджених способів імплементации міжнародноправових норм у національну систему права відносять:

- рецепцію, тобто текстуальне повторення нормотворчим органом держави змісту міжнародно-правової норми в статті нормативно-правового акта;
- трансформацію, під якою розуміється переробка тексту міжнародно-правового акта чи окремих його статей із прийняттям на цій основі норм внутрішнього права;
- відсилання, яке являє собою вказівку у внутрішньодержавному нормативно-правовому акті на міжнародне право як на джерело, що регулює ці відносини [111, с. 86].

На мою думку, згаданий перелік слід розширити поняттями «адаптація», тобто приведення відповідних положень нормативно-правових актів до визначеного державою міжнародно-правового акту або акту іноземної держави. Адже, як відомо, в Україні нині ця форма імплементації є однією з найпоширеніших та найбільш актуальних. Так, наприклад, у 2011 році був прийнятий закон «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», який передбачає реформування українського законодавства та приведення його у відповідність до норм Європейського Союзу.

У міжнародно-правовій літературі поняття «імплементація» розуміється у широкому широкому сенсі. Так, у такому значенні імплементація розуміється як реалізація норм міжнародного права на міжнародному й національному рівнях [33, с. 187].

Якщо ж звертатись до внутрішньонаціональної практики держав щодо розуміння поняття «імплементації», то у світовій практиці склалось два підходи до розуміння імплементації норм міжнародного права. Перший підхід характерний для англосаксонської системи права. Його пов'язують із тим, що у XVIII столітті Вільямом Блекстоном проголосив, що однією із засад судової практики є те, що право народів є частиною права держави. Тож у Англії цю історично закладену засаду сприймають як доктрину, що не здійснює значного впливу на регулювання відносин всередині держави, оскільки не має загальнообов'язкової юридичної сили. Тож у країнах англосаксонської правової сім'ї імплементацією є застосування норм міжнародного права національними судовими органами [77, с. 41].

Інший підхід — характерний для України — яскраво демонструється українським вченим А. Гавердовським, який вважає, що імплементація — це організаційно-правова діяльність держав, яка здійснюється індивідуально, колективно або в межах міжнародних організацій із метою своєчасної, всебічної і повної реалізації зобов'язань, прийнятих ними відповідно до міжнародного права. Отже, на думку А. Гавердовського, імплементація

включає в себе забезпечення реалізації норм міжнародного права на обох рівнях — міжнародному та національному — усіма доступними й легальними для держав засобами: «Імплементация норм міжнародного права дуже часто неможлива без додаткових заходів правового характеру, які вживаються суб'єктами міжнародного права на міжнародному, національному рівнях або послідовно на тому й на іншому» [40, с. 53].

Проте слід зауважити, що усі загадані способи імплементации стикаються із рядом чинників, які гальмують ці процеси. Так, наприклад, такими чинниками можуть бути відсутність необхідної законодавчої бази, значна кількість прогалин між законодавчими актами, які не можуть бути подолані просто процесом адаптації, сліпе «копіювання» норм міжнародно-правових документів без внесення відповідних змін до необхідних нормативно-правових актів, відтягування ратифікації міжнародно-правових актів (адже існує значна кількість міжнародних договорів, які Україна підписала, проте роками не ратифіковує) тощо.

Згадана вище проблема стосовно ратифікації договорів пояснюється, в першу чергу, тим, що норми міжнародного права та норми національного законодавства не вимагають обов'язкової ратифікації усіх договорів, підписаних державою, і законодавством не встановлено ніяких строків ратифікації щодо договорів, які набувають чинності шляхом ратифікації. Тому пропонуємо передбачити в українському законодавстві чіткий строк з моменту підписання договору, протягом якого Верховна Рада України має ратифікувати відповідний міжнародний договір.

Іншою досить болючою проблемою є нехтування органами державної влади певними міжнародно-правовими зобов'язаннями. Тому необхідно удосконалити форми парламентського контролю за станом виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань за міжнародними договорами, які набули для неї чинності, а також забезпечити своєчасне опублікування текстів чинних міжнародних договорів у офіційних виданнях.

Також український правовий механізм грішить несвоєчасним опублікуванням текстів міжнародно-правових договорів. Гарним зразком для наслідування є механізм опублікування актів у ЄС. У ЄС держави відмовились від будь-яких форм імплементації законодавства. Держави-члени ЄС просто визнають пряму дію регуляторних актів ЄС. В ЄС неодноразово висловлювались пропозиції запровадити (а точніше, повернутись до старої практики) опублікування актів у національному законодавстві, проте Європейський суд засудив вказану пропозицію, адже таке «повернення до старого» спричинить затримку у прийнятті документів про перенесення європейських директив у національне право. Тож у своєму рішенні ще 1968 року Європейський суд чітко зазначив, що похідні міжнародно-правові норми прямої дії набувають чинності у внутрішньому законодавстві країн без застосування яких-небудь додаткових заходів [94].

Ще однією нагальною проблемою є відсутність перекладу на українську мову. Величезна кількість міжнародно-правових договорів, що набули чинності для України перекладена на російську. Та і якість існуючих перекладів досить сумнівна, що потім призводить до катастроф у правозастосовній діяльності. Тому необхідно створити робочу групу з метою належного перекладу міжнародно-правових договорів, що в подальшому забезпечить якісну імплементацію міжнародно-правових норм в українське законодавство.

Також достатньо важливе питання у цьому контексті — це співвідношення норм національного законодавства із нормами міжнародного права. Розглянемо дане питання у порівняльно-правовому аспекті, адже у кожній державі це питання вирішується по-різному. На практиці всі демократичні держави закріплюють принцип пріоритету міжнародного права в своїх Конституціях (наприклад, ст. 10 Конституції Італії, п. 1 ст. 96 Конституції Іспанії тощо) [54, с. 15]. Так, ст. 55 Конституції Франції встановлює, що міжнародні договори й угоди, належним чином ратифіковані або прийняті, перевищують силу внутрішніх законів з моменту опублікування. Крім того, в преамбулі Конституції проголошується, що Франція, «вірна своїм традиціям,

бере до уваги положення міжнародного публічного права». Тим самим Конституція визначає ставлення до міжнародних договорів і до інших джерел міжнародного права, визначаючи пріоритет перших і «беручи до уваги» останні. У ст. 10 Конституції Італії встановлено, що «правовий порядок Італії узгоджується з загальновизнаними нормами міжнародного права». Це слід розуміти як угоди внутрішнього правопорядку з загальновизнаними нормами міжнародного права і верховенство міжнародних договорів над внутрішнім законодавством, оскільки Італія визнала для себе обов'язковою Віденську конвенцію про право міжнародних договорів. Відповідно до п. 1 ст. 96 Конституції Іспанії «законно укладені й офіційно опубліковані в Іспанії міжнародні договори складають частину її внутрішнього законодавства». Далі в цій статті вказується, що зміна або припинення дії цих договорів може здійснитися у порядку, вказаному в договорах, або відповідно до загальних норм міжнародного права, тобто внутрішнім законодавством цього зробити не можна, що ставить міжнародний договір над Законом Іспанії [[107, с. 41].

Аналізуючи норми українського законодавства, а саме — Конституції та Закону України «Про міжнародні договори України» тощо), можна зробити наступні висновки стосовно співвідношення норм міжнародного права із національними:

- 1) Україна визнає пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного права;
- 2) якщо належно укладеним міжнародним договором України встановлені інші правила ніж ті, які встановлені законодавством України, то застосовуються норми міжнародного договору. Слід підкреслити, що це правило міститься в багатьох законах України, прийнятих в останні роки;
- 3) міжнародні договори згода на обов'язковість котрих дана Верховною Радою України, стають частиною її внутрішнього законодавства [77, с. 27].

Тож як тільки договір набув чинності для України його норми стають частиною внутрішнього законодавства України. Це вимагає створення чіткого

та ефективного механізму імплементації положень міжнародно-правових договорів.

Тож якою має бути система імплементації норм міжнародно-правових актів в Україні?

Як бачимо, механізм імплементації норм міжнародного права в державі має бути максимально чітким та простим, щоб уникнути можливі ускладнення і забезпечити ефективну реалізацію норм міжнародного права. Відсутність достатньо чіткої та визначеної системи у регулюванні цієї проблеми може призвести до далеко не позитивних наслідків.

Слід погодитись із Плавичом В.С., що в Україні і досі не створено належної правової основи для забезпечення виконання її міжнародно-правових зобов'язань. До основних недоліків правового регулювання можна віднести незакріплення на конституційному рівні примату міжнародного права над внутрішнім. Саме це має бути правовою передумовою для забезпечення дотримання Україною принципу *pacta sunt servanda* [77, с. 44].

Тож основними недоліками, які гальмують реалізацію процесу імплементації в Україні є відсутність чітко визначеної ієрархії норм міжнародного та внутрішнього права, невизначеність місця міжнародних договорів, а також звичаєвих міжнародно-правових норм і рішень міжнародних судів у системі національного законодавства України.

Таким чином проблема осмислення специфіки співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права, їх взаємодія потребує теоретичного забезпечення, розробки відповідних наукових орієнтирів, концепцій, юридичних понять та категорій.

Отже, недостатня чіткість та системність способів імплементації в міжнародному праві та єдиного підходу на її сутність в українській науці відповідним чином позначилися на становищі національної системи законодавства, що врегульовує процес імплементації. Тож незважаючи на присутню достатньо значну еволюцію, залишається відкритим питання належного юридичного забезпечення механізму реалізації норм міжнародного

права. Існує необхідність розробки і конкретизації нормативно-правової бази, яка регламентує діяльність відповідних державних органів у цій сфері. До того ж, необхідно на законодавчому рівні чітко визначити місце та ієрархічне співвідношення з національними нормами звичаєвих міжнародно-правових норм і рішень міжнародних судів, які разом із нормами міжнародних договорів імплементуються в систему законодавства України. Вжиття зазначених дій, на мою думку, збільшить ефективність механізму імплементації норм міжнародного права, що дозволить забезпечити необхідні умови для подальшого розвитку національного права і законодавства відповідно до позитивного світового досвіду.

Висновок до Розділу 3

Тож, ураховуючи проблеми, які сьогодні існують у міжнародному судочинстві, можна сформулювати наступні пропозиції:

1. Визнати юрисдикцію Міжнародного суду ООН обов'язковою стосовно найбільш важливих міжнародних договорів:

а) пов'язаних з реалізацією Статуту ООН в відношенні підтримання міжнародного миру та безпеки;

б) територіальної цілісності держав;

в) по захисту прав і свобод людини та інших.

Необхідно внести відповідні зміни в Статут Міжнародного Суду ООН, а саме в Гл. II «Компетенція Суду» ст.36;

2. Розширити коло суб'єктів міжнародних відносин, які мають право звернення в Міжнародний суд за вирішенням правових спорів, а саме:

а) за органами територіальних утворень, які є частинами союзних держав, якщо в відношенні їх території застосовується загроза сили та її застосування;

б) за міжнародними міждержавними організаціями та в тому числі заснованими за рамками ООН; передбачити також можливість присутності фізичних осіб у судових засіданнях при розгляді окремих справ в рамках Міжнародного Суду ООН.

3. Наділити правом затребувати консультативні висновки міжнародні недержавні організації, що мають Генеральний консультативний статус ЕКОСОС, за погодженням Генеральної Асамблеї ООН та Генерального секретаря ООН; в зв'язку з цим пропозицією внесення змін до Статуту ООН, зокрема ст.34, 40, 62-63, крім того, в ст.96 Статуту ООН.

4. Обмежити право вето членів Ради Безпеки на акти про прийняття забезпечувальних тимчасових заходів та заходів примусового виконання рішень Міжнародного суду ООН, в чиїх інтересах виноситься таке рішення, шляхом укладання сторонами спору в суді меморандуму про обмеження своєї

самодержавства та відміна прав вето за даним справою. Включити це положення в якості пункту 3 ст.41 Гл. III «Судоустрій» и ст. 94 Статуту ООН.

5. Закріпити п'ять судових місць за представниками держав-членів Ради Безпеки ООН. Збільшити кількість клерків. Переглянути можливість введення додаткової посадової одиниці у вигляді Генерального адвоката. Необхідно внести відповідні зміни в Статут Міжнародного Суду ООН, а саме в Гл. IV «Організація Суду».

ВИСНОВКИ

Тож з проведеного аналізу засобів вирішення міжнародних спорів можна зробити такі висновки:

- 1) Основою вирішення будь-яких міжнародних спорів між суб'єктами міжнародного права в у мовах сьогодення є принцип мирного вирішення міжнародних спорів, який передбачає, що усі спори повинні вирішуватися лише за допомогою мирних засобів, виключаючи будь-яке застосування сили. Саме тому міжнародна спільнота сприяє створенню інституцій, які мають наднаціональну юрисдикцію задля вирішення таких спорів;
- 2) До системи мирних засобів вирішення міжнародних спорів входять:
  - дипломатичних переговорів;
  - «добрих послуг» і посередництва;
  - міжнародних судів;
  - вирішення спорів в міжнародних організаціях;
- 3) Основною інституцією для вирішення спорів між суб'єктами міжнародного права є Міжнародний суд ООН, який позиціонує себе як юридично облаштований інститут світової спільноти щодо забезпечення верховенства права в міжнародних відносинах.
- 4) Особливим способом вирішення спорів між суб'єктами міжнародного публічного права є арбітраж, який постійно еволюціонує. Особлива увага приділяється на регіональному арбітражу на міжрегіональному рівні в рамках таких міжнародних організацій, як Ліга арабських держав (ЛАД), Організація американських держав (ОАД), Організація африканської єдності (ОАЄ), Рада Європи (РЄ), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) .
- 5) Існує необхідність розробки нового багатостороннього міжнародно-правового документу під егідою ООН, норми якого зможуть уникнути існуючі недоліки міжнародного публічного арбітражу. На мою думку,

одним із таких міжнародно-правових документів може стати договір (конвенція) про мирне вирішення міжнародних спорів. Потреба розробки такого документу багато разів згадувалась науковцями та різними науковими організаціями з питань міжнародного права. Основою для такого нового багатостороннього документу з мирного вирішення міжнародних спорів може стати проект Конвенції з арбітражної процедури, що був підготовлений Комісією міжнародного права у 1953 році.

б) З аналізу проблем, які сьогодні існують у сфері вирішення спорів між суб'єктами міжнародного права, на мою думку, слід:

1. Визнати юрисдикцію Міжнародного суду ООН обов'язковою стосовно найбільш важливих міжнародних договорів (наприклад, спорів стосовно територіальної цілісності держав, спорів, пов'язаних з реалізацією Статуту ООН в відношенні підтримання міжнародного миру та безпеки)
2. Розширити коло суб'єктів міжнародних відносин, які мають право звернення в Міжнародний суд за вирішенням правових спорів (органи територіальних утворень, які є частинами союзних держав, якщо в відношенні їх території застосовується загроза сили та її застосування; міжнародні міждержавні організації).
3. Наділити правом затребувати консультативні висновки міжнародні недержавні організації, що мають Генеральний консультативний статус ЕКОСОС, за погодженням Генеральної Асамблеї ООН та Генерального секретаря ООН.
4. Обмежити право вето членів Ради Безпеки на акти про прийняття забезпечувальних тимчасових заходів та заходів примусового виконання рішень Міжнародного суду ООН, в чий інтерес вноситься таке рішення, шляхом укладання сторонами спору в суді меморандуму про обмеження своєї самодержавства та відміна прав вето за даним справою.

5. Закріпити п'ять судових місць за представниками держав-членів
Ради Безпеки ООН.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alexandrov S.A. The Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice: How Compulsory Is It? // Chinese Journal of International Law. 2006. Vol. 5. No. – 157 p.
2. Ambatielos Case (Greece v. United Kingdom) // ICJ Reports. 1952. – 39 p.
3. Antonowicz Lech. Podręcznik prawa międzynarodowego. – Wyd. Czwarte. – Warszawa : Wyd. Prawnicze PWN, 1998. – 563 p.
4. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.icj-cij.org/en/case/116>.
5. Brown L. N. The Court of Justice of the European Communities / L. N. Brown, T. Kennedy. – [4th ed.]. – Sweet & Maxwell, 1994. – p. 105–120
6. Case of Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States) // ICJ Reports. 1984. – 418 p.
7. Case of the Monetary Gold Removed from Rome in 1943 (Italy v. France, United Kingdom and United States) // ICJ Reports. 1954, - 418 p.
8. Corfu Channel case (Preliminary Objection) (1951) // Harris D.J. Op. cit. – 1258 p.
9. Corfu Channel Case (UK v. Albania) // ICJ Reports. 1947. – 158 p.
10. Cyprus v Turkey. Application No 25781/94 (10 May 2001)/ – Accessed at : [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{"dmdocnumber":\["697331"\],"itemid":\["001-59454"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{).
11. Denmark v Turkey. Application No 3482/97 (5 April 2000). – Accessed at : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58542>.
12. European Convention for the Peaceful Settlement of Disputes, Strasbourg, 29.IV.1957 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680064586>

13. Fitzmaurice G. *The Law and Procedure of the International Court of Justice*. Vol. 2. Cambridge University Press, 1995. – 873 p.
14. *Georgia v. Russia (III) Application No 61186/09916* (March 2010). – Accessed at : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-98167>.
15. *Government of the Federal Republic of Austria against the Government of the Republic of Italy Application No 788/60*. – Accessed at : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-115598>.
16. *International Legal Materials*. Vol. 14. 1975. P. 12—97; *Ibid.* Vol. 17. 1976/78.- P. 413—428.
17. Jackson J. H. *The World Trading System. Law and Policy of International Economic Relations* / J. H. Jackson. – [2d ed.]. – MIT Press, 1997. – P. 109.
18. Merrills J. G. *International dispute settlement* / J. G. Merrills. – [3rd. ed.]. – Press, 1998. – 276 p.
19. Morrison F.L. *Reconsidering United States Acceptance of the Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice // World Affairs*. 1985. - Vol. 148. - No. 1. -P. 63 - 70.
20. Newcomb J. T. *New light on Jay's Treaty // American Journal of International Law*. -Vol. 28. -1934. - P. 685-692.
21. *Nottebohm Case (Liechtenstein v. Guatemala) // ICJ Reports*. 1953. – 249 p..
22. *Ny lag om skilje for farande, Malmo*, 1994. – 465 p.
23. Oppenheim L. *International Law, v. II*. Edited by H. Lauterpacht. London – N. Y. – Toronto, 1952 – 173 p.
24. Petersmann E.–U. *Dispute Settlement in International Economic Law – Lessons for Strengthening International Dispute Settlement in Non-economic Areas* / E.–U. Petersmann // *Journal of International Economic Law*. – 1999. – Vol. 2, No. 2. – 345 p.
25. *Prosecutor v. Kvočka et al*, 25 May 2001, Case IT - 98 - 30/1 - AR72 / 2.
26. *Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes // American Journal of International Law*. Vol. 19. Supp. 1925. P. 9—17

27. Report of European Commission on Human rights. Adopted on 7 December 1985. – Accessed at : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-95690>.
28. Rosenne Sh. The Law and Practice of The International Court: 1920–2005. – Leyden, Nijhoff, 4th Revised edition. – 2006. – 587 p.
29. Schlothauer H. J. Arbitration // Encyclopedia of Public International Law — Settlement of Disputes. Vol. 1. N.Y.; Oxford, 1981. – 1096 c.
30. Statement at the 56 / 32nd meeting of the General Assembly [Электронный ресурс] – Режим доступа: [www. Icj-cij. Org](http://www.icj-cij.org).
31. The Charter of the United Nations dated 26 June 1945 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>.
32. United Nations, Systematic Survey of Treaties for the Pacific Settlement of International Disputes (1928-1948). N. Y., 1949; Stuyt A. M. Survey of International Arbitrations (1794—1989). The Hague, 1989.
33. Webster's Third New International Dictionary. – Camb. (Mass), 1966. – 1134 p.
34. Анисимов Л. Н. Международно-правовые средства разрешения межгосударственных споров (конфликтов). Изд-во Ленинградского университета, 1975 – 212 с.
35. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право [Электронный ресурс] / М. О. Баймуратов // Одиссей. – 2008. – Режим доступа до ресурсу: <https://studfiles.net/preview/5170002/page:110/>.
36. Богданов О. В. Переговоры – основа мирного урегулирования международных проблем. М., «Знание», 1958 – 159 с.
37. Броунли Я. Международное право : В 2 кн. / Я. Броунли. – Москва : Прогресс, 1977. – Кн. 1. – 507 с.
38. Величковский А. Проблемные аспекты понятия "юрисдикция Международного Суда ООН" / А. Величковский. // Белорусский журнал международного права и отношений. – №4. – С. 3–9.

- 39.Власов Д.С. Императивные нормы *jus cogens* и правовые позиции Международного суда ООН // Российский юридический журнал. 2006. N 1. – 145 с.
- 40.Гавердовський А. С. Імплементация норм міжнародного права / А. С. Гавердовський. – Київ : Вища школа, 1980. – 318 с.
- 41.Гессен В. М. О значении Гаагской конференции // Журнал министерства юстиции. - 3. 1900. - с. 103-109.
- 42.Гончарова, Н. Н. Международный суд ООН: пути повышения его эффективности : автореф. дис. ... канд. юрид. : 12.00.10 / Н. Н. Гончарова ; Казан. гос. ун-т. – Казань, 2007. – 24 с.
- 43.Гроций Г. О праве войны и мира. - М.- 1956. - С. 539—546.
- 44.Даниленко Г. М. Применение международного права во внутренней правовой системе России : практика Конституционного суда / Г. М. Даниленко // Государство и право. – 1995. – № 11. – с. 56-67.
- 45.Денисов В.Н. Корецький Володимир Михайлович // Антологія української юридичної думки. – Т. 8. Міжнародне право / Упорядники В.Н. Денисов, К.О. Савчук; відп. редактор В. Н. Денисов. – К., 2004. – С. 515.
- 46.Джекебаев У. Непосредственные переговоры как важнейшее средство разрешение межгосударственных споров. Алма-Ата, 1958. – 294 с.
- 47.Договір про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) (Римський договір) від 25 березня 1957 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_017
- 48.Доклад Комиссии международного права о работе ее четвертой сессии. Генеральная Ассамблея: Официальные отчеты. 7-я сессия. Дополнения 9/A/2163/. - С. 3—11.
- 49.Евдотьева М. Военно-политическое измерение ОБСЕ: состояние и тенденции развития / М. Евдотьева // Международная жизнь. — 2010. — № 11. — С. 82-91

- 50.Європейський Союз. Консолідовані договори / За ред. В. І. Муравйова. – К. : Пор–Рояль, 1999. – 356 с.
- 51.Забігайло В. К. Панування права чи інфляція законодавства? / В. К. Забігайло // Вісник Київського університету. Суспільно-політичні науки. – 1992. – № 6. – С. 23-34.
- 52.Завгородня В. М. Міждержавні справи у практиці Європейського суду з прав людини / В. М. Завгородня // Правовий вісник Української академії банківської справи. - 2014. - № 1. - С. 72-77. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuabs_2014_1_18.
- 53.Исполинов А. Нормотворчество международных судов: причины и пределы (на примере евразийских судов) [Электронный ресурс] – Режим доступу: https://zakon.ru/blog/2016/3/9/normotvorchestvo_mezhdunarodnyh_sudov_pri_chiny_i_predely_na_primere_evrazijskih_sudov.
- 54.Іванченко О. М. Співвідношення норм міжнародного і національного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. / О. М. Іванченко. – Одеса, 2011. – 23 с.
- 55.Караман І. Рішення Міжнародного суду ООН у справі про делімітацію Чорного моря // Право України. – № 3–4. – 2012. – С. 242–250.
- 56.Клименко Б. М. Мирное разрешение территориальных споров. – М. : Международные отношения, 1982. – 284 с.
- 57.Клименко Б. М. Ушаков. Н.А. Нерушимость границ – условие международного мира. – М. – 1975 – 125 с.
- 58.Кожевников Ф. И. Международный Суд и его деятельность в 1957 году // Советский ежегодник международного права 1958 / Под ред. С. Б. Крылова. М., 1959. – 579 с.
- 59.Кожевников Ф. И. Русское государство и международное право (до XX в.). М., 1947. – 430 с.
- 60.Кожевников Ф. И., Шармазанашвили Г. В. Международный Суд ООН. Организация, цели, практика. М., «Междунар. отношения», 1971. – 284 с.

61. Кожевников Ф.И., Шармазанашвили Г.В. Международный суд ООН: перспективы развития. М., 1982 – 205 с.
62. Колобов О. А. Перспективы урегулирования арабо-израильского конфликта и возможности современной дипломатии России // Десять лет внешней политики России. М.: РОССПЭН, 2003. - с. 296-300.
63. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
64. Кривова М. В. Ниццкий договор и реформа судебной системы Европейских Сообществ / М. В. Кривова // Московский журнал международного права. – 2003. – № 2. – 256 с.
65. Кудряченко А. Політологічний словник [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.subject.com.ua/political/dict/576.html>.
66. Лазарев С. Л. Международный арбитраж. М., 1991 – 410 с.
67. Левин Д. Б. История международного права. М. - 1962. – 287 с.
68. Левин Д. Б. Принцип мирного разрешения международных споров. М., 1977 – 190 с.
69. Лисовский В. И. Международное право. Киев, 1955. – 320 с.
70. Мамон З.В. Співвідношення міжнародного публічного і міжнародного комерційного арбітражів: автореф. дис ... канд. юрид. наук / З. В. Мамон. – Київ : б. в., 2011. – 20 с.
71. Мартене Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов, 1900. - Т. 2. - 495 с.
72. Миколаєнко Я. Ю. Гаазькі конвенції 1899 та 1907 рр. про мирне вирішення міжнародних суперечок / Я. Ю. Миколаєнко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. - 2015. - Вип. 32(3). - с. 180 - 185
73. Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 336 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://readbookz.net/pbooks/book-34/ua/>

74. О привилегиях и иммунитетах Объединенных Наций: Конвенция от 13 февраля 1946 г. // Международное публичное право. Сборник документов. Т. 1. М., 1996. – 685 с.
75. Суд по правам человека / под общ. ред. Ф. Лича. – М. : МОО ПЦ “Мемориал”, 2006. – 528 с.
76. Оппенгейм Л. Международное право. Т. 2. Полутом 1. М., 1949. – 426 с.
77. Плавич В. П. Імплементация норм і принципів сучасного міжнародного права у внутрішнє право (порівняльно-правові аспекти) / В. П. Плавич // Держава і право. Юридичні і політичні науки. - 2013. - Вип. 60. - С. 20-28. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_60_5.
78. Полянский Н. Н. Международное правосудие и преступники войны. М., 1945. – 289 с.
79. Попков А.Н. Концепция международного арбитража и ее историческое развитие // Белорусский журнал международного права и международных отношений - № 4 -1998 - С. 27-34.
80. Протокол об Уставе Суда Европейского экономического сообщества : от 17 апреля. [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_618
81. Пушмин Э. А. Мирное разрешение международных споров. – М. : Международные отношения, 1974. – 245 с.
82. Раскалей М. Особливості імплементції міжнародних договорів у внутрішній правопорядок у галузі повітряного права України / М. Раскалей. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1744/>
83. Рачков И.В. Два решения Международного суда // Международное публичное и частное право. 2005. N 5. – с. 27-32.
84. Рішення Міжнародного суду ООН у справі про делімітацію морських просторів у Чорному морі (Румунія проти України) від 03 лютого 2009 р. // Міжнародне право. Науково-практичний фаховий журнал. – № 1. – 2012. – С. 170–233.

85. Савчук К. О. Міжнародний суд ООН як засіб мирного розв'язання міжнародних спорів у сучасному міжнародному праві / К. О. Савчук, О. І. Мельничук // Часопис Київського університету права. - 2013. - № 4. - С. 341-347. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2013_4_84.
86. Самарцева Н. Т. Мирные средства разрешения международных споров. М., 1957. – 186 с.
87. Словник української мови. Том IX. – Київ : Наукова думка, 1978. – 920 с.
88. Собакин В. К. Современное международное право: Сб. док. М., 1964. – 645 с.
89. Специальное соглашение в отношении спора о прохождении границы между Гватемалой и Гондурасом 1930 г. - UN, *ReportsofInternationalArbitralAwards* vol. 2 – 1312 с.
90. Специальное соглашение между Великобританией и султанатом Саудовской Аравии - UN, *TreatySeries*, vol. 201, - 461 с.
91. Специальное соглашение от 07.04.1993 о передаче Международному суду разногласий относительно проекта "Габчиково - Надьямарош" (Венгрия - Словакия) // *Ibid.* Vol. 1725. No. 130113.
92. Специальное соглашение от 24.02.2009 о передаче Международному суду пограничного спора между Буркина-Фасо и Республикой Нигер // *United Nations Treaty Series*. Vol. 2707. No. I 47966;
93. Специальное соглашение от 31.05.1997 о передаче Международному суду спора между Малайзией и Индонезией о суверенитете над островами Лигитан и Сипадан // *Ibid.* Vol. 2023. No. I 34922.
94. Справа № 28/67 *Fima Molkerey*, *Recueil des arrêts de la C.I.J. (ou de la C.J.C.E.) ou des décisions du Conseil constitutionnel (France)*. – 1968. – P. 228.
95. Справочник ООН по мирному разрешению споров между государствами. - Нью-Йорк, 1992. - 69 с.
96. Справочник по вопросам признания юрисдикции Международного суда. Пункт 42. – 21 с.

97. Тенищев В. В. Вечный мир и международный третейский суд. - Спб. - 1909. – 289 с.
98. Теорії взаємодій міжнародного та внутрішнього права. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://books.br.com.ua/31221>
99. Тимченко Л. Д. Міжнародне право : підручник / Л. Д. Тимченко, В. П. Кононенко. – К. : Знання, 2012. – 631 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1186112449432/pravo/mizhnarodne_pravo
100. Тиунов О. И. Возникновение и развитие международного права // Международное право: Учеб. / Под ред. Г. В. Игнатенко. М., 1995. – 680 с.
101. Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право : [Монографія] / І. С. Тімуш. – Київ : Атака, 2009. – 284 с.
102. Тропін З. В. Криза універсалізму в діяльності мирних засобів вирішення міжнародних спорів та їх регіоналізація / З. В. Тропін // Часопис Київського університету права. - 2014. - № 2. - с. 349-353.
103. Уже шостий: Україна готує позов до ЄСПЛ проти Росії [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.5.ua/suspilstvo/vzhe-shostyi-ukraina-hotuie-pozov-do-yespl-proty-rosii-168492.html>
104. Хадсон М. Международные суды в прошлом и будущем. М., 1947. – 410 с.
105. Хайд Ч. Ч. Международное право, его понимание и применение США, т. 4. М., «Иностранная литература», 1952 – 612 с.
106. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – ст.356.
107. Черкес М. Ю. Міжнародне право : [Підручник] / М. Ю. Черкес. – Київ : Правова єдність, 2009. – 392 с.
108. Шинкарецька Г. Г. Международная судебная процедура. М., 1992. – 215 с.
109. Энтин М. Л. Международные судебные учреждения. М., 1984. – 341 с.

110. Энтин М. Л. Советская доктрина международного права о судебных средствах разрешения международных споров // Советский ежегодник международного права. 1989, 1990, 1991. СПб., 1992. – 219 с.
111. Янишин М. Б. Проблема імплементації норм міжнародного права у національне законодавство України та шляхи її вирішення / М. Б. Янишин // Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського : матер. третьої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2–3 листопада 2012 р.) / відп. за випуск М. І. Пашковський ; НУ «ОЮА». – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 85-88.
112. Яновский М. В. Мирные средства разрешения международных споров. Ташкент, Изд-во САГУ, 1957 – 215 с.